

RUNESKRIFTENS

OPRINDELSE OG UDVIKLING I NORDEN.

AF

LUDV. F. A. WIMMER.

MED 3 TAVLER OG AFBILDNINGER I TEKSTEN.

KØBENHAVN.

V. PRIORS BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

1874.

50. 50.

Særtryk af Årb. f. nord. Oldk. og Hist. 1874.

I tidligere årgange af dette tidsskrift så vel som i min afhandling om navneordenes bøjning i ældre dansk (1868) har jeg på forskellige steder fremsat min opfattelse af forholdet mellem sprog og skrift i Norden i den ældre og yngre jernalder, i det jeg har søgt at hævde, dels at sprogsformen på de yngre runestene var en ligefrem udvikling af sproget i indskrifterne fra den ældre jernalder, dels at tegnene i de yngre indskrifter efterhånden havde udviklet sig af det ældre alfabet (sml. f. eks. årb. f. nord. oldk. 1867, s. 40 f., s. 57 f., s. 62 f.; 1868, s. 60—61 og især s. 303—310).

Da jeg senere oftere er kommen tilbage til disse undersøgelser, og derved yderligere er bleven bestyrket i rigtigheden af min opfattelse, har jeg anset det for hensigtsmæssigt i sammenhæng at behandle forholdet mellem sprog og skrift i den ældre og yngre jernalder. De rent sproglige undersøgelser, af hvilke jeg har haft lejlighed til at fremstille enkelte hovedpunkter i et foredrag i det kgl. nordiske oldskriftselskabs møde i marts 1872, agter jeg imidlertid at give i en anden sammenhæng, hvorved de vilde kræve større plads, end jeg tør gøre regning på i dette tidsskrift. Derimod ønsker jeg her at fremsætte de resul-

tater, hvortil jeg er kommen med hensyn til skrifttegnenes oprindelse og udvikling i Norden fra jernalderens begyndelse til dens ophør.

Af de tre perioder, i hvilke oldforskerne har inddelt tiden i Norden før kristendommens indførelse, sten-, bronze- og jernalderen, adskiller som bekendt den sidste sig fra de to andre også derved, at vi først i den træffer spor til bogstavskrift. Medens sten- og bronzealderens mindesmærker ikke fremviser en eneste indskrift med virkelige bogstaver — ti de såkaldte »hällristningar« fra bronzealderen indeholder i det højeste en slags billedskrift, til hvis rette tolkning det næppe nogensinde vil lykkes at finde nøglen —, har vi sådanne indskrifter fra de ældste fund i jernalderen og ned gennem hele denne periode. Først i den vil vi derfor — så fremt det da er os muligt at tolke disse indskrifter — være i stand til med bestemthed at sige, hvilken eller hvilke stammer der har bot i Norden, medens vi med hensyn til de to første perioders beboere må nøjes med gisninger, som er højst usikre.

Ved de store mosefund, der er gjorte i Danmark i de senere år — de af Engelhardt beskrevne fund fra Thorsbjærg- og Nydam-mose i Slesvig, fra Vi- og Kragehul-mose på Fyn — blev der lagt en ny og sikker grundvold for bestemmelsen af jernalderens begyndelse hos os. Efter de hidtil gjorte opdagelser kan vi med størst tryghed regne denne periode fra omtr. år 250 til omtr. år 1000 efter Kr., skönt jeg anser det for sandsynligt, at den er begyndt endnu et par hundrede år tidligere, eller omtrent ved Kristi fødsel, hvor også Worsaae i sin afhandling om »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold« (årb. f. nord. oldk. 1872, s. 309 ff.) sætter grænsen mellem bronze- og jernalderen. De 7 til 800 år, som jernalderen

således i det mindste omfatter, har danske oldforskere delt i tre perioder: den ældre jernalder (250—450), mellemjernalderen (450—omtr. 700) og den yngre jernalder (omtr. 700—omtr. 1000), så at hver afdeling kommer til at inde- slutte 2 til 300 år. Oldforskerne har naturligvis væsenlig lagt det karakteristiske ved oldsagerne til grund for denne inddeling. For sprogforskeren, som må lægge hovedvægten på den sprogform, der findes i indskrifterne, vil der vel blive en modsætning mellem sproget i den yngre jernalder og i den forud gående tid; men en skarp grænse mellem en ældre og en mellem-jernalder vil han ikke kunne påvise. Jeg skulde derfor fra et rent sprogligt standpunkt være mest tilbøjelig til at dele jernalderen i to perioder, af hvilke den ene, som jeg vilde kalde den ældre jernalder, omfattede tiden fra omtr. 200 til omtr. 650, den anden, den yngre jernalder, tiden fra omtr. 800 til omtr. 1000. Imellem begge disse perioder ligger altså et tidsrum af 150 år (650—800), der kunde betragtes som mellem-jernalderen i sproglig henseende. Desværre er kun yderst få skriftlige mindesmærker hidtil komne for dagens lys, som med sikkerhed lader sig henføre til denne tid; men uagtet deres ringe antal er de af den allerstørste vigtighed for os, da de tydelig knytter den ældre og yngre jernalder sammen og viser overgangen fra den ene periodes sprog til den andens. Det følger af sig selv, at dette forhold har en overordenlig betydning, når vi skal give svar på det spørgsmål, om det er den samme eller forskellige stammer, der har bot i Norden fra jernalderens begyndelse til dens slutning.

Sammenligner vi nemlig umiddelbar den ældre jernalder med den yngre uden at tage overgangsleddene tilbørlig i betragtning, vil der både for old- og sprogforskeren vise sig temmelig store forskelligheder. Det kunde jo derfor være muligt, at en ny indvandring var sket til Norden i den yngre jernalder, hvorved den ældres præg pludselig var bleven forandret eller modificeret i væsenlig grad, og det

har navnlig tidligere i oldforskningen været et yndet middel, som også i vore dage spiller en ikke ubetydelig rolle, at forklare forskellighederne i de forskellige tider ved hjælp af indvandringsteorier. Det skal heller ikke nægtes, at det ofte kan være fristende at anvende dette middel, da man derved i reglen uden videre hovedbrud på en tilsyneladende let og naturlig måde reder sig ud af mange vanskeligheder. Finder man store forskelligheder, kan man jo lade et helt forskelligt folk fortrænge det tidligere; er forskellighederne mindre, kan man nøjes med et stammebeslægtet folk. Når man blot kunde give os lidt sikrere underretninger om, hvorfra disse nye folk er komne, og hvad der under de ved folkevandringerne opståede brydninger er blevet af de gamle! Men så længe man ikke formår det, er indvandringsteorien kun et middel, hvorved man overhugger den knude, som man ikke formår at løse, og det anvendes så ofte, at det let kan gøre os mistænkelige lige over for alle de indvandring, som ikke kan støttes ved andre beviser end den trang, man føler til at føre et nyt folk frem, hver gang man opdager eller tror at opdage større kulturforandringer. Hvad særlig modsætningen mellem den ældre og yngre jernalder i Norden angår, kunde den, forekommer det mig, forklares på en langt naturligere og simplere måde end ved at lave en folkevandring, om hvilken man i virkeligheden ikke véd det allermindste, skönt det ikke er mig ukendt, at forfattere selv i den nyeste tid har påtaget sig ikke blot at vise, hvilke stammer der ved overgangen fra den ældre til den yngre jernalder er indvandrede i Norden, men endogså nøjagtig at angive den vej, hver stamme er gået. Hvor sindrig alt dette end kan være udtænkt, bliver det dog kun digt, ikke historie. Lige over for denne folkevandringsteori stiller jeg dristig den påstand, at modsætningen mellem den ældre og yngre jernalders oldsager, selv om den var endnu langt større, end den i virkeligheden er, dog ingenlunde med nødvendighed vilde bevise en ny

indvandring. Det er jo nemlig indlysende, at der i det tidsrum af mindst 5 til 600 år, som ligger mellem den ældre og den yngre jernalders begyndelse, ikke blot kan være, men med rimelighed er foregået gradvise forandringer i kulturen, ligesom det er en selvfølge, at sproget må have lydt anderledes år 800 end år 200. Hertil kommer, at nye kulturstrømninger kan udviske eller forandre den tidligere kultur, så at den næsten bliver ukendelig. Men formår folket under sådanne forhold at bevare sit sprbg, har det tillige bevaret det sikreste tegn på sin herkomst; ti vel er også sproget i tidens løb underkastet store forandringer; men disse forandringer følger altid bestemte love, som det er muligt for sprogforskeren at efterspore og påvise. Hvor vi derfor som netop i jernalderen har sproglige mindesmærker bevarede fra de ældste til de nyeste tider, tror jeg, at man langt snarere af sprogforskningen end af oldforskningen tør vente sikkert svar på de ethnografiske spørgsmål, da det står klart for mig, at forholdet mellem sproget i den ældre og yngre jernalder har en ganske anden betydning for bedømmelsen af stammeslægtskabet, end vikingetidens »skålformede spænder« og de andre beviser, man har villet hente fra modsætningen mellem oldsagerne i de tvende perioder.

Jernalderens sprog er os overleveret i de såkaldte runeindskrifter, af hvilke vi på stene (gravmindesmærker) og løse genstande i de nordiske lande finder to forskellige arter; den ene møder vi i de vel bekendte indskrifter fra den yngre jernalder. Efter tiden, hvori de optræder, er vi derfor berettigede til at kalde disse runer de yngre. Indskrifter med et i flere henseender forskelligt alfabet, de ældste runer, finder vi derimod på genstande fra den ældre jernalder (og oldforskernes mellem-jernalder). Fælles for indskrifterne i begge disse runearter er det, at de sjælden indeholder mange ord, og at deres indhold aldrig — når vi undtager et par af de yngre indskrifter —

giver os nogen mærkelig historisk oplysning, i det de som oftest kun fortæller os navnet på en mand, som ingen kender, og som hans vigtigste bedrift, at han er død. Uagtet dette tarvelige indhold hører runeindskrifterne dog til de uvurderligste mindesmærker både for sprog-, historie- og oldgranskeren. I det de nemlig taler til os i et sprog, der ligger århundreder forud for vore ældste håndskrifter, og i det de viser os dette sprog på forskellige udviklingstrin, der står i den nøjeste indbyrdes sammenhæng, leverer de et uomstødeligt bevis for, at overgangen fra den ældre til den yngre jernalders sprog må være foregået i Norden selv ved simple naturlige forandringer i tidens løb, og gendriver derved tillige alle teorier om indvandring af nye folk ved overgangen fra den ældre til den yngre jernalder. — Men også selve runetegnene i de ældste indskrifter er, således som vi senere skal påvise, en kendsgerning blandt mange andre, der tjener til at vise de kulturstrømninger, som har virket stærkest på Nordens befolkning ved Kristi fødsels tid.

Alle de nordiske runeindskrifter fra jernalderen falder altså i to store hovedgrupper, hvis tid ved hjælp af deres sprog og runeformer kan bestemmes således:

I. Det ældste runesprog (c. 200—650) i indskrifterne med det længere alfabet fra den ældste (og mellemste) jernalder. Vel er ikke blot skriftegnene, men også sprogformerne i alt væsentligt de samme i alle nordiske indskrifter fra denne periode. At vi ikke kan påvise større forskelligheder, ligger imidlertid, som jeg tidligere (årb. f. nord. oldk. 1868, s. 308; den historiske sprogforskning og modersmålet, s. 52) har fremhævet, deri, at det sprogstof, der står til vor rådighed, er så ringe, og vi tør naturligvis ingenlunde heraf drage den slutning, at sproget i hele denne tid har holdt sig uændret i Norden. Desuden finder vi på Istaby-stenen, der tilhører periodens slutning og kan sættes omtr. til år 650, både i rune- og sprogformer enkelte

forandringer, som yderligere udvikler sig i tiden fra omtr. 650 til omtr. 800, der danner overgangen til

II. Det yngre runesprog (c. 800—1000) i indskrifterne med det kortere alfabet fra den yngre jernalder. Til de ældste mindesmærker af denne gruppe hører navnlig Helnæs-stenen fra Fyn, som kan sættes til år 800, og de dermed omtrent samtidige danske stene fra Kallerup (Höjetostrup), Snoldelev og Flemløse; alle disse stene viser nemlig endnu både ved enkelte runetegn og sprogformer tilknytningen til de ældste indskrifter og den gradvise overgang til den store mængde af de yngre, hvor alfabetet efterhånden har antaget en fast fra det ældre temmelig forskellig skikkelse, således som vi f. eks. træffer det på de berømte Jællinge-stene, der giver os et sikkert holdpunkt med hensyn til tidsbestemmelsen.

Når jeg her ligesom i årbøger f. nord. oldk. 1868, s. 308 ff. (den histor. sprogforskning, s. 52 ff.) har søgt at fastsætte et bestemt årstal for Istaby- og Helnæs-stenen, følger det af sig selv, at disse bestemmelser kun tilnærmelsesvis kan ramme det rette. Dog tror jeg ikke, at de, når alle forhold tilbørlig overvejes, vil kunne forandres i nogen væsentlig grad, således at der f. eks. kan lægges 50 år til eller trækkes lige så meget fra, og det har derfor glædet mig at se, at også S. Bugge, til dels ad anden vej, er kommen til de samme tidsbestemmelser (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 215).

En sammenligning mellem det ældre og yngre runesprog viser, som jeg andetsteds har søgt at godtgøre navnlig for navneordenes vedkommende, at det yngre ligefrem har udviklet sig af det ældre, og at vi på selve mindesmærkerne kan påvise den gradvise overgang fra de ældre til de yngre former. Men hvad der gælder sproget selv, gælder også de tegn, hvormed det er skrevet; det yngre alfabet har nemlig efterhånden udviklet sig af det ældre, og også her kan vi på mindesmærkerne selv forfølge de gradvise overgange.

At fremstille dette i det enkelte vil være en hovedgenstand for denne afhandling. Før end vi imidlertid går over til at behandle forholdet mellem det ældre og yngre runealfabet, eller runeskriftens udvikling i Norden, rejser et andet spørgsmål sig, som vi vil søge først at besvare, nemlig spørgsmålet om selve runeskriftens oprindelse.

I. RUNESKRIFTENS OPRINDELSE.

Spørgsmålet om runernes alder og oprindelse er blevet fremsat så ofte og besvaret på så mange forskellige måder, at man næsten kunde fristes til at sige, at alle mulige både tænkelige og utænkelige meninger er komne til orde. Man har på den ene side gjort runerne lige så gamle som syndfloden, på den anden side yngre end kristendommens indførelse i Norden; man har tænkt sig dem opfundne af de nordiske folk selv uden noget fremmed alfabet som forbillede, og man har søgt at udlede dem fra en mængde ældre og yngre alfabeter. Det er en meget stor literatur, som her foreligger; men kvaliteten står desværre i omvendt forhold til kvantiteten.

Anséte svenske lærde i 16de og 17de årh. (Joh. Magnus, Olaus Magnus, Olof Rudbeck o. a.) betragtede som bekendt adskillige runestene i Sverrig som mindesmærker fra tiden »før (!) og kort efter syndfloden« og anså runerne for en opfindelse af de gamle Sveo-Gother¹. Endnu ved overgangen til det 18de årh. antog Joh. Peringskiöld, at runerne var bragte fra Asien til Sverrig af Japhets søn Magog, hvis gravsten han fandt mellem de svenske rune-

¹) *Historia Joannis Magni de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, Romæ 1554, lib. I, c. 7. — *Historia de gentibus Septentrionalibus*, auctore Olao Magno Gotho, Romæ 1555, lib. I, c. 36. — Olf Rudbeks *Atland eller Manheim etc.* (også med latinsk titel: *Olavi Rudbeckii Atlantica sive Manheim etc.*), (I) Upsalæ 1675, c. 38 § 4.

stene, ligesom han ved hjælp af en anden indskrift (Ärja-stenen) påviste Nordboernes forbindelse med Tyrus og Sodoma¹. Selv midt i det 16de årh. finder disse fantastiske forestillinger en ivrig talsmand i Joh. Göransson, som 1750 udgav *Bautil*, der endnu i vore dage ved sine 1173 afbildninger af runemindesmærker er et af de vigtigste værker for runestudiet. Rigtignok anser han det for tvivlsomt, om der ved Sodoma på Ärja-stenen menes det Sodoma, »som vid verdenses år 2100 förstördes»; men han henfører uden betænkning nogle af de svenske runestene til år 2000 f. Kr. (fortalen til *Bautil* § 3 og no. 52—53, s. 15), og hans standpunkt betegnes klart ved titlen på den bog, han 1747 udgav om runernes oprindelse; »*Atlinga; Det är: De Fornä Götters, här uti Svea Rike, Bokstäfver Ok Salighets Lära, Tvåtusend Tvåhundrad år före Christum, utspridde i all Land; Igenfunden af Johan Göransson. Stockholm 1747*«. Efter i almindelighed at have omtalt, hvorledes runerne er opfundne af »en ganska vis Mästare, som dock haft Hebreiska Alphabetet at rätta sig efter» (§ 3), og at Grækerne, Etruskerne og Romerne har fået deres bogstaver fra de 16 nordiske runer (§ 4), angiver han nærmere tiden for denne opfindelse: »Runorna äro upfundne, icke af någon Hedning, utan af en Gudagtig, ok af Guds Heliga uppenbarade ord Högtuplyst, ok vis Guds man, som dock nödvändigt häruti Landet gjort detta sit dyra Mästarstycke; ok lefvat vid pasz på verdenses år 2000, samt tvifvels utan varit Gomer» (§ 7).

Af ældre danske lærde er det egenlig kun Ole Worm, der har gjort spørgsmålet om runernes oprindelse til gen-

¹) Vita Theoderici regis Ostrogothorum et Italiæ, autore Joh. Cochlæo. Cum additamentis & annotationibus etc. opera Joh. Peringskiöld, Stockholmæ 1699, s. 355; 402—4. Sml. E. J. Bioerner, Prodrömus tractatum de geographia Scandinaviæ veteri, et historiis Gothicis etc., Stockh. (1726), s. 6—10; s. 51.

stand for særlige undersøgelser. I sit bekendte værk *RUNICA seu Danica Literatura antiquissima, vulgo Gothica dicta. Editio secunda auctior & locupletior*, Hafniæ 1651, fol. (1ste udg. 1636, 4to) fremsætter han den mening, at runerne før indvandringen til Evropa blev dannede i Asien efter de hebraiske bogstaver (s. 107), hvilket han derpå søger at påvise i det enkelte. Som en anerkendt sandhed, der ikke trænger til bevis, stiller han følgende sætning i spidsen for sine undersøgelser: »Ut gentes omnino omnes ab Hebræis ortum traxere, ita & lingvæ ac literæ, quæ antiquitatem aliquam præ se ferunt» (c. 21 beg., s. 109). Det er kun tidens almindelige mening om det hebraiske sprogs og alfabets ærværdige ælde, der her kommer til orde. Han er imidlertid ikke blind for, at også de græske og latinske bogstaver frembyder lighed med runerne; men han forklarer overensstemmelsen deraf, at alle disse alfabeter er udgåede fra samme kilde (s. 111); derimod udleder han ikke, som Bredsdorff har påstået (»Om Runeskriftens Oprindelse» s. 6), den græske og latinske skrift fra runerne, skönt han rigtig nok anser runerne for langt ældre end de græske bogstaver (s. 113).

Disse overdrevne forestillinger om runeskriftens ælde vakte dog tidlig modsigelse hos mere besindige og kritiske forskere, og lykkedes det dem end ikke selv at give et tilfredsstillende svar på spørgsmålet, har de i al fald den fortjeneste at have bragt undersøgelsen ind på andre og sikrere veje. At de svenske runestene ikke blot ikke indeholdt minder om Magog eller om Tyrus og Sodoma, — disse »mera geographica et historica portenta», men at de i det hele taget endogså var yngre end kristendommens indførelse, påviste Olof Celsius, der havde arvet interessen for rune-studiet fra sin fader Magnus Celsius, hvem det var lykkedes (1675) at finde nøglen til Helsingerunernes tolkning. Samme vej som O. Celsius i bedømmelsen af runeindskrifternes alder gik også N. R. Brocman og Sverrigs store sprogforsker

Joh. Ihre¹. Med hensyn til runeskriftens oprindelse var Ihre på grund af alfabetets ejendommelige orden mest tilbøjelig til at betragte den som en opfindelse af de »skythiske« folk, før de endnu ved krige og ad fredelig vej var komne i nærmere berøring med de øvrige evropæiske folk (Glossarium Suiogothicum I, Upsaliæ 1769 fol. under bogst. A). Desuden antog han (De Runarum patria), at runeskriften gennem de saksiske folk havde udbredt sig til Norden, i det han ligesom senere W. Grimm (Ueber deutsche Runen s. 149 ff.) lagde særlig vægt på de af Hrabanus Maurus omtalte »markomanniske« runer, der imidlertid kun er et af de sædvanlige oldengelske runealfabeter i noget forvansket skikkelse. Før Ihre havde E. Benzelius derimod søgt at udlede runerne fra »de ældste græske eller ioniske bogstaver«², en mening, som senere har spillet en betydelig rolle.

De af disse mænd fremsatte ansknelser vandt efterhånden temmelig almindelig indgang, og de ædrueligere meninger kom også til orde allerede i Dalins og senere i Lagerbrings

¹) O. Celsius, *Monumenta quædam Sveo-Gothica suis temporibus reddita* (i *Acta Literaria Sveciæ*, edita Upsaliæ, 1726—34). Desuden udgav han faderens skrifter om Helsingrunerne: *Magni Celsii de runis Helsingicis oratio habita, cum rectoratum academicum deponeret anno 1675*, Upsaliæ 1707, 8vo, samt *Oreades Helsingicæ redivivæ* (I—II), Upsal. 1710, 8vo. Hertil slutter sig et stridskrift mod Bioerner: *Runæ Medelpadicæ ab importuna crisi breviter vindicatæ, auctore O(lao) C(elsio)*, Upsal. 1726, 4to. — N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne etc. och Undersökning om wåre Runstenars Ålder*, Stockholm 1762, 4to. — J. Ihre, *De Runarum in Svecia antiquitate*, Upsaliæ 1769, 4to; *De Runarum patria et origine*, Upsal. 1770, 4to; *De Runarum in Svecia occasu* I—II, Upsal. 1771—73, 4to.

²) *Periculum Runicum quod ... præside ... Fabiano Törner ... eruditorum examini modeste submittit* Ericus Benzelius, Upsaliæ 1724, 8vo (sé navnlig s. 28 ff.).

svenske historie¹. Med Benzelius antager Dalin, at runerne nedstammer fra de græske bogstaver, og at de er bragte til Norden med Skandinaviens ældste indbyggere; som aldeles falsk afviser han den mening, at de ikke er ældre end kristendommen, eller at de er opfundne af Vulfila, som tvært imod dannede sine bogstaver ikke blot ved hjælp af græsk og latin, men også ved hjælp af runerne. Lagerbring vil derimod ikke påtage sig at afgøre de lærdes strid om runernes oprindelse; men han siger træffende: »Frågar man nu vidare, hvem som lärdt våra Nordiska folk at skrifva, vore det kan hända ej så orimligt, om man svarade, at man vet det intet«, og hans følgende bemærkninger viser, at han fortræffelig forstod at skælne mellem det, man vidste, og det, man ikke vidste om denne sag.

Også i vort århundrede har runeskriftens oprindelse været genstand for mange lærdes undersøgelser; men enigheden strækker sig sjældent videre end til den almindelige sætning, som ligeledes blev anerkendt af de fleste ældre, at runerne på en eller anden måde må være i slægt med de gamle sydevropæiske alfabeter eller den kilde, hvorfra disse er udgåede. Når man derimod har søgt nøjere at bestemme dette slægtskab, viser det sig, at meningerne er gåede i meget forskellige retninger, og lige til de nyeste tider har de forskellige anskuelser fundet talsmænd.

Kun undtagelsesvis træffer man hos det 19de århundredes lærde den påstand, at runerne ikke er udgåede fra noget af de bekendte alfabeter, men opfundne af de gotiske folk uden noget fremmed forbillede. Således antager G. Brynjulfsen, at den »gotho-kaukasiske stamme« har opfundet runerne, og at de øvrige folks bogstavskrift efterhånden er udviklet deraf, eftersom runealfabetet er det

---

¹) Olof Dalin, *Svea Rikes Historia*, I, Stockholm 1747, 4to, s. 231 ff. — (Sven Bæring), *Svea Rikes Historia*, I, Stockholm 1769, 4to, s. 449 ff.

simpleste og »følgelig« det mest primitive af alle. Den af runestudiet højtfortjente Joh. G. Liljegren finder — ligesom tidligere Ihre —, at både runernes orden og form taler imod at udlede dem af et andet bekendt alfabet; derimod tror han, at de stavløse Helsingerner ligger til grund for de almindelige runer, der senere ændredes således, at de nærmede sig den latinske skrift. I nyere tid har også Weingaertner og Dietrich udtalt den mening, at runeskriften fra først af er dannet uden fremmed forbillede¹.

¹) Gislus Brynjulfi fil., *Periculum Runologicum*, Havniæ 1823, s. 68—69. — Joh. G. Liljegren, *Run-Lära*, Stockholm 1832, s. 65—69; sml. s. 35—39. Allerede M. Celsius havde for øvrigt erklæret Helsingernerne for de ældste (*Oreades Helsingicæ*, s. 48 f.). — W. Weingaertner, *Die Aussprache des Gothischen zur Zeit des Ulfilas*, Leipzig 1858, s. 20: »Wir sehen die Runen der germanischen Völker als ein den germanischen Dialekten entsprechendes direkt aus dem asiatischen Stammland mitgebrachtes Erbgut an, welches ganz analog den germanischen Sprachen selbst neben der klassischen Schrift sich hinzieht, bis es mit ihr zunächst vorübergehend sich verbindet, dann aber mit den übrigen Errungenschaften des Alterthums den Völkern des Nordens ganz und vollständig anheim fällt, um sich selbständig bei ihnen fortzuentwickeln. Jene erste innige Verbindung der griechisch-römischen und germanischen Schrift ist unsere Gothische, als deren Erfinder Ulfilas also nur insofern angesehen werden darf, als er griechische Lautbezeichnungen nach eigenem Gutdünken in die heimischen Schriftzüge mengte«. Sml. hermed s. 17: »Meiner Ansicht nach haben die Runen der Gothen in Folge der engen Verbindung des Volkes mit Rom einerseits, mit Konstantinopel andererseits, sich schon lange vor Ulfilas dem Charakter der griechisch-römischen Schrift genähert«. — F. Dietrich, *Ueber die Aussprache des Gothischen während der Zeit seines Bestehens*, Marburg 1862, s. 6: »Ferner ist jetzt [1862!] wenig bezweifelt, dass die Runen nicht aus dem phöniciisch-griechischen Zeichen entstanden, sondern bei den germanischen Stämmen einheimisch gewesen sind, woraus ferner mit Wahrscheinlichkeit abzunehmen ist, dass sie bei ihnen unabhängig, und wie alle graphischen Zeichen andrer Völker aus einer Bilderschrift her-

Medens de her nævnte forfattere altså søger grunden til ligheden mellem runerne og de andre gamle alfabeter enten deri, at disse sidste er udgåede fra runeskriften, eller deri, at denne først senere har nærmet sig den græske og latinske skrift, forklarer de fleste andre ligheden deraf, at runealfabetet er dannet efter et ældre alfabet. Men ved bestemmelsen af dette alfabet er man gået meget forskellige veje.

Ikke få har villet udlede runerne umiddelbar fra de semitiske bogstaver. Det er dog ikke mere som i 17de og 18de årh. det hebraiske, men nærmest det fönikiske eller et endnu ældre alfabet, man betragter som det grundalfabet, hvorfra runeskriften er udgået. Denne mening, som allerede Sjöborg udtalte (1805), har blandt nyere forfattere U. W. Dieterich og Olde — rigtignok på meget forskellig måde — søgt udførligere at begrunde, ligesom Fr. Lenormant på forskellige steder har antydnet den samme opfattelse¹.

---

vorgegangen sind. In der That sprechen auch dafür die alt-nordischen Namen . . . .

¹) N. H. Sjöborg, *Litteræ Gothicæ, ab Asia oriundæ, ad Scandinavos hospites deductæ, Londini Gothorum 1805, 4to*: »Neque alphabetum Ionicum ut matrem, Gothicum vero ut filiam, sed potius ambo, sorores filiasque germanas ab antiquissimo Phœnicum Ægyptiorumque alphabeto ortas existimamus» s. 7; sml. s. 13. — U. W. Dieterich, *Enträthselung des Odinischen ᚠᚢᚦᚱᚷ durch das semitische Alphabet, Stockholm und Leipzig 1864*. — E. M. Olde, *Om de skandinaviska runornas omedelbara ursprung från det äldsta feniciska alfabetet, Lund 1871*. — Fr. Lenormant i *Revue archéologique*, vol. XVI (Paris 1867), s. 332. Både hans antydninger her og hans fremstilling af de forskellige runealfabeters indbyrdes forhold i 1ste bind af hans store værk *Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde I*, Paris 1872, tavle 3, no. 5 viser imidlertid, at man ikke tør vente sig meget af den behandling af runeskriften, som er forbeholdt et af de følgende bind. — Mest som et kuriosum og tillige som støtte for min udtalelse, at alle mulige både tænkelige og utænkelige men-

Af alle gamle alfabeter har dog intet tiltrukket sig så stor opmærksomhed som det græske. Allerede i forrige årh. henviste, som vi foran har bemærket, E. Benzelius til den mærkelige lighed mellem de ældste græske bogstaver og runerne og antog som følge deraf runeskriften for at være udgået fra det ældste græske alfabet. Den lige til de nyeste tider gentagne fabel om et oprindeligt græsk alfabet på 16 bogstaver, der altså i tegnenes antal på en mærkværdig måde faldt sammen med de 16 nordiske runer, bidrog meget til at styrke denne mening, som senere mange har sluttet sig til. Efter Bredsdorffs ytring («Om Runeskriftens Oprindelse» s. 9 not.) skal også Rask have udtalt sig herfor, og Finn Magnusen siger ligeledes («Runamo og Runerne» s. 8): »I al Fald er det vist, at Runebogstaverne i Formen meget nærme sig til den ældste græske Skrift, — og jeg kan for min Deel, efter de Oplysninger, som endnu haves, ikke andet end antage denne Mening overhoved for den sandsynligste«. I noten på samme side synes han dog allerede at have fået store betænkeligheder. Runeskriftens græske herkomst antages også af F. J. Lauth, *Das germanische Runen-Fudark*, München 1857, s. 180; 185 f. Som oftest har man imidlertid ladet sig nøje med vage og ubestemte antydninger uden at påvise lighederne i det enkelte. Når man forsøgte dette, viste det sig også, at sammenligningen på mange punkter bristede. I steden for at udlede runerne umiddelbar fra de græske bogstaver, tog man derfor sin

---

inger er komne til orde, skal jeg anføre, at Dieterich i det her nævnte skrift udleder de 16 nordiske runer af et gammelt semitisk alfabet (som han selv laver) på 16 tegn, således at F er dannet af *aleph*, H af *beth*, D af *gimel* o. s. v. Det er unægtelig også en udvej til at løse det vanskelige spørgsmål om runernes orden i sammenligning med de andre ældre alfabeter. (En antydning af noget lignende, dog kun for de tre første runers vedkommende, findes for øvrigt allerede hos Brynjulfsen, *Periculum Runologicum*, s. 93 not.).

tilflugt til »en fælles kilde« for begge alfabeter. Dette antydes allerede i en anmældelse af Bredsdorffs og Brynjulfsens skrifter om runerne i Dansk Litteratur-Tidende for 1823 no. 46—47, s. 726 [af P. E. Müller], og bestemtere udtales denne tanke af N. M. Petersen, Danmarks Historie i Hedenold, III^a (1855) s. 263 ff: »Påfaldende er især overensstemmelsen med de ældste græske bogstaver«, hvormed han dog ikke vil påstå, »at de ældste nordiske runer ere tagne umiddelbar af de græske bogstaver, men de vise, at begge folk have deres skrift fra samme ældre kilde«. Sandsynligvis mener C. C. Rafn det samme, når han siger: »Ces caractères [de 16 nordiske runer] que le mythe attribue à Odin, dérivent indubitablement de l'ancienne patrie asiatique des habitants du Nord. Comme les anciens caractères grecs proviennent également, selon toute probabilité, de la même partie du monde, il est très curieux de remarquer la conformité que nous présentent les deux alphabets« (Antiquités de l'Orient, monuments runographiques interprétés par C. C. Rafn, Copenhague 1856, s. 44). Desværre har ingen forsøgt nærmere at påvise denne »fælles kilde«, hvorfra både de græske bogstaver og runerne skal være udgåede; den står indhyllet i et mystisk slør, som man ikke har formået at løfte, og man har derfor måttet lade sig nøje med tågede og ubestemte antydninger.

Også fra de gamle italienske alfabeter har man søgt at udlede runerne. K. Weinhold (A)tnordisches Leben, Berlin 1856, s. 407 ff.) tænker nærmest på det etruskiske eller et andet italiensk, men ikke-latinsk, alfabet. Dog vover han ikke at udtale nogen bestemt mening, men sammenfatter sine undersøgelser i følgende resultat: »Wir halten also an dem Satze fest, die Runen sind Abkömmlinge des phönicisch-europäischen Alphabetes. Auf welchem Wege sie den Germanen zukamen, wagen wir nicht zu entscheiden, doch scheint derselbe über Italien und die etrusischen Gebiete gegangen zu sein« (s. 412).

Afgørende har derimod A. Kirchhoff udtalt sig for runeskriftens oprindelse af det latinske alfabet i de første århundreder efter Kr. fødsel, en mening, som han har søgt at godtgøre for de enkelte tegns vedkommende i fortalen til 2den udgave af »Das gothische runenalphabet«, Berlin 1854, 8vo¹.

Et temmelig enestående forsøg har endelig J. H. Bredsdorff gjort på at udlede runeskriften af de vulfilanske bogstaver², medens de fleste nyere er enige om, at omvendt runealfabetet i større eller mindre grad ligger til grund for det vulfilanske.

Denne udsigt over de forskellige meninger, der har

¹) Derimod indeholder 1ste udg. (Berlin 1851, 4to) ikke undersøgelsen om runeskriftens oprindelse. Helt forskellig fra Kirchhoff's mening er naturligvis den forestilling, som undertiden er kommen til orde hos ældre forfattere, at runeskriften ikke var andet end en fordrejelse af middelalderens latinske bogstaver (se f. eks. Leibnitz, *Collectanea Etymologica* i *Opera omnia* VI, 2, Genevæ 1768, s. 197. Ligeledes udtaler U. F. Kopp, *Palæographia critica* III, Mannheimii 1829, efter at have bemærket, at intet runemindesmærke er ældre end 10de årh., i forbigående: »hoc autem loco monere sufficiat, illas quidem Runas originem traxisse a corruptis Romanorum literis, quas viro- rum doctorum plurimi omnino ignorant, quasque e Britannia in Scandinaviam transvectas esse utique verisimile sit« s. 286).

²) J. H. Bredsdorff, Om Runeskriftens Oprindelse, Kbh. 1822, 4to, hvortil slutter sig: »Bemærkninger i Anledning af Recensionen [af P. E. Müller] i Litteraturtidenden [o: Dansk Litteratur-Tidende for 1823] No. 46« (8 sider, der som tillæg fulgte med no. 51 af litteratur-tidenden), samt: »Om Forholdet mellem det skandinaviske Rune-Alphabet og det gothiske Alphabet, som er anvendt i de neapolitanske Brevskaber« i *Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed*, II (1829), s. 59—62. Sml. ligeledes de to små afhandlinger: »Om de saakaldte tyske Runer; eller Bemærkninger ved Hr. W. C. Grimms Skrift: »Ueber deutsche Runen«« i *Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst*, II (Kbh. 1828), s. 394—403, og »Om Guldhornsrunernes Oprindelse« i *Barfods Brage og Idun*, III (Kbh. 1840), s. 502—16.

gjort sig gældende med hensyn til runeskriftens oprindelse, kunde naturligvis betydelig forøges, og jeg kunde hertil føje en ikke lille række navne på forfattere, som i steden for at udtrykke sig klart og bestemt har foretrukket at give så vage og ubestemte antydninger, at det er meget vanskeligt og ofte aldeles umuligt at udfinde deres virkelige mening.

Hvad her er anført vil imidlertid være tilstrækkeligt til at vise, at dette spørgsmål lige til de nyeste tider har fremkaldt højst forskellige svar. Dette bliver dog mindre forunderligt, end det ved første øjekast kunde synes, når vi betænker, at alle de alfabeter, fra hvilke man har søgt at udlede runerne, jo viser tilbage til én fælles kilde; da de derfor alle har bevaret mere eller mindre af det oprindelige præg og i mange enkelte tegn stemmer nøje overens, har hver mening med lethed kunnet finde et eller andet at støtte sig til. Men man har ved disse undersøgelser foruden mange fejl i det enkelte begået den hovedfejl at sammenligne alfabeter fra helt forskellige tider med hinanden. Navnlig har man næsten altid benyttet det almindeligst bekendte kortere nordiske runealfabet som udgangspunkt ved sammenligningen med de ældre alfabeter, i det man er gået ud fra den falske forudsætning, at dette alfabet lå det oprindelige nærmest, medens det i virkeligheden viser sig at være en yngre, i de nordiske lande foregået, udvikling af et ældre runealfabet, der en gang var fælles for alle gotiske folk og er os overleveret på vore mindesmærker fra den ældre jernalder. Da vi senere vil komme til at levere beviset herfor, kan der for os ikke være tale om at sammenligne det yngre runealfabet med andre alfabeter udenfor Norden; det finder sin nødvendige forudsætning og forklaring i det ældre, og spørgsmålet bliver da, med hvilket alfabet dette er beslægtet. Kun ved at gå denne vej vil, som jeg håber, spørgsmålet kunne finde en tilfredsstillende løsning. Men vi må ved bedømmelsen af de tidligere forsøg vel huske på, at først den nyeste tid har givet os de midler,

som var nødvendige til med tryghed at betræde denne vej. At det er lykkedes oldforskerne efterhånden at fremdrage en stor mængde mindesmærker med de ældre runer både i og udenfor Norden, og at den sammenlignende sprogvidenskab har været i stand til at påvise sprogformen i disse indskrifter, var nødvendige betingelser for at kunne give mere end famlende og usikre svar på spørgsmålet om runernes alder, udbredelse og forhold til fremmede skrifttegn.

Da det nu er en kendsgerning, at runeskriften optræder i Norden samtidig med den ældre jernalder, må vi for at finde dens slægtninge naturligvis først og fremmest vende os til de gamle sydevropæiske alfabeter (det græske, latinske, etruskiske og de øvrige italienske), og ligheden mellem dem og runerne vil da også straks på mange punkter vise sig så iøjnefaldende, at slægtskabet bliver utvivlsomt. Men hermed er det jo endnu ingenlunde afgjort, at runeskriften med nødvendighed må nedstamme fra et af disse alfabeter, og altså endnu mindre, fra hvilket blandt dem. Den kunde jo være udgået fra samme kilde som disse alfabeter og derpå have udviklet sig selvstændig; men den kan også være udgået fra et enkelt af dem, eller være dannet ved hjælp af flere på én gang.

Det er jo indlysende, at man for at kunne give et sikkert svar på disse spørgsmål, først og fremmest må være på det rene med, hvilket forhold der finder sted mellem de gamle sydevropæiske alfabeter indbyrdes, og man forvirrer kun sagen ved, således som det ofte er sket og endnu daglig sker, uden nogen som helst metode i flæng at sammenligne tegn snart fra et, snart fra et andet alfabet med runerne. Uagtet nemlig udviklingen af de gamle græske og italienske alfabeter efter de nyeste opdagelser og undersøgelser foreligger temmelig klart ikke blot i hovedtrækkene, men også i de fleste enkeltheder, finder man hos de forskere, der har beskæftiget sig med runeskriftens oprindelse, kun

ganske undtagelsesvis kendskab hertil. Under alle de forvirrede forestillinger, der som følge heraf har gjort sig gældende, anser jeg det for umuligt at bringe undersøgelsen ind på det rette spor, når den ikke engang så at sige begyndes helt forfra. For altså at have en sikker grundvold at bygge på under de følgende undersøgelser om runeskriftens oprindelse, må vi forud for disse give en udsigt over udviklingen af og forholdet mellem de alfabeter, med hvilke man med større eller mindre grund har villet sætte runerne i forbindelse.

A) DET FÖNIKISKE OG DE GAMLE GRÆSKE ALFABETER.

At Grækerne har modtaget deres bogstavskrift fra Fönikerne, beretter allerede Herodot (V, 58); og også senere var dette den almindelige mening hos Grækerne, uagtet vi finder, at afvigende anskuelser tidlig gjorde sig gældende¹. For at påvise de græske bogstavers fönikiske herkomst behøver vi imidlertid aldeles ikke at ty til den græske tradition, som i mange punkter er urigtig og forvirret. Et uomstødeligt bevis for det græske alfabets nedstammen fra det fönikiske lader sig nemlig føre ved den overensstemmelse, som findes dels mellem de græske og semitiske bogstavnavne², dels mellem de oldgræske og fönikiske bogstavformer.

¹) Franz. *Elementa epigraphices Græcæ*, Berolini 1840, s. 12 ff.

²) Man sammenligne hebraisk *aleph, beth, gimel, dalet, waw, he, tet, jod, kaph, lamed, qoph, taw* med græsk *ἄλφα, βῆτα, γάμμα (γάμμα), δέλτα, εἰς (ἦτα), θῆτα, ἰῶτα, κάππα, λαμβδα, κόππα, ταυ*.

Det gamle fönikiske alfabet bestod af 22 bogstaver, hvis navne og orden er bevaret i hebraisk¹. Den ældste form af dette alfabet, som vi finder i de gamle fönikiske indskrifter, navnlig fra Sidon, har imidlertid udviklet sig af et endnu ældre fælles-semitisk alfabet, om hvilket man først i den nyeste tid har fået sikre oplysninger ved hjælp af den mærkelige indskrift fra 9. årh. før Kristi fødsel, der skyldes den moabitiske konge Mesa². Da den moabitiske sten, når vi ser bort fra kileindskrifterne, uden tvivl fremviser den ældste af alle semitiske indskrifter og i al fald er det ældste hidtil opdagede mindesmærke med virkelig bogstavskrift, hvis tid vi er i stand til nøjere at bestemme, vil dens alfabet i fremtiden ved siden af det fönikiske danne udgangspunktet for alle undersøgelser om bogstavskriftens udvikling. For altså at give en fremstilling af de semitiske bogstavformer, der nærmest ligger til grund for det oldgræske alfabet, opstiller vi ved siden af hinanden alfabetet fra den moabitiske sten og fra den gamle fönikiske

¹) Også de gamle hebraiske tegn, der endnu findes på mønter fra Makkabæernes tid, stemmer næsten aldeles med de fönikiske, men fortrængtes tidlig af den såkaldte «kvadratskrift», medens Samaritanerne af had til Jøderne bevarede den gamle skrift. (Sml. alfabettavlen hos G. Bickell, Grundriss der hebräischen Grammatik, Leipzig 1869—70). — Den ældste fönikiske udtale af de 22 bogstaver må ligeledes have stemmet med den gamle hebraiske udtale, som i tidens løb undergik forskellige modifikationer, i det navnlig כ, ק, ע og ל, ג, צ ved siden af den hårde lyd *k, t, p; g, d, b* også fik den ændende udtale *χ, θ, φ; γ, δ, β*; desuden spaltede ש, sin, sig i de to lyd *s* (ש, sin) og *š* (ש, schin). Sml. J. Olshausen, Lehrbuch der hebräischen Sprache, Braunschweig 1861. § 6, § 28, § 30

²) Først bekendtgjort i: La stèle de Mesa roi de Moab 896 av. J. C. Lettre à M. le c^{te} de Vogüé par Ch. Clermont-Ganneau, Paris 1870. 4to. En ny og bedre afbildning gav de Vogüé i Revue archéologique, vol. XXI, Paris 1870, pl. VIII (derefter gengivet hos Th. Nöldeke, Die Inschrift des Königs Mesa von Moab, Kiel 1870).

indskrift (vistnok fra 4. eller slutningen af 5. årh. før Kr.) på den sidoniske konge Eschmunazars sarkofag¹. I sarkofagindskriften forekommer hele det fönikiske alfabet fuldstændigt, hvorimod der i den del, som er bevaret af den moabitiske indskrift, intet eksempel findes på det til hebraisk $\beth$, *teth*, svarende bogstav²:

¹) Opdaget 1855 i nærheden af Saida (det gamle Sidon), nu i Louvre i Paris. Nøjagtig afbildet hos H. d'Albert de Luynes, *mémoire sur le sarcophage et l'inscription funéraire d'Eschmunazar, roi de Sidon*, Paris 1856, 4to. Foruden hovedindskriften i 22 linjer på brystet af kongebilledet oven på sarkofagets låg findes en anden indskrift i 6½ linje, som går om halsen på kongebilledet og i det hele er indhugget med smukkere og regelmæssigere træk end den store indskrift, men kun er en nøjagtig gentagelse af denne indtil det 29de bogstav i 13de linje, hvor den stanser midt i et ord. Begge tekster kontrollerer således hinanden, og vi kan på 4 steder rette den store indskrift ved hjælp af den mindre, som kun indeholder én fejl, der ikke findes i den større. Jeg fremhæver dette af hensyn til dem, der så stærkt ivrer mod al mulig anvendelse af tekstkritik, hvor talen er om gamle indskrifter. Afbildningen hos de Luynes er oftere gengivet i mere tilgængelige værker, således hos S. Munk i *Journal asiatique*, Avril—Mai 1856; M. A. Levy, *Phönizische Studien*, Erstes Heft, Breslau 1856, tab. I; K. Schlottmann, *Die Inschrift Eschmunazars Königs der Sidonier, geschichtlich und sprachlich erklärt*, Halle 1868, tab. I—II; P. Schröder, *Die Phönizische Sprache*, Halle 1869, tab. I.

²) Også i sarkofagindskriften findes $\beth$ kun én gang, men meget stort og tydeligt, nemlig som det næstsidste bogstav i 11te linje. — For så meget som muligt at bevare den karakter, bogstaverne har i indskrifterne selv, er i alfabetavlen de moabitiske tegn med forsæt gjort finere og de sidoniske federe. De her fremstillede former må betragtes som grundtyper, medens ubetydelige og aldeles uvæsenlige modifikationer, som enkelte bogstaver undertiden fremviser, naturligvis ikke er medtagne.

		moabitisk:	sidonisk:	
1.	א aleph	𐤀	𐤁	'
2.	ב beth	𐤁	𐤂	b
3.	ג gimel	𐤂	𐤃	g
4.	ד daleth	𐤃	𐤄	d
5.	ה he	𐤄	𐤅	h
6.	ו waw	𐤅	𐤆	w
7.	ז zazin	𐤆	𐤇	z
8.	ח h'eth	𐤇	𐤈	h'
9.	ט teth	𐤈	𐤉	t
10.	י jod	𐤉	𐤊	j
11.	כ (ך) kaph	𐤊	𐤋	k
12.	ל lamed	𐤋	𐤌	l
13.	מ (ם) mem	𐤌	𐤍	m
14.	נ (ן) nun	𐤍	𐤎	n
15.	ס s'amech	𐤎	𐤏	s'
16.	ע ajin	𐤏	𐤐	arab. ع
17.	פ (ף) pe	𐤏	𐤑	p
18.	צ (ץ) sade	𐤑	𐤒	s
19.	ק qoph	𐤑	𐤓	q
20.	ר resch	𐤒	𐤔	r
21.	ש sin (schin)	𐤒	𐤕	s (š)
22.	ת taw	𐤓	𐤖	t

Hvor de moabitiske og fönikiske bogstavformer afviger fra hinanden, står det moabitiske alfabet gennemgående på

det oprindeligste trin¹, som det yderligere vil fremgå af den følgende undersøgelse om det græske alfabets udvikling. Således fremviser *zajin*, *kaph*, *goph*, *mem* og *sin* former, der i modsætning til de sidoniske stemmer nøje med de ældste græske; de moabitiske former for *mem* og *sin* genfindes nøjagtig i en lille indskrift på 4 bogstaver på en gemme, som de Vogüé har udgivet i *Revue archéologique*, vol. XVII (1868), tab. XIV, no. 1, og som han netop på grund af disse bogstavformer var tilbøjelig til at ansé for ældre end 7de, »ja endog end 8de årh.« (ibid. s. 433)². Opdagelsen af den moabitiske indskrift har i det hele glimrende bestyrket den mening, som grev Vogüé allerede tidligere havde gjort gældende med hensyn til de gamle semitiske alfabeters udvikling³.

Blandt alle bogstavformerne i den moabitiske indskrift fremhæver vi dog navnlig $\triangleleft$ (*daleth*), der stemmer med græsk $\triangle$ (*δέλτα*), medens dette bogstav allerede i de ældste fønikiske indskrifter har fået en forlængelse, hvorved det falder sammen med tegnet for *resch*. Højest mærkeligt på grund af overensstemmelsen med græsk er også det moabitiske tegn for *s'amech*, hvorom mere nedenfor.

Allerede en sammenligning mellem de forskellige bogstavformer, der anvendes i de gamle græske indskrifter, gør det sandsynligt, at alle 22 fønikiske bogstaver fra

¹) Den stærkt afrundede form, som enkelte bogstaver, navnlig *lamed*, fremviser i den moabitiske indskrift i modsætning til de almindelige fønikiske former, må dog snarere ansés for en tilfældighed end som tegn på ælde.

²) Foruden *mem* og *sin* forekommer *lamed* to gange i indskriften, og dets form stemmer ligeledes med den moabitiske, men mangler den stærke runding.

³) Sé navnlig hans afhandling »l'alphabet hébraïque et l'alphabet araméen« i *Revue archéologique*, vol. XI (1865), s. 319—341 med pl. VIII—IX og som et supplement hertil »intailles à légendes sémitiques« i *Revue archéol.*, vol. XVII (1868), s. 432—50 med pl. XIV—XVI.

først af blev optagne i græsk i den skikkelse, som de havde i det oldsemitiske alfabet; at også den semitiske orden og så vidt muligt de semitiske navne blev bevarede, viser det almindelige græske alfabet. Dog har det fulde bevis for omplantningen af alle fönikiske tegn i deres oprindelige orden på græsk grund først kunnet føres ved hjælp af det oldgræske alfabet, der findes på den såkaldte galassiske vase fra Cære, et lille kar af etruskisk arbejde, som blev opdaget af general Galassi i en etruskisk grav ved Cære sammen med vaser med etruskiske indskrifter og nu findes i det gregorianske musæum i Rom. Af dette vigtige mindesmærke, som vi også senere vil få brug for, meddeler vi s. 26 (fig. 1) en afbildning¹. Indskriften, der løber om vasens bug, er et etruskisk syllabarium, som vi nedenfor nærmere skal omtale. Foreløbig behandler vi kun indskriften på foden, der indeholder det græske alfabet, i hvilket dog lidt af λ og så godt som hele μ er ødelagt; ved at indsætte μ fra syllabariet får vi altså følgende bogstavække, hvor tegnene, som vi straks skal vise, har den her tilføjede betydning:

α β γ δ ε ϖ ζ η θ ι κ λ μ ν - ο π(σ) ρ σ τ υ ξ φ χ
 A B C D E F I H Θ I K L M N O P Q R S T Y

Et lignende græsk alfabet, som dog ikke er ganske fuldstændigt, i det det ender med ο, havde man langt tidligere (1690 eller 98) fundet mellem etruskiske indskrifter og i forbindelse med et brudstykke af et etruskisk syllabarium på væggen af en etruskisk grav ved Colle i nærheden af Siena

¹) Bekendtgjort af R. Lepsius i *Annali dell' istituto di corrispondenza archeologica*, vol. VIII, Roma 1836, tab. B (sml. s. 186 ff.). Derefter hos Franz, *Elementa epigr. Græcæ* s. 22 (ikke ganske nøjagtig), og i *Corpus inscriptionum Græcarum*, vol. IV, no. 8342 tab. VIII (sml. *ibid.* s. 212—13). Sé ligeledes A. Fabretti, *Corpus inscriptionum Italicarum*, Aug. Taurinorum 1867, no. 2405, s. CCVII og tab. XLIII (på tavlen har den urigtig fået no. 2405).

(sé s. 26 fig. 2)¹. Når undtages et par afvigelser i bogstavformerne, der vistnok til dels må skrives på afskriftens regning, stemmer det i øvrigt med alfabetet fra Cære.

De nøjagtigste undersøgelser af disse alfabeter skyldes Th. Mommsen, hvem det først lykkedes at bestemme værdien af de enkelte tvivlsomme tegn (Die unteritalischen Dialekte, Leipzig 1850, s. 8 ff.).

Af de 25 bogstaver i alfabetet fra Cære svarer de første 21 til den gamle fønikiske række, af hvilken kun tegnet for *qoph*, *κόππα* (ϙ) mangler foran *ϕ*. At dette bogstav har været til stede på denne plads i det græske grundalfabet, er jo imidlertid klart, da det er almindeligt i de oldgræske indskrifter og selv i det almindelige græske alfabet holdt sig som taltegn; men det har altid haft en meget indskrænket anvendelse i sammenligning med *κόππα*, i det det navnlig brugtes foran *ο*², mere sporadisk foran *ν* og medlyd.

Derimod finder vi, hvad der er det mærkeligste ved dette alfabet og af størst vigtighed for os, fire tegn for hvislelydene ligesom i fønikisk, nemlig ikke blot *Ι* (ζ) mellem *ω* og *η* (*η*) og *ξ* (σ) mellem *ϕ* og *τ* som i det almindelige græske alfabet, men også tegnet *⊞* mellem *ν* og *ο* (og dette vel at mærke både i alfabetet fra Cære og fra Colle) samt *ϛ* efter *π*. Disse to sidste tegn svarer altså til fønikisk *s'amech* og *sade*; at det sidste i alfabetet fra Cære har fået den usædvanlige form *ϛ* i stedet for *Μ*, som er almindelig i de allerældste græske indskrifter, og som det rimeligvis har haft i alfabetet fra Colle, ligger i, at *Μ* i det første alfabet

¹) Afbildet hos Bellori, *Le pitture antiche etc.*, Roma 1706 (latinsk udg. 1738), Appendice tav. XI; Thomæ Dempsteri *de Etruria regali libri septem*, Florentiæ 1723—24. II, tab. 92; (Lanzi,) *Saggio di lingua etrusca*, Roma 1789, II, s. 512. Derefter hos Lepsius og Franz l. c. og i *Corpus inscr. Gr.*; vol. III, no. 6183 (s. 874—75). Sml. Fabretti no. 449—51, s. L og tab. XXVIII.

²) Derfor også i en af de senest opdagede indskrifter fra Thera i forbindelsen *ϙ⊞* (= *χ*) foran *ο*.

er tegn for ν , ligesom μ har formen M , svarende til de ellers forekommende oldgræske former V (ν) og M (μ), der begge bruges i indskriften fra Colle¹.

De 4 sidste bogstaver i alfabetet fra Cære, der er tilføjede efter den gamle fönikiske række, opfattes netop på grund heraf almindelig som senere opfundne særlig græske tegn. Dette gælder dog ikke tegnet for u , der i virkeligheden, som vi straks skal vise, er udgået fra et af de gamle fönikiske bogstaver; at det er ældre end de 3 følgende tegn, viser sig ikke blot derved, at det har den første plads efter τ , men fremgår navnlig deraf, at tegnet for u ikke mangler i noget som helst græsk alfabet, hvorimod de ældste indskrifter fra Thera og Melos (tav. I, no. 1) ikke kender særlige tegn for ξ , φ , χ , men bruger $\alpha\sigma$, πh , αh . Derimod fik man allerede i den ældste tid et eget tegn for θ , da Fönikerne ikke blot havde den almindelige t -lyd (taw), der blev benyttet til τ , men også en ejendommelig hård t -lyd ($teth$, arabisk ط , tha), der benyttedes til θ .

Det er således klart, at det ældste græske alfabet, hvis grundtype på det allernærmeste findes i de ældgamle indskrifter fra Thera, har benyttet de 22 semitiske tegn og i det højeste tilføjet et nyt; at også den semitiske bogstavorden blev bevaret, viser overensstemmelsen mellem alfabetet fra Cære og det almindelige græske alfabet.

Uagtet denne store lighed med fönikisk finder vi dog i det ældste græske alfabet en væsenlig afvigelse fra det semitiske grundalfabet, der tillige så at sige betegner det sidste store fremskridt i bogstavskriftens udvikling. Medens nemlig det oldsemitiske alfabet endnu bevarer mindet om en oprindelig stavelseskrift, i det det kun har tegn for medlydene, således at ethvert medlydstegn både betegner med-

¹) Formen af ν i alfabetet fra Colle beror naturligvis på en unøjagtighed enten i indskriften selv eller i afskriften, da den rigtige ν -form forekommer 2 gange i syllabariebrudstykket. (At tegnet for ζ har formen I for I , er også en simpel fejl).

lyden og den selvlyd, der dannede en stavelse i forening med medlyden, fik Grækerne ved optagelsen af det fønikiske alfabet tegn både for medlydene og for selvlydene. Dette opnåedes navnlig ved hjælp af de fønikiske gutturaler; af disse betegnede *aleph* og *he* en svagere beånding, det første svarende til Arabernes *hamze*, Grækernes *spiritus lenis*, der ellers ikke betegnes i de europæiske sprog, medens *he* var et meget svagt beåndet *h*, som arab. *he*, fransk *h* i *haut* og lign. En meget stærk beånding betegnede derimod *heth* og *ajin*, svarende til Arabernes ح (*ha*) og ع (*ain*), lyd, der meget sjælden frembringes i noget europæisk sprog¹. Til betegnelse af deres stærke åndelyd, *spiritus asper*, valgte Grækerne det fønikiske *heth*, som i de ældste græske indskrifter har formen H , senere H ; men allerede i de ældste indskrifter fra Thera forekommer H tillige i betydning η , og som bekendt opgav man senere i det ioniske alfabet aldeles at betegne *h* og benyttede H udelukkende i betydning η ². De tre andre fønikiske gutturaler *aleph*, *he* og *ajin* optog Grækerne derimod fra først af som tegn for selvlydene *a*, *e* og *o*, således at de ikke blot betegnede de korte og lange lyd, men *e* og *o* tillige tvelydene *ei* og *ov*. Som vi ser af indskrifterne fra Thera, blev dog meget tidlig i enkelte egne forskellen mellem den korte og lange *e*-lyd udtrykt i skriften, i det man tildelte tegnet for *h* betydning η , så at altså også den fjerde fønikiske guttural endte med at blive selvlydstegn hos Grækerne. Senere indførte man også en adskillelse mellem den korte og lange *o*-lyd, i det man

¹) E. Brücke, Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute, Wien 1856, s. 9—12; sml. s. 94—102 og *sammes* Über eine neue Methode der phonetischen Transscription, Wien 1863, s. 31 ff.; H. B. Rumpelt, Das natürliche System der Sprachlaute, Halle 1869, s. 102—7.

²) Langt senere indførte Grækerne igen ikke blot en betegnelse for *spiritus asper*, men dannede også (alene af alle europæiske sprog) et tegn for *spiritus lenis*.

man snart følte trang til at betegne begge disse lyd, dannede man af Υ den modificerede form ΥF , som man anvendte for w og bevarede på den gamle plads, medens det gamle tegn Υ med betydning u blev flyttet hen i slutningen af alfabetet efter $\tau\alpha\tilde{v}$, hvor det findes både på vassen fra Cære og i det almindelige græske alfabet, hvorimod $\beta\alpha\tilde{v}$ har samme plads som fønikisk waw . Som en analogi hertil skal jeg minde om, at vi i det ældste oldengelske runealfabet finder en af den gamle a -rune ($\mathfrak{A}$) modificeret form ($\mathfrak{A}^*$) på den plads, som oprindeligt tilkom $\mathfrak{A}$, medens denne rune selv findes i slutningen af alfabetet mellem de nyere oldengelske tegn¹.

Den sidste antagelse, at adskillelsen mellem w og u ikke er samtidig med det fønikiske alfabets optagelse, men at Υ oprindeligt har været tegn for begge lyd, forekommer mig sandsynligst, skønt det ikke kan bevises. Er denne antagelse imidlertid rigtig, lader det sig ikke med sikkerhed afgøre, om indskrifterne fra Thera endnu står på det standpunkt, da Υ både betegnede w og u og havde sin plads efter ε , eller om det som tegn for u har haft sin plads

¹) Også fra græske alfabeter kan analogier hertil måske påvises. Medens nemlig Ionerne af O dannede de to tegn $O = o$ (ov) og $\Omega = \omega$, af hvilke O blev stående på sin gamle plads, medens Ω sattes sidst i alfabetet, finder vi på Paros og det derfra koioniserede Thasos de samme to tegn, men med den modsatte betydning ($\Omega = o$ (ov), $O = \omega$). Også på Melos har O tidlig spaltet sig i de to former O og C , af hvilke O betegner ω , C derimod o . Men vi véd ikke, hvorledes disse tegn er blevne ordnede i alfabetet, og det er naturligvis derfor heller ikke tilladt uden videre at antage, at det gamle O med betydning ω er blevet flyttet hen i slutningen af alfabetet på samme plads som det ioniske Ω , medens de nye tegn Ω, C stod på den gamle plads. Der er lige så stor sandsynlighed for, at O har beholdt sin plads, og at de nye tegn enten er stillede ved siden af det eller flyttede hen i slutningen af alfabetet.

efter τ ¹. Da imidlertid alle græske alfabeter, så vidt vi kan kontrollere dem, er enige i at have $F(w)$ som 6te bogstav i rækken og at stille $\Upsilon(u)$ efter τ , synes dette i høj grad at tale for den antagelse, at adskillelsen mellem w og u må være ældre end den tid, indskrifterne fra Thera tilhører. Men i ethvert tilfælde er waw -tegnet spaltning i $\Upsilon(u)$ og $\Upsilon(w)$ den ældste afvigelse, som Grækerne har indført i den oprindelige fønikiske række².

Anderledes forholder det sig derimod med de tre sidste tegn, som forekommer i alfabetet på den galassiske vase efter u . Det er ikke blot nye særlig græske tegn, som senere føjedes til den gamle række efter u , og som endnu ikke forekommer i de ældste indskrifter fra Thera og Melos; men vi finder dem også i forskellige egne anvendte i forskellig orden og betydning, hvorved de gamle græske alfabeter falder i to store grupper, således som A. Kirchhoff har påvist i sine grundige og skarpsindige »Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets» (2te Aufl. Berlin 1867). I den første hovedgruppe, til hvilken alfabetet på vasen hører, og hvis bogstavorden vi kender fra det, følger efter u : $\vdash\vdash\chi$, $\omega\phi\phi$, $\Psi\downarrow\Upsilon$ med betydning ξ , φ , χ . Det er det såkaldte »doriske» alfabet, som navnlig findes i indskrifter fra Euböa, Bøotien, Phokis, Lokris, Achaia, Lakonien, samt de chalkidiske og achæiske kolonier i Italien (tav. I, no. 2—7). I den anden hoved-

¹) I sidste tilfælde kunde w naturligvis meget godt, selv om det var forsvundet som lydtegn, have holdt sig på sin gamle plads som taltegn.

²) F. Lenormant har i sine *Études sur l'origine et la formation de l'alphabet grec* (i *Revue archéol.* 1867, vol. XVI, s. 273—78; 327—42; 423—39 med pl. XXII; 1868, vol. XVII, s. 189—206; 279—292 med pl. VI) ligeledes sét ligheden mellem fønik. waw og græk u (sé *Revue archéol.* 1867, s. 330); men det vigtige spørgsmål om forholdet mellem de græske tegn for w og u omtaler han aldeles ikke. Også i andre henseender lider det fittige arbejde af store mangler.

gruppe derimod, hvortil foruden det almindelige græske (ioniske) alfabet også de gamle indskrifter fra Korinth og Korkyra, samt Argos hører, har disse tre tegn en anden orden og betydning (tav. I, no. 8—11). Medens nemlig på den galassiske vase og i de alfabetter, som slutter sig dertil, tegnene for ξ , φ , χ følger efter ν , har det almindelige græske alfabet som bekendt efter ν tegnene for φ , χ , ψ , hvorimod ξ står mellem ν og $\omicron$. Tegnet for φ er det samme som i den første gruppe, men dennes tegn for ξ og χ betegner i den anden gruppe χ og ψ , medens vi i den første ikke finder noget særskilt tegn for den sammensatte lyd ψ^1 (så lidt som for ω , der jo også tidlig optræder i det ioniske alfabet efter ψ).

Grunden til den forskellige orden og betydning, som man således i forskellige egne tildelte de tre nye tegn efter ν , står i nøje forbindelse med den måde, hvorpå de fire fönikiske hvislelyd, der optoges i det græske grundalfabet, efterhånden blev benyttede i de to hovedgrupper af græske alfabetter. På den galassiske vase fandt vi alle 4 tegn på deres oprindelige plads i alfabetet; men i virkeligheden havde man kun brug for de to: da fönikisk z (*zajin*) nemlig blev optaget som betegnelse for den græske lyd ζ^2 , manglede man kun et tegn for den egenlige hvislelyd s . At s -lyden i forskellige egne af Grækenland kan have haft en noget forskellig udtale, er meget muligt; men efter alt hvad der foreligger, tyder intet på, at man samtidig i samme egn har følt trang til at betegne en forskellig udtale af hvisle-

¹⁾ Undtagelsesvis har dog det lokriske alfabet ved siden af $\vdash, \Phi, \Psi$ for ξ, φ, χ også dannet et nyt tegn $\times$ for ψ .

²⁾ Nær ved den græske form ligger det moabitiske tegn; derimod er det græske navn $\zeta\eta\tau\alpha$ dannet i lighed med $\eta\tau\alpha$, $\theta\eta\tau\alpha$ (fönikisk *zajin* måtte nødvendigvis omdannes i græsk, der ikke havde lyden j). På lignende måde er græsk $\mu\tilde{\nu}$ (hebr. *mem*) dannet i lighed med $\nu\tilde{\nu}$ (hebr. *nun*). Sml. Mommsen, *Unterital. Dial.* s. 5.

lyden ved forskellige tegn. Derimod var hos Fönikerne *s'amech*, *sade* og *sin* ikke blot forskellige i tegn, men også i lyd: den almindelige *s*-lyd var *sin*, medens *sade* udtrykte en hårdere *s*-lyd (ligesom arabisk س *sin* og ص *sad*), der forholdt sig til hinanden som *tauc* til *teth* (arab. *ta* og *tha*; sml. foran s. 28); en tredje modifikation af hvislelyden, som vi ikke med sikkerhed kan bestemme, betegnedes endelig ved *s'amech*. Når Grækerne nu i deres alfabet optog alle tre fönikiske tegn for hvislelyden, uagtet de kun benyttede ét som lydtegn, må grunden utvivlsomt søges deri, at den fönikiske bogstavsrække fra først af ikke blot tjænte Grækerne som alfabet, men også som talrække med samme betydning som hos Fönikerne; af denne grund optoges ligeledes både fönikisk *kaph* og *qoph*, uagtet det ene af disse tegn fra Grækernes standpunkt var overflødig som lydtegn. Af de tre fönikiske tegn *s'amech*, *sade* og *sin*, der således gik over i den græske bogstav- og talrække, optog man kun ét som tegn for lyden σ . Så vidt det er muligt historisk at forfølge udviklingen, synes *s'amech* aldrig at være brugt i denne betydning; det er altså kun bevaret på sin gamle plads i rækken på grund af dets talværdi. Derimod er *sade* og *sin* begge til forskellige tider blevne benyttede som tegn for græsk σ ; i de allerældste indskrifter bruges regelmæssig det fra *sade* udgåede $\mathbf{M}$; men det fortrængtes allerede tidlig overalt af et fra *sin* udgået tegn, som først optræder i formerne ς (sjældnere ξ), senere overalt i formen ξ . Det var uden tvivl en rent praktisk grund, som bevirkede, at *sade* efterhånden fortrængtes af *sin*; ved benyttelsen af det sidste tegn udsatte man sig nemlig ikke for forveksling med $\mathbf{M}$, $\mu\tilde{\nu}$, som jo senere netop almindelig antog den form, der tidligere havde været ejendommelig for σ . Før den tid må da $\mathbf{M}$ med betydning σ være forsvundet af alle græske alfabeter, og det er det eneste af de fönikiske bogstaver, som vi senere hverken finder i alfabetet eller i talrækken på den gamle plads.

Anderledes gik det derimod det 15de fönikiske bogstav (*s'amech*). Vi finder det endnu på sin gamle plads i formen $\boxplus$ i alfabeterne fra Cære og Colle; men da det i virkeligheden er aldeles forsvundet af de indskrifter, der hører til denne gruppe, hvor det næppe nogensinde har været anvendt som bogstav, har det i alfabeterne ikke betydning som lydtegn, men kun som taltegn. Også i alfabeterne af den anden hovedgruppe blev dette tegn længe bevaret på sin oprindelige plads mellem *v* og *o* alene på grund af dets talbetydning; men senere optog man det her også som virkeligt lydtegn, i det man gav det betydningen ξ og det dertil knyttede nye navn $\xi\iota$.

Medens *s'amech* således aldrig, så langt vi kan gå tilbage, har været brugt som tegn for *s*-lyden i græsk, viser dog den omstændighed, at det senere i sin oprindelige form og på sin oprindelige plads (men rigtignok med en forandret betydning som tegn for en sammensat lyd, hvoraf dog *s* dannede den sidste bestanddel) blev optaget som virkeligt bogstav i den ene gruppe af græske alfabet, at det må have stået der fra gammel tid, hvilket jo også til overflod bestyrkes af alfabetet fra Cære, hvor *s'amech* ikke kan have været anvendt som lydtegn, da vi her netop finder det for denne gruppe af alfabet ejendommelige nye tegn for ξ efter *v*. At *s'amech* er blevet optaget i det oldgræske alfabet sammen med de øvrige fönikiske bogstaver, kan således ikke være tvivl underkastet. Foruden det allerede anførte har vi desuden endnu et bevis herfor, nemlig det græske navn på *s*-lyden; dette er i det almindelige græske alfabet $\sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$, og allerede Herodot anfører (I, 139), at $\sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$ var det ioniske navn på *s*, men at Dorerne kaldte dette bogstav $\sigma\acute{\alpha}\nu$ ($\tau\acute{\omega}\nu\tau\acute{o}\ \gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha$, $\tau\acute{o}\ \Delta\omega\rho\acute{\iota}\epsilon\epsilon\varsigma\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \sigma\acute{\alpha}\nu\ \kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\nu\sigma\iota$, $\textit{I}\omega\nu\epsilon\varsigma\ \delta\acute{\epsilon}\ \sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$). Af disse navne udgår $\sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$ utvivlsomt fra fönikisk *s'amech*, medens $\sigma\acute{\alpha}\nu$ er fönikisk *sin*; navnet på σ hos Ionerne er altså taget fra det gamle *s'amech*, medens tegnet selv i den ældste form (M) udgik fra fönikisk *sade*,

i den yngre (§§) fra fönikisk *sin*. Rigtignok er Franz med Gesenius enig i, at både navnet *σίγμα* og tegnet ξ udgår fra fönikisk $\aleph$, *s'amech*, og både navnet *σάρ* og tegnet Μ fra fönikisk ω , *sin* (hos dem *schin*)¹, og det samme gentages endnu efter Mommsens og Kirchhoffs undersøgelser af Lenormant (*Revue archéol.* 1867, s. 331 og tab. XXII); men den moabitiske indskrift viser, at den oprindelige form af *s'amech* var $\aleph$, og derfra kan kun græsk Ξ, ξī, ikke Σ, *σίγμα*, være udgået; det moabitiske *s'amech*-tegn lærer os tillige, at den ældste fællesgræske form for dette tegn ikke med Mommsen (*Unterital. Dial.*, s. 11; 331) og Kirchhoff (*Studien o. s. v.*, s. 73; 123; 130)² må søges i tegnet $\boxplus$ i alfabeterne fra Cære og Colle, men i tegnet for ξī, $\aleph$, der forekommer i gamle indskrifter fra Korkyra og Miletos; heraf er ved en ubetydelig forandring dannet Ξ, det almindelige tegn for ξ i indskrifterne af den anden hovedgruppe. Derimod må både $\boxplus$ og argivisk $\boxplus$ opfattes som sjældnere modifikationer af det oprindelige tegn².

Det er således klart, at græsk ξ som tegn for *σίγμα* ikke kan udgå fra det oldsemitiske *s'amech*-tegn; dette tegn stemmer aldeles med det oldgræske tegn, som findes på det tilsvarende sted i alfabetet, og som senere blev brugt som tegn for ξ. Spørgsmålet er da kun, hvorledes det ældste græske tegn for s-lyden, Μ, og de tegn, der senere afløste det, §§, forholder sig til de semitiske tegn; ti at ikke blot, som vi har antaget, §§, men at også, som Gesenius, Franz og Lenormant mener, Μ efter formen kunde udgå fra fönikisk *sin* (ω), lader sig naturligvis ikke nægte. Men den foran antagne udvikling, i følge hvilken Μ udgår fra *sade* og §§ fra *sin*, bestyrkes til fulde ikke blot af alfabetet på den galassiske

¹) Gesenius, *Scripturæ linguæque Phœnicæ monumenta*, Lipsiæ 1837, s. 66; Franz, *Elementa epigr. Gr.* s. 16.

²) Det argiviske ξ er kun det oprindelige tegn, drejet om på siden; netop det modsatte forhold finder sted mellem det almindelige græske ξ og moabitisk ω .

vase, men også af de gamle etruskiske alfabeter, der er komne til os; de mangler nemlig alle tegnet på *s'amechs* plads; men hvor alfabetet på vasen har de til fönikisk *sade* og *sin* svarende tegn, finder vi netop i de etruskiske alfabeter på første sted et tegn, der svarer til græsk Μ, og på det andet de til græsk Ξ svarende former (sé nærmere nedenfor). Når vi imidlertid i de gamle græske indskrifter altid møder Σ som den ældre form, der først senere regelmæssig fortrænges af Ξ, uagtet det sidste tegn ligger nærmest ved semitisk ω *sin*, er det jo ingenlunde afgjort, at Σ i virkeligheden er ældre end Ξ; tvært imod må Grækerne, før Σ optræder i indskrifterne med betydning σ, nødvendig have benyttet en anden form af dette tegn; i de allerældste indskrifter, der endnu bruger Μ for σ, har *ιωτα* nemlig ofte den gamle form Σ; den gang kan *sin* (*σίν*) altså ikke have haft samme form, men må enten have været uforandret som semitisk ω eller have haft formen Ξ, i det det semitiske tegn blev drejet om på siden (ligesom *aleph* blev ΑΑ *άλφα*). Da Μ forsvinder som σ, bliver også tegnet Σ for *ιωτα* fortrængt af Ι, og først nu kan altså ω eller Ξ omdannes til Σ med betydning σ. Skönt Ξ optræder i yngre indskrifter end Σ, er det altså i virkeligheden den ældre form, der bliver ført tilbage.

Det forekommer mig da klart, at vi med hensyn til de tre fönikiske hvislelyds skæbne i det græske alfabet må tænke os følgende udvikling: fra først af optog man alle tre tegn *s'amech*, *σίγμα*, Μ *sade* (hvis græske navn er ubekendt) og Ξ *sin*, *σίν* på deres oprindelige plads; *σίγμα* og *σίν* stod en tid lang i alfabetet, fordi de havde betydning som taltegn, men benyttedes ikke som bogstaver, hvorimod *sade* var det almindelige tegn for *s*-lyden. Endnu medens dette tegn brugtes for *s*, optog man imidlertid det gamle *σίγμα* som tegn for Ξ¹, således som indskrifterne fra Korinth og Korkyra viser;

¹) På lignende måde havde man jo allerede fra begyndelsen

men navnet *σίγμα* kunde følgelig ikke længer bruges for dette tegn, som fik det nye navn *ξ̄i* (dannet som navnene på de særlig græske tegn *φ̄i*, *χ̄i*, *ψ̄i*). Derimod overførtes navnet *σίγμα* på *sade*; men da *sade* efterhånden fortrængtes af *σάν* hos alle Grækere, beholdt kun Dorerne det oprindelige navn på dette tegn, medens Ionerne vel optog det nye tegn, men bevarede det gamle navn *σίγμα*¹. Jeg mener altså, at vi kan påvise følgende tre udviklingstrin med hensyn til disse tegns anvendelse i det almindelige græske alfabet:

	<i>s'amech</i>	<i>sade</i>	<i>sin</i>
I.	⌘ taltegn)	Μ	(ξ taltegn)
	<i>σίγμα</i>	?	<i>σάν</i>
II.	⌘王	Μ	(ξ taltegn)
	<i>ξ̄i</i>	<i>σίγμα</i>	<i>σάν</i>
III.	⌘王	—	ξξ
	<i>ξ̄i</i>		<i>σίγμα</i>

Uagtet Ionerne således ikke optog *σάν* som bogstavnavn sammen med tegnet, forsvandt dette navn dog ikke aldeles, som tilfældet var med *sade*. Ved en senere omændring af talrækken indsattes nemlig *σάν*² som tegn for 900 allersidst i alfabetet efter *ω*, da *σίγμα* jo både som bogstav og taltegn stod på dets tidligere plads. Derimod holdt både *βαν*

af anvendt den fjærde fönikiske hviselelyd *zajin* som tegn for ζ.

¹) Man må vel tænke sig, at Μ *σίγμα* og ξξ *σάν* en tid lang har været brugte i fæng som tegn for σ; det sidste tegn sejrede efterhånden, men antog det navn, som oprindeligt tilhørte Μ.

²) Af sin form fik det senere navnet *σασπ̄i*, ligesom F fik navnet *δίσγμα*. Den senere form af taltegnet *σασπ̄i* er jeg tilbøjelig til med Mommsen (Unterital. Dial. s. 14 not.) at føre tilbage til det gamle s-tegn Μ *sade*. Så vilde vi i virkeligheden i de græske taltegn endnu have alle 22 fönikiske bogstaver bevarede.

og $\kappa\acute{o}\pi\alpha$ sig i talrækken på deres oprindelige plads, uagtet de som lydtegn længe havde været opgivne af Ionerne.

De fleste gamle græske alfabeter slutter sig til en af de her omtalte hovedgrupper, eftersom de til betegnelse af ξ enten benytter det gamle tegn for fönikisk *s'amech* på den oprindelige plads mellem ν og $\omicron$ eller anvender det nye græske tegn χ , som derimod i de andre alfabeter har betydning χ .

Kun enkelte alfabeter står helt eller til dels udenfor de to hovedafdelinger; til første art hører de gamle indskrifter fra Thera og Melos, der som allerede bemærket ikke anvender særegne tegn for ξ , φ , χ , ψ , men udtrykker disse lyd ved $\kappa\sigma$, πh , κh , $\pi\sigma$ ¹. En særegen stilling indtager det attiske alfabet (tav. I, no. 12), i det det mangler egne tegn for ξ og ψ , som betegnes ved $\chi\sigma$ og $\varphi\sigma$, men da det bruger χ i betydning χ , slutter det sig altså nærmest til den 2den hovedgruppe².

Vi har hermed gennemgået udviklingen af de gamle græske alfabeter; de særlige ændringer, som enkelte tegn har været underkastede i forskellige egne, vil fremgå af alfabettavlen, uden at vi behøver nærmere at dvæle derved. Disse stedlige ejendommeligheder forsvandt jo hurtig, da det ioniske alfabet Ol. 94, 2 (403 f. Kr.) antoges i Athen og omtrent samtidig i det øvrige Hellas og derved ophøjedes til det almindelige græske alfabet.

Det grundalfabet, hvorfra alle græske alfabeter er udgåede, har altså bestået af 23 tegn, der stemmer nøje med de 22 fönikiske, kun med den afvigelse, at fönikisk *waw* hos Grækerne blev tegn for *u*, medens man for *w* dannede en ny deraf afledet form, som man stillede på samme plads

¹) Derimod forekommer i yngre indskrifter fra Melos $\phi\chi$ (senere også Ξ) i betydning φ , χ (ξ).

²) Med det attiske alfabet stemmer også indskrifterne fra *Ægina* og *Naxos*.

som det fønikiske *waw*-tegn, hvorimod *w* fik den 23de plads i alfabetet. Efter de gamle græske indskrifers vidnesbyrd må dette græske grundalfabet, i hvilket skriften som i fønikisk gik fra højre til venstre, på det nærmeste have haft følgende form:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ϝ	ϝ	Ϟ	ϟ	Ϡ	ϡ	Ϣ	ϣ	Ϥ	ϥ	Ϧ	ϧ	Ϩ	ϩ	Ϫ	ϫ	Ϭ	ϭ

De her anførte former, der alle kan påvises i de ældste indskrifter (undtagen $\mathfrak{M}$, som altid har formen $\mathfrak{M}$, og ξ , der først noget senere optræder som tegn for *s*-lyden), stemmer næsten aldeles med de oldsemitiske tegn på den moabitiske sten. De enkelte afvigelser kan for største delen betragtes som samtidige med det fønikiske alfabets optagelse. Hovedafvigelsen fra det semitiske grundalfabet består i, at $\beta\eta\tau\alpha$ har antaget formen $\mathfrak{B}$ for $\mathfrak{D}$; dog må $\mathfrak{B}$ vist betragtes som det fællesgræske tegn, og $\mathfrak{J}$ i indskrifterne fra Korinth og Korkyra er en deraf afledet åben form, der blev nødvendig, fordi *s* dér havde antaget formen $\mathfrak{B}$ ¹. Noget afvigende fra fønikisk er også det til *sade* svarende ældste tegn for den græske *s*-lyd, $\mathfrak{M}$; den oprindelige form af dette tegn har vist været $\mathfrak{M}$, der altså var meget forskellig fra $\mu\tilde{v}$, $\mathfrak{M}$, i det bistregerne ikke blot vendte til forskellige sider, men $\mu\tilde{v}$ også havde én streg mere end *sade*. Meget tidlig blev den højre bistreg i *sade* imidlertid forlænget helt ned, $\mathfrak{M}$, og $\mu\tilde{v}$ antog regelmæssig formen $\mathfrak{M}$ (fra højre til venstre) eller $\mathfrak{M}$ (fra venstre til højre), altså samme form som *sade* oprindeligt havde haft. Disse former for σ og μ findes f. eks. i de ældste indskrifter fra Thera². Da $\mathfrak{M}$ forsvandt i be-

¹) En afvigende form for $\beta\eta\tau\alpha$, $\mathfrak{C}$, forekommer dog også i indskrifterne fra Paros og Thasos; det er derfor meget uheldigt, at vi ikke kender formen af dette bogstav i indskrifterne fra Thera og Melos, hvor vi snarest måtte vente at finde den ældste græske form.

²) På alfabettavlen hos Kirchhoff (Studien o. s. v.) er $\mu\tilde{v}$ -formen

tydning σ , antog μ også denne form. — Endelig har et par af de græske tegn fået en lille omdrejning i sammenligning med de fønikiske; dette gælder α , og det samme har måske været tilfældet med det til fønikisk *sin* svarende tegn (sml. foran s. 37). Derimod er det meget tvivlsomt, om $\lambda\mu\beta\delta\alpha$ i det ældste græske alfabet har haft den til fønik. svarende form $\downarrow$ eller har føjet bistregen til for oven ($\uparrow$); det almindeligst forekommende tegn er $\uparrow\wedge$, senere $\wedge$, medens $\downarrow$ bruges i Attika, Bøotien og de chalkidiske kolonier i Italien; men da det på Euböa netop har formen $\uparrow$, må $\downarrow$ i kolonierne i Italien vel antages senere igen at være opstået af $\uparrow$. Herom tør jeg dog ikke udtale mig bestemt og har derfor i det foran opstillede græske grundalfabet anført begge former, der måske endogså burde have haft bistregerne til den modsatte side ($\downarrow, \uparrow$), som vi finder det i de indskrifter, der går fra højre til venstre. Meget tidlig må nemlig λ på græsk være blevet vendt til samme side som γ , selv om de oprindelig har været forskellige som i fønikisk¹. Derved blev ligheden mellem de to tegn ofte meget stor, og γ -tegnet i én egn har hyppig samme form som λ -tegnet i en anden.

B) DE GAMLE ITALIENSKE ALFABETER.

Vender vi os nu til Italien, er det indlysende, at de gamle italienske alfabeter, som også romerske skribenter beretter², er udgåede fra græsk, ikke umiddelbar fra fønikisk. For at antage det sidste måtte man nemlig gå ud fra den højst usandsynlige forudsætning, at Grækerne og de italienske

i det ældste alfabet fra Thera bleven unøjagtig, i det den højre streg er forlænget helt ned.

¹) Adskillelsen mellem $\uparrow\gamma$ og $\uparrow\wedge\lambda$ i de ældste indskrifter fra Melos (fra venstre til højre) er for enestående til at bygge på.

²) Plinius Natural. histor. (ed. Sillig) VII, 193. 210; Tacitus Ann. XI, 14. (Med de romerske forfattere sml. Dionysius Halicarn. Antiqq. Rom. I, 33).

folk uafhængig af hinanden ikke blot skulde være komne til de samme resultater i deres forandringer af de oprindelige tegn (man sammenligne f. eks. fönik. 9 med græsk-italiensk BB o. s. v.), men også ved et mærkeligt sammentræf have valgt de samme fönikiske tegn til at udtrykke selvlidene og hvislelydene.

De italienske alfabeters græske herkomst bliver imidlertid aldeles utvivlsom, når vi ser, at de ikke blot har de fra fönikisk lånte græske bogstaver, men også de særlig græske tegn, der senere føjedes til den gamle fönikiske række. Og den orden og betydning, som disse tegn har i de gamle italienske alfabeter, tjener ikke alene til at bekræfte deres nedstammen fra et græsk alfabet, men viser tillige, at det græske alfabet, hvorfra alle italienske alfabeter udgår, efter *u* har haft tegnene for ξ , φ , χ og altså har tilhørt den første hovedgruppe af græske alfabeter, som vi jo også netop fandt i de chalkidiske og achæiske kolonier i Italien.

For at bestemme den oprindelige bogstavorden i de gamle italienske alfabeter er vi heldigvis ikke henviste til det almindelige latinske alfabet alene; også af det etruskiske alfabet er nemlig forskellige fremstillinger overleverede os fra oldtiden. Foruden det syllabarium, der findes sammen med det foran behandlede græske alfabet fra Cære (og Colle), har vi et fuldstændigt etruskisk alfabet på et lerkar, der 1845 blev fundet ved Bomarzo (i distriktet Viterbo)¹, og to andre ligeledes fuldstændige alfabeter på et par nolanske skåle (nu i museo Borbonico i Neapel)². Endelig har Ga-

¹) Bekendtgjort af P. Secchi i *Bulletino dell' istituto di corrispondenza archeologica* 1846, s. 7; Mommsen, *Unterital. Dial.* tab. I, no. 13 (sml. *ibid.* s. 8 ff.); G. Conestabile i *Revue archéol.* IV, 1861, s. 446; Fabretti, *Corpus inscr. Ital.* no. 2436 a—c (s. CCIX og tab. XLIII).

²) C. R. Lepsius, *Inscriptiones Umbricæ et Oscæ quotquot adhuc repertæ sunt omnes*, Lipsiæ 1841, tab. XXVI, no. 33 og

murrini i den nyeste tid i en grav i Clusium opdaget tre etruskiske alfabeter, indridsede på to tufstene ¹.

Efter det hidtil foreliggende stof falder alle italienske alfabeter i to hovedgrupper. Den første gruppe har til den oprindelige græske række føjet et nyt tegn **⊗** for lyden *f*, da græsk *φ* må have ligget for fjærnt til at udtrykke denne lyd. Desuden finder vi i alfabeterne af denne gruppe de to til fönikisk *sade* og *sin* svarende former af hvislelyden, som vi kender fra de gamle græske alfabeter, men intet tegn på *s'amechs* plads. Af de to ganelyd **⊗** (*kap̄h*, *κᾰπ̄κα*) og **⊙** (*qoph*, *κᾰπ̄κα*) kendes kun den første. Dette stemmer nøje med det græske alfabet på den galassiske vase, som mangler *κᾰπ̄κα*, og hvor **⊗**, som vi foran har set, vel står på *s'amechs* plads, men ikke kan have haft betydning som lydtegn. Da nu dette græske alfabet er fundet i Etrurien sammen med et etruskisk syllabarium og etruskiske indskrifter, har vi her uden tvivl netop grundalfabetet (i en lidt modificeret form) både for det almindelige etruskiske og de andre italienske alfabeter af denne gruppe. Fælles for alle disse alfabeter og afvigende fra det græske på vasen er det også, at de ikke bruger græsk **χ** (*ξ*) som lydtegn ², og at de så godt som uden undtagelse skrives fra højre til venstre. Her hen hører:

1) Det almindelige etruskiske alfabet på lerkarret fra Bomarzo (tav. II, no. 2), hvormed de kampanisk-etruskiske alfabeter, som findes indkradsede på to nolanske fader (tav. II, no. 3—4) i alt væsenligt stemmer overens,

34; Mommsen, l. c. tab. I, no. 14 og 15; Fabretti, l. c. no. 2766—67 (s. CCLI og tab. XLIX).

1) G. F. Gamurrini, Alfabeti etruschi di Chiusi i *Annali dell' instit. di corrisp. archeol.* 1871, s. 156 ff. med tav. L. Sml. Mommsen i *Ephemeris epigraphica, corporis inscriptionum Latinarum supplementum, Fasciculus tertius*, 1872, s. 220—21.

2) Som taltegn bruger etruskisk derimod **χ+** i betydning 10.

medens de clusinske (tav. II, no. 5) fremviser en enkelt større afvigelse¹.

Alfabetet fra Bomarzo har bevaret 19 af de græske bogstaver fra den galassiske vase og efter dem tilføjet ξ ; derimod har det opgivet de græske tegn for σ , β , δ og κ . Det sidste findes dog endnu af og til i de ældste etruskiske indskrifter (tav. II, no 6)², men erstattes senere af ζ , som derfor i det første alfabet fra Nola forekommer både på sin egen og på k 's plads, medens de andre alfabeter intet tegn har på denne plads med undtagelse af de clusinske, der netop omvendt har k , men intet ζ ³. For øvrigt stemmer det første af de nolanske alfabeter i tegnenes antal og form på et par uvæsentlige afvigelser nær nøje med alfabetet fra Bomarzo; tegnet for r er skrevet to gange, men den første uheldige form atter udsløttet ved en lille streg foroven⁴.

1) Intet af alfabeterne fra Clusium er nu fuldstændigt; imidlertid udfylder de to alfabeter på den ene sten hinanden, i det det ene går fra a til t og det andet fra k til slutningen, hvorefter begyndelsen er bleven aldeles utydelig. Ved hjælp heraf har vi opstillet alfabetet på tav. II; kun er der foretaget den forandring, at u er stillet foran φ , medens disse bogstaver i indskriften selv står i den omvendte orden (det første alfabet har efter p kun de tre tegn for φ , r , t); i alfabetet på den anden sten er ordenen derimod tvivlsom, da de efter p følgende bogstaver næsten er forsvundne. I modsætning til de nolanske alfabeter og alfabetet fra Bomarzo går alle de clusinske fra venstre til højre; kun l udtrykkes i det ene alfabet ved $\downarrow$, men i de to andre ved $\downarrow$.

2) Sml. Mommsen, *Unterital. Dial.* s. 18; G. Conestabile, *Iscrizioni etrusche e etrusco-latine*, Firenze 1858, s. XCIV.

3) k findes i alle tre alfabeter, og de to, hvis begyndelse er bevaret, mangler ζ .

4) Efter dette tegns plads i alfabetet lå det unægtelig nær at antage det for q ($\kappa\sigma\pi\alpha$); men da både formen og andre grunde, som nærmere vil blive udviklede nedenfor, gør dette højst usandsynligt, tror jeg med Mommsen (*Unterital. Dial.* s. 7), at det er et r , som igen er blevet udsløttet (sml. den efter me følgende del af et n og det første pi i syllabariet fra Cære).

Det andet alfabet indeholder derimod flere afvigelser, som til dels beror på skødesløshed; således mangler tegnene for *h*, *r* og *t*, og et par bogstaver har afvigende former, som ellers ikke kan påvises¹; men dog er dette alfabet af stor vigtighed for at forklare et par ejendommeligheder ved syllabariet fra Cære, ved hjælp af hvilket vi kan opstille et 5te etruskisk alfabet (tav. II, no. 1), hvis bogstavformer så godt som aldeles stemmer med de græske på samme vase². Der kan næppe være tvivl om, at dette syllabarium med Mommsen og Kirchhoff bør læses i følgende orden:

<i>ci</i>	<i>ca</i>	<i>cu</i>	<i>ce</i>
<i>wi</i>	<i>wa</i>	<i>wu</i>	<i>we</i>
<i>zi</i>	<i>za</i>	<i>zu</i>	<i>ze</i>
<i>hi</i>	<i>ha</i>	<i>hu</i>	<i>he</i>
<i>θi</i>	<i>θa</i>	<i>θu</i>	<i>θe</i>
<i>mi</i>	<i>ma</i>	<i>mu</i>	<i>me</i>
<i>ni</i>	<i>na</i>	<i>nu</i>	<i>ne</i>
<i>pi</i>	<i>pa</i>	<i>pu</i>	<i>pe</i>
<i>ri</i>	<i>ra</i>	<i>ru</i>	<i>re</i>
<i>si</i>	<i>sa</i>	<i>su</i>	<i>se</i>
<i>ti</i>	<i>ta</i>	<i>tu</i>	<i>(t)e</i>
<i>χi</i>	<i>χα</i>	<i>χu</i>	<i>χε</i>
<i>ϕi</i>	<i>ϕa</i>	<i>ϕu</i>	<i>ϕe</i>

Her har vi altså 13 medlyd, af hvilke enhver er forbunden med de 4 etruskiske selvlyd; men medens disse sidste ikke står i den orden, som de indtager i alfabetet (hvilket heller ikke er tilfældet i syllabariebrudstykket fra Colle, der kun har: *ma mi me mu na n . . . . .*³),

¹) Tegnet for *u* er næsten blevet ligt med *l*, og *i* har formen **I** for **l** (sml. den omvendte fejl i alfabetet fra Colle; sé foran s. 28 not. 1).

²) Til **ϕ** i det græske alfabet svarer **ϕ** i syllabariet, og dettes *r* er vendt til den anden side, uden tvivl for bedre at adskille det fra *p*, som i syllabariet går umiddelbar foran.

³) At den gamle tegning efter det 2det *n* har **OA**, beror utvivl-

følger medlydene i den almindelige orden. Vi finder altså overensstemmende med andre etruskiske alfabeter følgende bogstaver fra det græske alfabet udeladte i syllabariets alfabet: selvlyden *o* og medlydene *b*, *d*, *k*; men desuden mangler *l* og hvislelyden mellem *p* og *r*, samt ϕ , medens vi efter χ finder tegnet φ , der ikke forekommer i det græske alfabet. Disse udeladelser forklarer Mommsen (Unterital. Dial. s. 17) deraf, at Etruskerne i reglen kun brugte ϕ i græske ord, og at *l* og hvislelyden mellem *p* og *r* ikke var medlyd men halvselvlyd. Da beviset for at de to sidste bogstaver i etruskisk var halvselvlyd, imidlertid kun støttes på deres udeladelse her i alfabetet, er Mommsens forklaring ubevislig og tillige højst usandsynlig, hvorfor også Kirchhoff antager, at begge tegn kun er udeladte i syllabariet ved ren forglemmelse. Dette var jo muligt lige så vel her som i det andet nolanske alfabet, hvor vi ligeledes finder flere tegn glemte; men jeg antager dog kun for *l*'s vedkommende, at det er blevet udeladt ved forglemmelse; netop hvor rækken med *m* ender, er der jo kludret en del ved tegnene, og det er da let tænkeligt, at også rækken med *l*, som skulde gå foran, er bleven glemt. Derimod kan jeg med hensyn til udeladelsen af den ene *s*-lyd hverken være enig med Mommsen eller Kirchhoff; men jeg finder forklaringen til denne udeladelse i det andet nolanske alfabet, hvor der netop på denne *s*-lyds plads ikke står dens sædvanlige tegn ($\mathcal{M}$) men $\mathcal{I}$ α : *z*, der således optræder på to steder, ligesom $\mathcal{C}$ i det 1ste nolanske alfabet. Tegnet $\mathcal{M}$ for hvislelyden har været til stede i det etruskiske alfabet og bruges i indskrifterne, men lyden har ikke været forskellig fra *z* (eller den anden

---

somt på en urigtig gengivelse af indskriften; $\mathcal{O}$ måtte i etruskisk betyde ϕ , der imidlertid i det græske alfabet har formen Θ , medens $\mathcal{O}$ dér er det sædvanlige tegn for *o*. I stedet for $\mathcal{O}\mathcal{A}$ har syllabariet vist haft et utydeligt $\mathcal{I}\mathcal{M}$ (*m*), hvorefter slutningen var forsvunden.

s-lyd som i umbrisk; sé nedenfor), og derfor er det med forsæt udeladt i syllabariet¹. Ligeledes er φ udeladt, fordi det ikke betegnede en ejendommelig etruskisk lyd, men kun brugtes i fremmedord, og også her giver det 2det nolanske alfabet os forklaringen, i det det på φ 's plads har φ ω : tegnet for w , som altså ligeledes optræder på to steder i dette alfabet. Der står således kun tilbage at omtale betydningen af tegnet φ i syllabariet. I den ydre form stemmer det aldeles med græsk $\kappa\omicron\pi\pi\alpha$; men da dette tegn i det græske alfabet står foran ϱ , ikke som her i syllabariet efter χ , da den oprindelige orden af medlydene ellers på intet sted er brudt i syllabariet, og da φ mangler i det græske alfabet på vasen, kan jeg ingeniunde være enig med Kirchhoff i at tildele det samme betydning som det almindelige græske φ . Det er utvivlsomt både her i syllabariet og i enkelte af de ældste etruskiske indskrifter, hvor det ligeledes kan påvises², kun en anden form for det almindelige etruskiske $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$, det nye tegn for f -lyden, som jo netop i de andre alfabeter ligesom i syllabariet indtager den sidste plads efter græsk χ ³. Måske er da tegnet for $\kappa\omicron\pi\pi\alpha$ netop

¹) Af de clusinske alfabeter udelader det eneste, der er fuldstændigt i slutningen, omvendt s -tegnet foran t , da man næppe tør opfatte den lille streg, der på tegningen findes efter r , som lævning af ξ eller ζ (i det 1ste alfabet mangler begge s -tegn, medens det 3dje på grund af utydelighed ingen oplysning giver; sml. foran s. 44 not. 1).

²) Mommsen, *Unterital. Dial.* s. 17 f.

³) A. Noël des Vergers, som for øvrigt tror, at den etruskiske skrift er udgået umiddelbar fra fönikisk, betragter ligesom Kirchhoff det i enkelte af de ældste indskrifter forekommende φ som tegn for q (*L'Étrurie et les Étrusques*, Paris 1862—64, Tome III fol. pl. XL). Det vilde jo være højst mærkeligt — om ikke just umuligt (sml. f. eks. faliskisk nedenfor) —, at etruskisk en tid lang skulde have bevaret begge tegnene $\mathfrak{z}$ og φ for ganelyden k og derpå samtidig have opgivet dem begge. Hertil kommer, at begge tegn kan findes i

udeladt i det græske alfabet på vasen, fordi det i den ydre form vilde falde sammen med dette i betydning helt forskellige etruskiske tegn; dog er dette jo kun en formodning, hvis rigtighed det er umuligt at bevise. Men netop fordi græsk $\kappa\omicron\pi\pi\alpha$ var opgivet i etruskisk, kunde f -tegnet (8) få formen φ , ligesom θ i alfabetet fra Bomarzo og ellers almindelig har fået formen o , fordi græsk o var opgivet i etruskisk.

De følgende alfabeter af denne gruppe kender vi kun fra indskrifter, og deres bogstavorden må derfor bestemmes ved hjælp af de her behandlede etruskiske alfabeter (og det græske alfabet på vasen fra Cære), nemlig:

2) Det nordetruskiske alfabet i en del indskrifter, der er fundne nord for Apenninerne, navnlig i Overitalien og det gamle Rætien, og som Th. Mommsen først har samlet og undersøgt omhyggelig¹. Slægtskabet mellem alfabeterne i disse indskrifter og det almindelige etruskiske alfabet er iøjnefaldende; men da tolkningen af indskrifterne, som åbenbart tilhører forskellige sprog, for de flestes vedkommende endnu ikke engang kan siges at være i sin begyndelse², er det kun ved hjælp af de be-

---

samme indskrift, og at φ da også kan bruges foran andre selvlyd end u .

¹) Die nordetruskischen Alphabete auf Inschriften und Münzen, von Th. Mommsen i Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich, VII. Band, Zürich 1853, s. 199 ff. (med tre tavler). Sml. Fabretti, Corpus inscr. Ital. s. III—VIII og tab. I—VI samt tab. LVIII og s. 2033—34, hvor adskillige nye indskrifter er komne til. hvortil endnu kan føjes den 1871 ved Tresivio i Veltlin fundne indskrift (Bulletino dell' instit. di corrisp. archeol. 1871, s. 214—19; sml. Anzeiger für Schweizerische Alterthumskunde, Januar 1872, Zürich, s. 306—7 og tab. XXIV, no. 8).

²) Efter udgivelsen af Mommsens arbejde er det dog lykkedes med sikkerhed at påvise, at i det mindste enkelte af indskrifterne i det »vestetruskiske« alfabet (fra venstre til højre og med bevarelse både af o og u) er galliske.

kendte italienske (navnlig etruskiske) alfabeter muligt at bestemme de enkelte tegns betydning. Heraf fremgår da følgende: tegnene for *b* og *d* mangler som i almindelig etruskisk; men medens dette af tegnene γ (*g*) og κ (*k*) regelmæssig valgte det første, har nordetruskisk omvendt opgivet γ og beholdt κ ¹. Også *q* mangler, og for hvislelyden findes begge tegn $\mathbf{M}$ og ζ . Afvigelserne fra almindelig etruskisk består væsentlig deri, at vi finder selvlyden *o* bevaret tilligemed *u* — i reglen (undtagen i de galliske indskrifter) dog kun det ene af disse tegn, i det man i forskellige egne op-

¹) Rigtignok påstår W. Corsen med fuldkommen sikkerhed, at nordetruskisk netop i modsætning til almindelig etruskisk har bevaret alle tre »mediæ« *b*, *g*, *d* (sé hans artikel »Alphabet« i Paulys Real-Encyclopädie I, 2te Aufl., Stuttgart 1864, s. 802 og »Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache« I, 2te Ausg., Leipzig 1868, s. 2). Denne påstand er imidlertid aldeles grundløs, da den kan støtte sig på indskriften fra Limone ved Gardasøen (Mommssen tab. II no. 17; Fabretti tab. I no. 13) og måske på et meget usikkert tegn i en anden indskrift (Mommssen tab. II no. 25, Fabretti tab. IV no. 33); men fra Limone-indskriften, hvis sprog utvivlsomt er gallisk, og hvis alfabet indtager en ganske ejendommelig stilling, i det de 3 første linjer er med rent latinske bogstaver, medens de 3 sidste indeholder en blanding af latinske og fremmede tegn, som kun til dels genfindes i de øvrige »nordetruskiske« indskrifter, er man naturligvis ingenlunde berettiget til at drage slutninger, der gælder det nordetruskiske alfabet i almindelighed. Tvært imod viser de galliske indskrifter, der udelukkende bruger »nordetruskisk« skrift, at Gallerne optog de etruskiske tegn κ ρ χ både i betydning *k*, *p*, *t* og *g*, *b*, *d*. Dette fremgik allerede af den bilingve indskrift fra Todi (Mommssen i Hoefers Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache I, 1846, s. 394 ff.; Fabretti tab. XXI no. 86; W. Stokes i Beiträge zur vergl. Sprachforschung III, 1863, s. 65 ff., J. Becker ibid. s. 170 f. og oftere) og er yderligere blevet bekræftet af den senere fundne indskrift fra Novaria (Fabretti tab. V no 41 bis; G. Flechia, di un' iscrizione celtica trovata nel Novarese, Torino 1864; sml. H. Ebel i Beiträge zur vergl. Sprachforschung IV, 1865, s. 486—89).

gav enten *o* eller *u* —, og at det nye etruskiske tegn §§ for *f*, som ellers netop er karakteristisk for denne gruppe af de italienske alfabeter, mangler, i al fald i denne form. Jeg anser det nemlig for meget tvivlsomt, om ikke de undertiden forekommende tegn φ^1 φ^2 snarere betegner *f*, som vi antog med hensyn til φ i syllabariet på vassen fra Cære, end θ , som Mommsen og andre efter ham mener. Formen for *z* lader sig ikke med sikkerhed påvise, da det en enkelt gang forekommende $\uparrow^3$ står for ene til at kunne afgøre spørgsmålet, selv om det var sikkert, at det har betydningen *z*. Det er også kun sandsynligt, men ingeniunde sikkert, at $\blacktriangleright$ er en anden form for *M* ligesom i det ene alfabet fra Nola. På tav. II, no. 7 har jeg efter indskrifterne sammenstillet det »nordetruskiske« alfabet og ved spørgsmålstegn tilkendegivet min tvivl med hensyn til betydningen af enkelte tegn.

3) Det umbriske alfabet på tavlerne fra Iguvium og enkelte andre mindesmærker⁴ mangler som det alminde-

¹⁾ Således bør dette tegn, der forekommer 3 gange i indskriften fra Verona (Mommsen tab. II no 19, Fabretti tab. II no 14), gengives, ikke med Mommsen og Fabretti i deres alfabet-tavler som φ .

²⁾ Mommsen tab. I no 12, Fabretti tab. VI no 59. Samme tegn findes vist også hos Mommsen tab. II no 14, Fabretti tab. II no 22. — De, der antager φ i etruskisk for at betegne *q*, vil vel snarest opfatte disse »nordetruskiske« tegn på samme måde. Desuden er der jo den mulighed, at i det mindste φ ligefrem svarer til græsk φ . Denne betydning ligger det i al fald nærmest at tildele $\blacklozenge$ i indskriften fra Trient (Mommsen tab I no 11, Fabretti tab. I no 12), der af Mommsen ligeledes opfattes som θ . Heller ikke $\uparrow$ på hjelmen fra Steiermark (Mommsen tab. I no 12, Fabretti tab. VI no 59) kan jeg med Mommsen tildele betydningen θ ; det er snarere ligesom i indskriften fra Vadena (Fabretti tab. II no. 24) en anden form for $\Psi = \chi$.

³⁾ Mommsen tab. I no. 11, Fabretti tab. I no. 12.

⁴⁾ C. R. Lepsius, Inscriptiones Umbricæ et Oscæ, tab. I—XX.

lige etruskiske *o* og *d*; men i modsætning til dette har umbrisk af tegnene) og) opgivet) og bevaret) ligesom alfabeterne fra Clusium og »nordetruskisk«. De græske aspirater φ og χ mangler aldeles, og også tegnet for θ forekommer kun et par gange og i samme betydning som det almindelige *t*. Ligeledes er M sjældent og ensbetydende med det almindelige Z . En ejendommelig rund form, der dog også forekommer i etruskiske indskrifter, har *k* antaget, hvorimod A for *m* kun bruges på den ene tavle; det er vel en afkortet form af det sædvanlige tegn. Endelig har umbrisk tilføjet to nye tegn, nemlig Q for at betegne en lyd mellem *r* og *s*, der i latinsk skrift udtrykkes ved *rs*, og d for at betegne en af *k* opstået »palatal«*lyd* (som sanskrit ç), i latinsk skrift udtrykt ved *s* med en lille hage foran (S). Af disse to tegn, hvis plads i alfabetet naturligvis er tvivlsom, synes det sidste at være vilkårlig opfundet, hvorimod Q er den ene af de i etruskisk forekommende *r*-former (Q , Q), der her er brugt til at betegne en fra det almindelige *r* (Q) noget forskellig, men dermed beslægtet lyd (tav. II, no. 8).

4) Det oskiske alfabet i indskrifterne fra Abella, Agnone og flere andre¹ mangler *o* som etruskisk og umbrisk, men har bevaret alle tre »mediæ« *b, g, d* — de to første i de sædvanlige former g , g , medens *d* har fået den ejendommelige skikkelse g , som foranledigedes derved, at det oprindelige tegn for *r* (Q) ligesom i etruskisk og umbrisk antog formen Q , der altså faldt sammen med den oprinde-

XXIX; S. Th. Aufrecht u. A. Kirchhoff, Die Umbrischen Sprachdenkmäler, I—II, Berlin 1849—51; Fabretti, Corpus inscr. Ital., s. IX ff. og tab. VI bis—XXI.

1) Lepsius, Inscr. Umbr. et Oscæ, tab. XXI—XXVIII, XXX; Mommsen, Unterital. Dial. tab. V—XII; Fabretti, Corpus inscr. Ital. tab. XLVIII—LV, hvor enkelte senere opagede indskrifter er medtagne.

lige *d*-form¹. Derimod er både θ og hvislelyden $\mathcal{M}$, der begge også kun undtagelsesvis forekommer i umbrisk, opgivne. Endelig har oskisk dannet to nye tegn for selvlyd, nemlig $\dagger$ for at betegne en mellemlid mellem *i* og *e* og ∇ for at betegne *o* (i steden for det oprindelige tidlig opgivne tegn for denne lyd). Disse tegn, der tydelig er dannede af $\mathcal{I}$ (*i*) og ∇ (*u*), har vel haft deres plads i alfabetet efter $\mathcal{G}$ (tav. II, no. 9).

Til den nu omtalte gruppe af italienske alfabeter hører også det sabelliske i de to indskrifter fra Crecchio og Cupra maritima²; men da det ikke kendes fuldstændig, og betydningen af enkelte tegn endnu må betragtes som tvivlsom, forbigår vi det her.

Den anden hovedgruppe af italienske alfabeter adskiller sig fra den første derved, at den ikke har dannet noget nyt tegn for lyden *f*, men benyttet det græske *waw*-tegn til at udtrykke denne lyd, og som følge heraf bruges

¹) Jeg kan ikke med Mommsen (l. c. s. 25) og Kirchhoff (Studien o. s. v. s. 119) betragte den oskiske *d*-form som tilstrækkeligt bevis for, at tegnet for *d* engang har manglet i oskisk, og at man senere atter for at betegne denne lyd har benyttet den græske *r*-form $\mathcal{R}$. Skönt dette er muligt, anser jeg det for langt sandsynligere, at *d* altid har været til stede i oskisk, og at dets *d*-form har udviklet sig selvstændig af ældre $\mathcal{D}$; at det i al fald har stået på den gamle plads i alfabetet (efter *g*), som Mommsen selv (l. c.) har søgt at godtgøre, viser et brudstykke af et oskisk alfabet på en væg i Pompeji, der indeholder de 4 første bogstaver (*a*, *b*, *g*, *d*) ganske tydelig og en del af det 5te (se R. Garrucci, Graffiti de Pompéi, 2de édit., Paris 1856, tab. I no. 1). — Hvis oskisk virkelig senere havde optaget græsk $\mathcal{R}$ *r* som betegnelse for *d*, kunde vi også vente græsk $\mathcal{O}$ optaget i betydning *o*, hvilket usægtelig synes at ligge en del nærmere; men her dannedes netop et ganske nyt tegn.

²) Mommsen, Unterital. Dial. tab. II og XVII; sml. ibid. s. 329 ff.; Fabretti tab. LIII no. 2848, tab. XLV no. 2682; Corssen i Zeitschr. f. vergl. Sprachf. X (1861), s. 1 ff.

u både for selvlyden *u* og for halvselvlyden *w*. Af hvislelydene findes kun den til fönikisk *sin* svarende form, og de græske aspirater (θ , φ , χ) er opgivne som lydtegn¹. Derimod er begge de græske tegn for ganelyden *k*, $\text{K } \kappa\acute{\alpha}\pi\pi\alpha$ og $\text{Q } \kappa\acute{\omicron}\pi\pi\alpha$, bevarede, så vel som græsk *o* (der dog også fandtes i nordetruskisk²) og ξ . I stedet for den i første gruppe brugte form for *r* $\text{Q } (\text{Q})$, finder vi her $\text{R } \text{R}$. Ved benyttelsen af det oprindelige *w*-tegn i betydning *f* og af *u* både for *u* og *w*, ved bevarelsen af Q og ξ (ligesom til dels *o*), samt ved sin *r*-form adskiller denne italienske alfabetgruppe sig fra den 1ste; ved *r*-formen og ved bevarelsen af Q afviger den ligeledes fra det græske alfabet på den galassiske vase; men da vi efter *u* finder $\text{X } \dagger$ i betydning *x* svarende til $\dagger$ (ξ) på vassen, er det klart, at også denne gruppe af italienske alfabeter udgår fra et græsk alfabet, der hører til samme klasse som den galassiske vases. Når vi derfor i dette alfabet blot tænker os Q på den oprindelige plads, vil det i alt væsentligt kunne betragtes som grundalfabetet for alle italienske alfabeter både af 1ste og 2den gruppe. Til denne sidste hører:

1) Det latinske alfabet havde i den ældste påviselige skikkelse 21 bogstaver med tegnet for *z* (uden tvivl i formen $\text{I, } \dagger$) på den oprindelige (7de) plads. Allerede i de ældste indskrifter, der i fortrinlige afbildninger er udgivne i Ritschl's *Priscæ Latinitatis monumenta epigraphica* (Berol. 1862), er imidlertid *z* opgivet², og $\text{K } k$ har en meget ind-

¹) Dog kan de alle tre påvises som taltegn hos Romerne: O (meget sjælden) = 100, O = 1000 og $\text{Psi } \downarrow$ = 50 (Momm- sen, *Unterital. Dial.* s. 33 f.; F. Ritschl, *Zur Geschichte des lateinischen Alphabets i Rheinisches Museum für Philologie*, 24ster Jahrgang, Frankfurt am Main 1869, s. 12 f.).

²) Derimod forekommer *z* i et brudstykke af en af de saliske hymner, som er opbevaret af Varro (*De lingua Latina* VII, 26). — Også i de ældste latinske indskrifter synes *z* at kunne påvises to gange i formerne COZA, (CO)ZANO på de

skrænket anvendelse; til at udtrykke *k*-lyden bruges regelmæssig det oprindelige *g*-tegn (C), som længe betegnede både *g* og *k*. Senere fik det udelukkende betydning *k*, i det man for *g*-lyden dannede det nye tegn G ved en lille ændring af C; dette nye *g*-tegn, der allerede viser sig i de ældste indskrifter, indsatte man i alfabetet på den plads, hvor *z* tidligere havde stået. Det er det ældre latinske alfabet på 21 bogstaver, som Cicero og Quintilian omtaler¹, og hvoraf vi finder flere fremstillinger, skrevne med griffel, på vægge i Pompeji²; dets vigtigste bogstavformer er efter de gamle indskrifter gengivne på tav. II, no. 11. — Senere føregedes dette alfabet med to bogstaver, i det man til brug i græske ord allerede på Ciceros tid temmelig almindelig optog græsk Υ , Υ og ζ i den yngre form Z. Skönt disse to bogstaver af Romerne altid betragtedes som fremmede og ikke brugtes i virkelig latinske ord³, gav man dem dog senere plads i slutningen af alfabetet efter *x*, og således fremkom det almindelig bekendte latinske alfabet på 23 bogstaver, som møder os i indskrifterne fra kejsertiden

---

gamle latinske mønter hos Ritschl tab. VII, no. 40, a & b (sml. ibid. s. 11 og Mommsen, *Inscriptiones Latinæ antiquissimæ*, Berol. 1863, s. 6), hvilket da tillige vilde indeholde et bevis for, at formen Z var optrådt temmelig tidlig. Navnlig af den grund er jeg mest tilbøjelig til at opfatte Z på disse mønter ikke i betydning *z*, men som en lille ændring af ζ o: S (sml. Ritschl ibid. no. 41, a & b).

1) Cic. de nat. deor. II, 37. Quintil. In. Or. I, 4, 9. Sml. Sueton. Aug. 88.

2) *Inscriptiones parietariæ Pompeianæ* ed. C. Zangemeister, Berol. 1871 (*Corpus Inscr. Lat.* IV), no. 2514—2549 c indeholder de latinske alfabeter og brudstykker deraf, som er fundne på væggene i Pompeji. De alfabeter, der er fuldstændige (no. 2514—18; tab. XL no. 3, 5, 9—11; sml. Ritschl, *monum. epigr.* tab. XVII, no. 24) ender alle med X og har naturligvis G på 7de plads; E betegnes næsten altid ved || og F undertiden ved |.

3) Sml. Cic. Orator 160. Quintil. In. Or. XII, 10, 27.

(tav. II, no. 12)¹. Til forskel ikke blot fra alle alfabeter i forrige gruppe, men også fra det 2det i denne gruppe går den latinske skrift, så langt vi kan forfølge den tilbage, uden undtagelse fra venstre til højre.

2) Det falikiske alfabet i de af Garrucci opdagede indskrifter i Civita Castellana (det gamle Falerii)² stemmer i alt væsenligt med det ældre latinske alfabet; dog har det opgivet både K og Q og betegner *k*-lyden (som også er det regelmæssige i latin) ved C; derimod har det bevaret *z* (som ligeledes fandtes i latin på det ældste trin) i formerne ꝛ. Den sidste form, der kun er en forkortning af den første, ligner meget den oprindelige *waw*-form, der i latin og falikisk anvendes for *f*, og dette bogstav fik derfor i falikisk den fra latin afvigende form ↑³. Usikkert er det,

¹) Den yngre latinske bogstavække er os overleveret i indskrifter fra Vigna Acquari (Bulletino dell' inst. di corr. archeol. 1862, s. 29) og fra Stein am Anger, det gamle Savaria i Pannonien (Corp. Inscr. Lat. III, 2 s. 962).

²) R. Garrucci, Scoperte falische i Annali dell' instituto di corrispond. archeol. 1860, s. 211—81 med tavv. F, G, H; Mommsen i Monatsberichte der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1860, Berlin 1861, s. 451—56.

³) At ↑ er omdannelse af *waw*-tegnet (for at undgå forveksling med tegnet for *z*, ꝛ, der ved forkortning blev ꝛ eller ꝛ), tvivler jeg ikke på; det er altså et lignende forhold, som når oskisk måtte ændre Q d til Q for at undgå forveksling med det af Q r opståede Q. At falikisk *z* og oskisk *r* fik former, der oprindelig tilhørte ganske andre bogstaver, som derfor nødvendigvis måtte omdannes, er et forhold, som vi hvert øjeblik støder på, når vi undersøger de forskellige alfabeters udviklingshistorie (man sammenligne f. eks. de korinthiske og koryræiske former for β og ε). — Corssen antager derimod, at falikisk ↑ og etruskisk-umbrisk-oskisk ꝛ er forskellige udviklinger af en ældre grundform, som han finder i sabellisk ꝛ (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. X (1861), s. 28; Über Aussprache etc. s. 2); men da disse former ligger hinanden alt for fjærnt, og da græsk *waw* ikke findes i falikisk som tegn for *w*, men det netop som latin bruger *u* både for

om γ , som Detlefsen har søgt at vise¹, er tegn for *b*, medens *p* udtrykkes ved Γ . I ethvert tilfælde er både γ og Γ fra først af tegn for *p*, og det gamle *b*-tegn følgelig opgivet. Men det er muligt, at man senere af de to *p*-tegn har benyttet det ene i betydning *b*, det andet i betydning *p*. Selv om dette forholder sig rigtigt, er det dog næppe sandsynligt, at γ i betydning *b* er bleven stillet på den 2den plads i alfabetet. En ejendommelig form både i sammenligning med latin og med de andre italienske alfabeter frembyder det falikiske *a*-tegn $\mathfrak{A}$, der får stor lighed med *r*-tegnet, fra hvilket det dog adskilles derved, at det sidste aldrig får sidestregene helt ind til den lodrette stav ($\mathfrak{A}$). Falikisk $\mathfrak{A}$ udgår åbenbar fra den gamle italienske *a*-form $\mathfrak{AA}$, der er den almindelige i etruskisk og umbrisk, ikke, som Mommensen mener, fra de gamle latinske indskrifter $\mathfrak{A}$, der selv er opstået af $\mathfrak{A}$. Som indskrifterne af den første hovedgruppe går også de falikiske fra højre til venstre; men enkelte bogstaver kan vilkårlig vendes til begge sider (tav. II, no. 10).

C) RUNESKRIFTEN.

Efter denne oversigt over de gamle sydevropæiske alfabeters oprindelse og udvikling går vi over til vor egenlige opgave, at undersøge runeskriftens oprindelse.

---

selvlyden og halvselvlyden, finder jeg Corssens antagelse højst uheldig. Hvorledes han uagtet denne mening kan stille latin og falikisk sammen som én gruppe i modsætning til de andre italienske alfabeter, indser jeg ikke. Den for latin og falikisk fælles *r*-form er dog vel lidt at bygge et grundslægtskab på, når afvigelserne ellers er så store, som de må blive efter Corssens opfattelse af *f*-tegnet.

¹) Alcune osservazioni sulle iscrizioni falische i *Bulletino dell' inst. di corr. archeol.* 1861, s. 198—205.

Det vil imidlertid være hensigtsmæssigt forud for denne undersøgelse at sende nogle bemærkninger om runeskriftens udbredelse.

Som bekendt forekommer runerne navnlig i de skandinaviske lande og England; men de har dog ingenlunde været indskrænkede til disse folk af den gotiske stamme. Ti også i de egne, hvor Goter og Germaner på fastlandet bor eller tidligere bode, har man fundet enkelte mindesmærker med den art runer, som forekommer i de ældste indskrifter i Norden (og England).

Foruden 5 brakteater med runer, af hvilke den ene blev funden 1839 ved Cöslin i Pommern (Stephens no. 29 = Atlas for nord. Oldk. no. 113), de 4 (hvoraf to med den samme indskrift) 1859 ved Dannenberg i Hannover (Stephens no. 7—9)¹, er der udenfor Norden og England opdaget følgende mindesmærker med de ældre runer:

1) Bukarestringen, en stor guldring, som 1838 sammen med mange andre guldsager blev funden i Vallakiet (nu i Bukarest)²;

2) Charnayspændet, et sølvspænde (fibula), fundet 1857 ved Charnay i Bourgogne i en begravelsesplads fra den merovingiske tid³;

¹) Desuden er en guldmønt, som på den ene side har en barbarisk efterligning af kejser Theodosius' navn, på den anden nogle runer, funden ved Harlingen i Frisland (Atlas for nord. Oldk. no. 251, s. 8 = Stephens no. 58), og en sølvmønt, ligeledes med runer på den ene side, i Holland i nærheden af Utrecht (Stephens no. 70). Den første af disse mønter har to gange den særlige oldengelske *a*-rune *F* (og én gang *h*-runen *N*); også på den sidste synes *a*-runen *F* at forekomme.

²) J. Arneth, Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K. K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien. Mit XLI Tafeln. Wien 1850 (fol.), s. 86 og Beilage tav. VI, no. 2.

³) H. Baudot, Mémoire sur les sépultures des barbares de l'époque Mérovingienne, découvertes en Bourgogne, et parti-

3) Nordendorfspændet, et sølvspænde, fundet 1843 ved Nordendorf i nærheden af Augsburg i Bajern¹;

4) Osthofenspændet, et forgyldt bronzespænde, fundet ved Osthofen i Rhinhessen (nu i Mainz)²;

5) en gulfingerring, funden 1839 ved Cöslin i Pommern³;

culièrement à Charnay. Dijon & Paris 1860, pl. XIV, no. 1 og s. 49 ff.

- 1) Runeindskriften blev først opdaget over 20 år senere (1865) af dr. L. Lindenschmit i Mainz, som har udgivet spændet i »Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit«, II, 2, Mainz 1866, 4to, tav. 6, no. 1 & 2.
- 2) Udgivet af Lindenschmit i »Die Altherthümer o. s. v.« I, 1 (1858), tav. 8 no. 4 & 5. Men runerne blev først senere opdagede, og Lindenschmit leverede da en ny tegning i vol. II, 2, tav. 6 no. 3 & 4. Desværre er indskriften på flere steder meget utydelig og så forskellig gengivet hos Lindenschmit og Stephens, at det næppe vil lykkes at tolke den.
- 3) Finn Magnusen, »Runamo og Runerne« i det kgl. danske Videnskabernes Selskabs histor. og philos. Afhandlinger VI (1841), s. 221—23; sml. s. 656; afbildet tab. XIII, fig. 4 a & b og derefter gengivet hos Stephens. Ringen har 5 kanter med 2 facetter i hver; i én af facetterne findes det mystiske »Torstegn« (†) og i en anden runerne i to linjer, adskilte ved en streg; nederst står $\mathcal{N}\mathcal{N}$, altså de samme runer, som vi i en anden orden finder sammenstillede på en af pilene fra Nydam-mose, og hvori jeg har troet at finde et eksempel på runernes magiske brug (»De ældste nordiske runeindskrifter« s. 26—27, i årb. f. nord. oldk. 1867); oven over disse tre runer findes tegnet $\mathcal{N}$, som jeg anser for en binderune sammensat af $\mathcal{F}$ og $\mathcal{N}$, ligesom vi på en anden af pilene fra Nydam-mose finder $\mathcal{N}$, samme tegn som på Cöslin-ringen, men til den modsatte side (sml. »de ældste nord. runeindskr.« s. 46); det er de samme to runer, forenede til ét tegn, som vi også finder i den hyppige forbindelse $\mathcal{F}\mathcal{N}$ eller $\mathcal{N}\mathcal{N}$ ($\mathcal{N}\mathcal{N}$, $\mathcal{N}\mathcal{N}$); $\mathcal{N}$ alene (uden $\mathcal{N}$, altså svarende til binderunen på ringen og pilen) synes at forekomme på en brakteat, der er funden nord for Haderslev (Stephens no. 21; Atlas no. 88; Thorsen, Runemindesmærker s. 329), skønt man kan være i lidt tvivl med hensyn til betydningen af det første tegn, som også kunde være et uheldigt $\mathcal{N}$. At netop $\mathcal{F}$ forekommer

6) et spydblad af jern, fundet 1865 ved Müncheberg i Brandenburg¹.

Disse mindesmærker, hvortil der forhåbenlig efterhånden vil komme flere lignende, så meget mere som både Nordendorf- og Osthofen-spændet viser, at runerne har kunnet holde sig skjulte længe efter mindesmærkernes fremkomst, findes afbildede og omtalte i Stephens' værk *«The old-northern Runic monuments of Scandinavia and England»* II, 1868, s. 565—603 og s. 880—84 (Müncheberg-spydbladet) under navnet *«wanderers»*. Stephens går nemlig ud fra den forudsætning, at de alle er *«oldnordiske»* og i gammel tid må være bragte (*«vandrede»*) fra de skandinaviske lande til de egne, hvor de er fundne. Men denne mening modbevises fuldstændig af indskrifternes sprog, der overalt, hvor det med sikkerhed kan tydes, viser sig at tilhøre den gotisk-germanske sprogstamme², i det vi enten finder rent gotiske (Bukarestringen)³ eller germanske (Norden-

---

regelmæssig i disse magiske sammenstillinger, står sikkert i forbindelse med dens navn *áss*, *óss* (i de ældste nordiske indskrifters sprogform *ansur*). At *alu* (med dets varianter *lau*, *lua* — *al*, *la*) udgår fra det en enkelt gang forekommende *salu* (Stephens no. 20 = Atlas no. 85), tror jeg ikke. (Sml. Bugge i *årb. f. nord. oldk.* 1871, s. 182—85).

¹) Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge. XIV, Nürnberg 1867, s. 33—41.

²) Navneordenes bøjning i ældre dansk s. 2 not.

³) Den forklaring, jeg tidligere (*«De ældste nord. runeindskr.»* s. 45 not.) har givet af indskriften på Bukarestringen, støttede sig til de ældre tegninger. Efter kopien i det oldnordiske museum (og tegningen hos Stephens; sml. også *Revue archéol.* XVII, 1868, s. 52) synes der dog i stedet for GUTANNOM HAILAG snarere at måtte læses GUTANIOWI HAILAG, skønt der er nogen tvivl både med hensyn til A efter GUT og til WI i slutningen af ordet; derimod er både GUT og HAILAG aldeles tydelige, hvilket er af stor vigtighed; ti uagtet jeg ikke kan give en sikker og naturlig forklaring af GUTANIOWI, nærer jeg ingen tvivl om, at navnet på Goterfolket står i begyndelsen af indskriften, og dette i forbindelse med

dorfspændet)¹ sprogformer. Uagtet derfor indskriften **ᚱᚱᚱᚱ** o: RAN(I)NGA, et mandsnavn i nævneform ental hankøn af en *an*-stamme, der sammen med »Torstegnet« og andre symbolske tegn findes på Müncheberg-spydet, også efter sin sprogform kan være nordisk (sml. navnet **ᚱᚱᚱᚱ** o: HAR(I)NGA på kammen fra Vi-mose, som vi finder skrevet helt ud på Skåäng-stenen fra Södermanland **ᚱᚱᚱᚱ**), er der efter hvad der allerede foreligger ingen grund til at antage dette. Vi har her et tilfælde, hvor nordisk og germansk i denne periode falder sammen, og hvor altså kun findestedet kan afgøre, hvilken sprogform indskriften tilhører. Det samme gælder den ved Cöslin i Pommern fundne brak-teat, hvis indskrift **ᚱᚱᚱᚱ** jeg med Müllenhoff og Bugge (Årb. for nord. Oldk. 1871, s. 200) læser WAIGA og opfatter som et mandsnavn, der svarer til oldht. Waiko.

De her omtalte på så forskellige steder udenfor Norden fundne runemindesmærker leverer ved deres tegn og sprog et fuldgyldigt og uimodsigeligt bevis for, at hele den gotiske folkeklasse engang har haft et fælles runealfabet, som i alt væsentligt har stemmet med det, vi finder på de ældste mindesmærker i Norden. Da man ikke desto mindre i den nyere tid ivrig har søgt at nægte denne kendsgærning, vil vi et øjeblik dvæle ved forskellige andre omstændigheder, hvoraf det samme til overflødighed fremgår.

Rigtignok har adskillige ældre og nyere forfattere ²

---

hailag i nf. ent. ik. er tilstrækkeligt til at bestemme sprogformen som gotisk.

¹) Sml. »Den historiske sprogforskning og modersmålet« s. 48 (Årbøger f. nord. oldk. 1868, s. 304). Hvad der gælder WODAN (= oldnord. *Óðinn*) i denne indskrift, gælder også ordet *ÞONAR* (= oldnord. *þórr*); afgjort germansk (hverken gotisk eller nordisk) er ligeledes navnet LEUBWINI (*leub* = oht. *liup*, *liub*, oldeng. *leof*, got. *liubs*, oldn. *ljúfr*; *wini* = oht. *wini*, oldeng. *wine*, oldn. *vinr*).

²) Således også Stephens, Old-northern Runic monuments s. 106.

brugt Tacitus' bekendte ytring om Germanerne: *litterarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant* (Germ. c. 19) som bevis for, at de på hans tid ikke kendte skrift; men denne opfattelse grunder sig på en misforståelse af Tacitus' ord, som man urigtig har oversat: »mænd og kvinder er i lige grad ubekendte med bogstavskriftens hemmelighed«, en tolkning, som vilde forudsætte, at Tacitus betragtede det at kunne skrive som en hemmelighed i det hele taget, selv hos sine egne landsmænd; men da dette naturligvis ikke er tilfældet, må »bogstavskriftens hemmelighed« altså betegne det samme som »bogstavskriften i almindelighed«. Således kunde måske en og anden moderne forfatter udfrykke sig; men efter Tacitus' hele udtryksmåde kan *litterarum secreta* hos ham ikke have samme betydning som *litteræ*; vilde han ikke sige andet, end at bogstavskriften var ubekendt for Germanerne, havde han sikkert udtrykt dette ganske simpelt ved ordene: *litteras ignorant* eller *litterarum ignari*. En anden forklaring af stedet, hvortil *litterarum secreta* vilde passe noget bedre, er givet af W. Grimm¹; han antager nemlig, at Tacitus ved ordene *virii pariter ac feminæ* har villet betegne »folket i almindelighed«, men ikke tillige præsterne, som efter Grimms mening netop har været i besiddelse af en bogstavskrift, der altså i forhold til det almindelige folk med rette kunde kaldes »hemmelig«. Denne forklaring behøver vi dog ikke at opholde os nærmere ved, da det jo er indlysende, at ingen forfatter vilde falde på at udtrykke »folket med udelukkelse af præsterne« ved ordene »*virii pariter ac feminæ*« uden med et ord at omtale, at han gjorde denne undtagelse. Stedet må da forstås på en anden måde, og dette bliver klart, når vi læser det hele i sammenhæng. Tacitus omtaler på det nævnte sted ægteskabets hellighed og kvindernes kyskhed hos Germanerne og siger da (c. 19): Ergo sæpta pudicitia agunt, nullis spectaculorum

¹) Ueber deutsche Runen, Göttingen 1821, s. 30 ff.

illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptæ. Litterarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria, quorum poena præsens et maritis permissa . . . . . Nemo enim illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi sæculum vocatur: »Således lever da kvinderne med fast omgærdet kyskhed, uden at fordærves ved slibrige skuespil eller ved pirrende gæstebud . . . . . I forhold til folkets störrelse forekommer der meget få ægteskabsbrud, som medfører en øjeblikkelig straf, hvis udøvelse er overladt ægtemændene» (dette skildres derpå nærmere); »ti dér lær ingen ad lasterne, og man kalder det ikke overensstemmende med tidsånden («god tone») at forføre og at lade sig forføre». At Tacitus i hele denne sammenhæng, hvor han netop vil lovprise Germanernes rene sæder i modsætning til de romerske tilstande (plusque ibi boni mores valent quam alibi bonæ leges c. 19 slutn.), skulde indskyde en bemærkning om, at de ikke kunde skrive, vilde jo være fuldstændig meningsløst. Det følger af sig selv, at *litterarum secreta* står parallelt med *spectaculorum illecebræ* («de slibrige, forførende skuespil») og *conviviorum irritationes* («de pirrende gæstebud») og betegner et tredje for Romerne velbekendt forførelsesmiddel; det må derfor, som også allerede J. Lipsius rigtig har set, forstås om »hemmelig brevveksling, hemmelige kærlighedsbreve, som mænd og kvinder sendte hinanden». Kun denne forklaring passer både med sammenhængen og med ordene *litterarum secreta*. Men hermed falder da også det bevis, som man har villet hente fra Tacitus for Germanernes ubekendtskab til skrift. Skal stedet bevise noget med hensyn til dette spørgsmål, måtte det tvært imod være, at Germanerne netop har kendt bogstavskriften. Ti først derved vilde jo den ros, som Tacitus tildeler dem for ikke at anvende bogstavskriften til hemmelig brevveksling, være fuldt begrundet, hvorimod den vilde have mindre at betyde, hvis de slet ikke havde forstået at skrive. Desuden omtaler Tacitus på andre steder som kendsgærninger,

der ingenlunde har forundret ham, et brev fra Markomanernes berømte konge Marobod (Maroboduus) til Tiber (Ann. II, 63) og fra Chatterfyrsten Adgandestrius (Adgandestrius) til det romerske senat (Ann. II, 88). Der kan vel ingen tvivl være om, at disse breve har været skrevne på latin og med latinske bogstaver — om Marobod véd vi, at han i længere tid havde opholdt sig i Rom —, og det fremgår altså heraf, at i det mindste højtstående Germaner har kunnet udtrykke sig skriftlig i et fremmed sprog. Men det ligger da nær at antage, at de også har kunnet skrive deres eget sprog enten med fremmede skrifttegn (særlig latinske, således som Gallerne på den tid), eller med et eget dertil dannet alfabet, runerne, der netop, som vi straks skal sé, er udgåede fra de latinske bogstaver. Nogen positiv oplysning herom giver imidlertid hverken Tacitus eller andre af oldtidens forfattere¹.

Først flere århundreder efter Tacitus aflægger en skribent i forbigående og aldeles tilfældig et udtrykkeligt vidnesbyrd om runeskriftens brug hos Germanerne. Det er Venantius Fortunatus, der var født i Overitalien og opdragen i Ravenna, men senere opholdt sig på mange forskellige steder i Tyskland og Frankrig, indtil han i slutningen af

¹) Germ. c. 10 skildrer Tacitus Germanernes lodkastning på følgende måde: *Virgam frugiferæ arbori decisam in surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consultetur [Halm for consuletur], sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiæ, precatus deos cælumque suspiciens, ter singulos tollit, sublato secundum impressam ante notam interpretatur. At der her ved notæ, nota impressa kan menes runer nægter jeg ikke, skönt jeg rigtignok er mest tilbøjelig til at forstå det om andre »tegn« eller »mærker«.* Sml. for øvrigt K. Müllenhoff, Zur Runenlehre. Zwei Abhandlungen von R. v. Liliencron u. K. Müllenhoff, Halle 1852, s. 26 ff.; Homeyer i Bericht über die Verhandlungen der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1853, s. 747 ff.

6te årh. blev biskop i Poitiers (episcopus Pictaviensis)¹. Iblandt Venantius' latinske digte findes også et brev til hans (for resten ubekendte) ven Flavus, hvori han opfordrer denne til at svare sig enten på latin eller i et andet sprog; hvis han ikke vil skrive latin, kunde han jo f. eks. skrive med »barbariske runer« på trætavler eller en glat træstav. Dette udtrykkes således i de to siden O. Worms dage² ofte anførte vers (Miscellanea, lib. VII, c. 18):

Barbara fraxineis pingatur runa tabellis,
quodque papyrus agit, virgula plana valet.

¹) Om denne mærkelige mand henviser jeg til den smukke skildring hos A. Thierry, *Récits des temps mérovingiens*, II (Paris 1840), s. 242 ff., samt til levnedsbeskrivelserne foran udgaverne af hans værker: *Venantii Honorii Clementiani Fortunati carminum, epistolarum, expositionum libri XI etc. Omnia recens illustrata notis variis a Christophoro Browero, Moguntiae 1617; Venantii Honorii Clementiani Fortunati opera omnia quae extant etc. notis et scholiis illustrata opera et studio Mich. Angeli Luchi, I—II, Romae 1786—87* (optrykt hos J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, tom. LXXXVIII, Parisiis 1850).

²) Det var Steph. Stephanus, der 1635 gjorde Ole Worm opmærksom på stedet hos Venantius. Stephanus afskriver de to vers med Broweri bemærkning og tilføjer: *Quae ego nunc omnia tuam in gratiam describenda duxi, ut si antea non sint observata, locum fortasse inveniant in eruditissimo Tractatu tuo de Litteratura Runica (sé Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ, Havniæ 1751, I, s. 162). Herpå svarer O. Worm (ibid. s. 163): Fortunatum me judicavero, tuum ubi videro *Fortunatum Venantium*. Auctor enim est mihi nunquam visus, sed tuæ [»dit brev«] ejus mihi ingessere videndi cupiditatem, ut sine eo meas de *Runis* Meditationes mancas ac mutilas plane esse arbitrer. Locus, quem mihi suggestisti, elegans est, & meis cogitationibus in multis favens; utinam ejus generis invenires pluscula. (Sml. s. 165, hvor Worm takker for lån af bogen). I 1ste udg. af sin *Danica Litteratura* 1636, 4to, s. 7 (sml. s. 9 & 22) omtalte Worm stedet hos Venantius. — Senere er det ofte blevet anført og behandlet af andre, udførligst af W. Grimm, *Ueber deutsche Runen*, s. 61 ff.*

Den der benægter, at Germanerne (i snævrere forstand) overhovedet har kendt runeskriften, måtte vel antage, at Venantius ved et tilfælde var bleven bekendt med de nordiske (eller oldengelske) runer, og at udtrykket »barbara runa« sigtede dertil. Men da disse »barbariske runer« efter sammenhængen må betegne en skrift, der er velkendt ikke blot for Venantius, men også for Flavius, forekommer det mig indlysende, at vi ikke tør tænke på de fjærntliggende nordiske runer, men at barbara runa som den særlig germanske (»barbariske«) skrift stilles i modsætning til latin. Runeskriften havde Venantius gjort bekendtskab med hos de forskellige germanske folk, blandt hvilke han havde opholdt sig (ja, det er end ikke umuligt, at han allerede kunde have lært dem at kende hos Goterne i Ravenna), og han bruger barbara om runa i samme betydning, som når han andensteds (Miscell. IX, c. 1) i et digt »ad Chilpericum regem« siger:

Chilperice potens, si interpres barbarus extet,
adjutor fortis, hoc quoque nomen habes.

På samme måde stiller han den barbariske (o: germanske) harpe i modsætning til den romerske lyre, og de tyske sange kaldes »barbara carmina« (Miscell. VII, c. 8):

Romanusque lyra, plaudat tibi barbarus harpa,
Græcus Achilliaca, chrotta Britanna canat.

— — — — —
— — — — —
Nos tibi versiculos, dent barbara carmina leudos;
sic variante tropo laus sonet una viro¹.

1) Sml. Miscell., Prologus, hvor han omtaler, at han på sin rejse mellem de barbariske folk ofte deltog i deres gæstebud, »ubi mihi tantundem valebat raucum gemere, quod cantare, apud quos nihil dispar erat aut stridor anseris, aut canor oloris; sola sæpe bombicans barbaros leudos harpa relidebat«. Ordet *leudus* hos Venantius er det tyske *lied* (oht. *liod*, *leod*); *harpa* er oht. *harpha*, *harfa*. Også *chrotta* forekommer i

Når vi ikke vil anvende voldsomme eller kunstige forklaringer på det her anførte sted af Venantius, viser det os altså, at de runer, som vi finder på Charnay- og Nordendorf-spændet o. s. v. endnu på hans tid (slutn. af 6te årh.) benyttedes af germanske (»barbariske») folk — det ligger jo nærmest at antage, at Venantius særlig tænker på Frankerne —, skönt de vel var stærkt på veje til at vige for den latinske skrift. Men Venantius' ord giver os desuden en anden interessant oplysning, da det deraf fremgår, at runeskriften af Tyskerne blev indridset på trætavler eller træstave, der benyttedes som breve. Dette stemmer påfaldende med et vidnesbyrd fra Norden, nemlig Saxos ord (lib. III, s. 145 ed. P. E. Müller): *Proficiuntur cum eo bini Fengonis satellites, literas ligno insculptas — nam id celebre quondam genus chartarum erat — secum gestantes*, og det er jo bekendt, at »runekævlere» (*kefti*, *rúnakefti*) i Norden blev benyttede langt ned i tiden¹. Også det hos de forskellige gotiske folk fælles navn for »bog» (oht. *buoh*; olds. *bōc*; oldeng. *bōc*, ft. *béc*; oldnord. *bók*, ft. *bækr*; — got. *boka* ent. bogstav, ft. *bokas*, bog, brev) er højst sandsynlig fra først af samme ord som »bøg», der i de fleste sprog først sent, i enkelte slet ikke har spaltet sig i to ord. Den oprindelige betydning af »bog» har derfor vel netop været »tavler af bøgetræ», på hvilke runerne, stavene (oht. *buohstab*, *rúnstab*; olds. *bōcstaf*; oldeng. *bōcstæf*, *rúnstæf*; oldn. *stafr*, *bókstafr*, *rúnastafr* — sml. got. *stabs* i ft. »börnelærdom», *στοιχία*) skreves, ristedes (oht. *rtzan*; olds. og oldeng. *wrttan*; oldn. *rtta* — sml. got. *writs*, streg, »tøddel», *ἄραια*, ligesom oht.

---

oht. i formen *rotta* (for *hrotta*), *rota* om et strængeinstrument af keltisk oprindelse.

¹) Sml. Liljegren, Run-Lære, s. 181 ff.; P. E. Müller i udg. af Saxo II, s. 5 ff.; P. G. Thorsen, De danske Runemindesmærker, s. 250 ff.

riz, streg, bogstav). At vi i den ældste tid finder de samme benævnelser for »boga«, »bogstava«, »skrive« så udbredte hos de forskellige gotiske folk er jo også et moment, der har betydning for besvarelsen af spørgsmålet om deres kendskab til bogstavskriften.

At Germanerne i slutningen af 6te årh. kendte en ejendommelig bogstavskrift under navnet runer, véd vi altså af Venantius' vidnesbyrd. At denne skrift imidlertid må have været langt ældre hos dem, beviser mindesmærkerne med de ældste runer, af hvilke enkelte i det mindste i Norden påvislig tilhører de første århundreder efter Kristi fødsel. Vi kan vel ikke med lige så stor sikkerhed bestemme alderen af de foran omtalte gotiske og germanske runemindesmærker, men må nøjes med at sige, at de omtrent er samtidige med de nordiske. Det er derfor af vigtighed, at vi har et andet vidnesbyrd om runeskriftens ælde hos Goterne, der viser, at den hos dem mindst må være lige så gammel som de ældste nordiske mindesmærker. I et håndskrift i Wien fra slutn. af 9de eller beg. af 10de årh. (cod. Salisb. no. 140), som på de første 18 blade indeholder Alcuini orthographia, findes på det 20de blad to mærkelige alfabeter, nemlig på den forreste side i to lodrette rækker et oldengelsk runealfabet med tilføjelse af runernes navne og betydning (sml. nærmere nedenfor), på bagsiden ligeledes i to lodrette rækker to gotiske alfabeter, af hvilke det første nærmer sig kursivskriften, men bevarer den oprindelige gotiske bogstavorden, der med sikkerhed lader sig bestemme ved hjælp af bogstavernes talværdi, det andet derimod omtrent har de fra bibelhåndskrifterne bekendte bogstavformer, men ordnede efter det latinske alfabet. I en tredje lodret linje til højre for det 2det alfabet er endelig bogstavernes navne tilføjede¹. Ligheden mellem disse navne

¹) Afbildede hos W. Grimm, Zur Literatur der Runen. Nebst Mittheilung runischer Alphabete und gothischer Fragmente aus

og de gamle runenavne (navnlig de oldengelske) havde allerede W. Grimm påpeget (Zur Literatur der Runen s. 9 f.), hvortil J. Grimm havde føjet enkelte bemærkninger (sammesteds s. 41 f.). Men først 20 år senere lykkedes det P. A. Munch¹ og A. Kirchhoff², som det synes uafhængig af hinanden, men i det væsentlige med samme resultat at påvise de gotiske bogstavnavnes oprindelige former. Enkelte tvivlsomme navne har senere J. Zacher underkastet en omhyggelig prøvelse³. Uagtet flere enkeltheder endnu vil kunne rettes ved fornyet eftersyn, er hovedresultatet af Munchs og Kirchhoffs undersøgelser den utvivlsomme kendsgøring, at de gotiske bogstaver har haft ejendommelege navne, som i en noget forvansket skikkelse er os overleverede i cod. Salisb. 140, og at disse navne på det nøjeste stemmer med de gamle oldengelske (og nordiske) runenavne. Men heraf må vi da med nødvendighed drage den slutning, at Gotterne før og på Vulfilas tid har haft et runealfabet. I stedet for dette alfabet gav Vulfila sine landsmænd et nyt, som han dannede efter de græske (og latinske) uncialbogstaver; men han beholdt de gamle bogstavnavne, og når vi betragter de enkelte tegn i det vulfilanske alfabet, vil vi finde, at han også har måttet optage i det mindste ét af de gamle runetegn mellem de græske (og latinske) bogstaver, et forhold, som vi jo også træffer i England (og

---

Handschriften. (Aus dem XLIII. Bande der Wiener Jahrbücher der Literatur besonders abgedruckt), Wien 1828, s. 1 ff. Sml. også H. F. Massmann i Haupts zeitschrift für deutsches alterthum I (1841), s. 296 ff.

- 1) I Bericht über die Verhandlungen der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1848, s. 55 ff. (Samlede Afhandlinger I, Christiania 1878, s. 416 f.), samt i »Det gotiske Sprogs Formlære«, Christiania 1848, § 18, s. 15—16.
- 2) Das gothische runenalphabet, Berlin 1851, 4to. (Zweite aufl. 1854, 8vo).
- 3) Das gothische alphabet Vulfilas und das runenalphabet, Leipzig 1855.

Skandinavien), da det latinske alfabet dér fortrængte den gamle runeskrift¹.

De her omtalte kendsgærninger i forbindelse med alderen af de nordiske, gotiske og germanske runemindesmærker gør det da i højeste grad sandsynligt, at hele den gotiske folkeklasse omtrent ved Kristi fødsel har haft et runealfabet, der på det nærmeste stemmede med det ældste nordiske.

Hos Goterne og Germanerne på fastlandet har runeskriften imidlertid kun efterladt få spor og er tidlig aldeles forsvunden. Medens det vulfilanske alfabet allerede

¹) Venantius Fortunatus' samtidige, den frankiske historieskriver Gregor af Tours, fortæller i sin historia Francorum (V, 45) om kong Chilperik: «Addidit autem et litteras litteris nostris, id est ω , sicut Græci habent, α , *the*, *uii*, quarum characteres subscripsimus. Hi sunt . . . (her følger tegnene). Et misit epistolas in universas civitates regni sui, ut sic pueri doceantur, ac libri antiquitus scripti, planati pumice, rescriberentur». Dette forstår jeg således, at Chilperik har villet forøge det af Frankerne almindelig benyttede latinske alfabet med 4 nye bogstaver, et forsøg, som dog ikke fik større betydning end kejser Claudius' på at indføre 3 nye bogstaver. Desværre er de af Chilperik dannede tegn meget forvanskede i senere håndskrifter og udgaver af Gregors værk; derimod synes et fortrinligt gammelt håndskrift fra Cambrai (fra midt af 7. årh.) at stå meget nær ved det oprindelige. Efter dette håndskrift gengives tegnene således i Nouveau traité de Diplomatique vol. II, Paris 1755, s. 62 (sml. s. 50—65): ω , α , $\mathfrak{Z}$ *the*, $\mathfrak{b}$ *uii*. Jeg tror herefter, at det første tegn (for det lange *o*) ligefrem er den græske uncialform af ω , eller måske snarere $\omicron$ med et punkt i, således at ω er en forklaring deraf; og at tegnene for α og *th* er dannede ved sammenslyngning af de latinske uncialbogstaver *a* og *e*, samt *t* og *h*. I det sidste tegn (for *uii* $\circ$: *w*) genfinder jeg derimod den gamle *w*-rune ($\mathfrak{P}$) eller en deraf dannet form, hvor kun hovedstaven er forkortet (som bekendt gik denne rune jo også over i den »angelsaksiske« skrift). Er denne formodning rigtig, har vi heri et nyt bevis for, at runeskriften på Chilperiks tid var kendt af Frankerne, hvorved Venantius' vidnesbyrd yderligere bestyrkes.

i det 4de årh. indførtes hos Goterne, finder vi i de ældste tyske sproglævninger (8de og 9de årh.) udelukkende det latinske alfabet benyttet; men det har uden tvivl langt tidligere fortrængt den gamle runeskrift, som måske nok i nogen tid både hos Goter og Germaner kan være brugt jævnsides med de nyere alfabeter, men dog hurtig må være vegen for disse. Længer end frænderne på fastlandet holdt derimod de germanske stammer, der var udvandrede til England, deres gamle skrift i ære. Runealfabetet blev i England foretaget med enkelte nye tegn for senere udviklede lyd, og det benyttedes en tid lang sammen med det latinske, endogså på de samme mindesmærker, således som navnlig Ruthwell-korset viser os. I de ældste oldengelske håndskrifter (9de og 10de årh.) er imidlertid det latinske alfabet enerådende; dog finder vi i enkelte håndskrifter af og til runer indblandede, hvilket i forening med de mange håndskrevne runealfabeter viser, at man langt ned i tiden bevarede kundskaben om runernes orden, navne og betydning. Desuagtet finder vi også i England kun et forholdsvis højst ubetydeligt antal runemindesmærker bevaret.

I de skandinaviske lande var forholdene i alle henseender gunstigst for den gamle runeskrift; her holdt den sig så længe i almindelig brug, at den i tidernes løb måtte undergå mangfoldige forandringer og på forskellige steder kunde udvikle sig meget forskellig. Også synes dens anvendelse i indskrifter på stene til minde om afdøde at have udviklet sig særlig i Norden, hvor den kom til at spille en betydelig rolle, medens der hidtil ikke er fundet en eneste mindsten med runer i de egne, hvor Goter og Germaner på fastlandet bode, ligesom i England stenen fra Kent (Stephens s. 367) er aldeles enestående. Uden tvivl er den skik at rejse runestene efter de døde først opkommen i Norge og Sverrig, da vi fra Danmark, hvor dog de ældste runemindesmærker fra den ældre jernalder er komne for lyset, ikke kender nogen gravsten, som kan henføres til

denne tid. Men senere har denne skik strakt sig over hele Norden, og i den første periode af den yngre jernalder synes den især at have været almindelig udbredt i Danmark og særlig på de danske øer. Dog er mindesmærkerne netop fra denne tid for få til, at vi endnu tør drage nogen bestemt slutning deraf.

Vi har i det foregående vist, at runeskriften engang har tilhørt hele den gotiske folkeklasse; men om oprindelsen til denne skrift har vi ikke kunnet finde den ringeste oplysning i vore kilder. For at kunne give et tilfredsstillende svar på dette spørgsmål må vi naturligvis først være på det rene med, hvorledes det fællesgotiske runealfabet har været beskaffet, og her vilde vi sikkert endnu længe have famlet i uvished med hensyn til en mængde enkeltheder, hvis ikke et lykkeligt tilfælde havde hjulpet os at løse denne gåde. Dette er sket i langt højere grad, end vi turde håbe, i det tre af de hidtil kendte mindesmærker med de ældste runer indeholder det gamle runealfabet; og af disse tre alfabeter er det ene fundet i Norden, det andet i Burgund, det tredje i England. Vi har således et med de øvrige mindesmærker samtidigt alfabet fra tre af hovedstammerne i vor sprogklasse.

Disse for vor undersøgelse vigtige mindesmærker er:

1) En brakteat (ø: en tynd guldplade, bractea, i form af en mønt, med præg på den ene side og forsynet med øsken for at kunne benyttes som hængesmykke), funden 1774 ved Vadstena i Sverrig, nu i musæet i Stockholm. Største delen af dens omskrift består af et runealfabet i runernes oprindelige orden (tav. III, fig. 1, efter et udmærket galvanoplastisk aftryk i det oldnordiske musæum i København);

2) Det foran (s. 57) nævnte spænde, der er fundet ved Charnay i Bourgogne. Den øverste linje af indskriften indeholder største delen af runealfabetet i samme orden som på Vadstenabakteaten (tav. III, fig. 2, efter en tegning, som jeg tilligemed nøjagtige oplysninger om de enkelte runer skylder den franske oldforsker E. Beauvois, der har vist mig den velvilje omhyggelig at undersøge indskriften i hr. Baudots samling i Dijon og derved har set sig i stand til at levere forskellige værdifulde rettelselser til de tidligere afbildninger);

3) En kniv, funden 1857 i Themsen (nu i British Museum), med et gammelt oldengelsk runealfabet, ligeledes i den oprindelige orden (tav. III, fig. 3, efter tegningen hos Stephens s. 362 i halv størrelse).

Af disse tre alfabeter må de to første omtrent være samtidige og kan tilnærmelsesvis sættes til år 500 efter Kr., hvorimod alfabetet på Themskniven, der også indeholder de nyere tegn for de særlige oldengelske lyd, må være yngre og omtrent kan tilhøre år 700. Den betydning, som det gamle græske alfabet på vasen fra Cære og de gamle etruskiske alfabeter fra Bomarzo, Clusium og Nola har for at forstå de græske og italienske alfabeters udviklingshistorie, den samme har de nævnte runealfabeter for runeskriftens historie.

I det vi derfor går over til nærmere at omtale disse alfabeter i det enkelte, begynder vi med det, der ikke blot har været længst bekendt og ofte er blevet omtalt, men også i mange henseender må betragtes som det vigtigste, nemlig:

1) Alfabetet på Vadstena-brakteaten.

Dette alfabet har følgende skikkelse:

Ɱ ◊ 1 𐌱 𐌲 𐌳 𐌴 𐌵 𐌶 𐌷 𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌽 𐌾 𐌿

Runerne står altså omvendt og går fra højre til venstre. De har følgelig været indskårne retvendte i stemplet, og vi

må altså vende dem om for at få de former, stempel-skæreren har fremstillet (de retvendte former vil naturligvis vise sig på bagsiden af brakteaten).

Af stor vigtighed er, som vi senere skal se, skille-tegnene (:) på de to steder. Med hensyn til runetegnene er kun det næstsidste og bistregen i 1 noget utydelige; men der mangler én rune i alfabetet efter $\mathfrak{X}$, som vi dog med sikkerhed kan supplere fra indskrifterne og andre alfabeter, nemlig $\mathfrak{M}$. At denne rune ikke findes på brakteaten, hvor man har ment, at den kunde være skjult af perlen under øskenen, har Klemming oplyst hos Stephens s. 536. Den er altså ligefrem udeladt af mangel på plads (sml. videre nedenfor), ligesom vi af samme grund finder flere tegn udeladte i det næste alfabet, vi skal omtale¹.

¹) De 8 runer, der på Vadstena-brakteaten findes foran runerækken, læser jeg med Bugge (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 203) LUWATUWA, hvilket jeg dog lige så lidt som Bugge formår tilfredsstillende at forklare. Man kunde tænke på to navne (*an*-stammer af *hankön*) eller på et sammensat mandsnavn. Dog tror jeg snarest, at i det mindste de 4 første runer (LUWA) ikke har nogen bestemt sproglig betydning, og jeg anser det ikke for tilfældigt, at vi i denne sammenstilling møder de samme tre runer (LUA), hvis forekomst vi foran (s. 58 not. 3) har omtalt på andre mindesmærker. Jeg antager derfor også, at der er sammenhæng mellem Vadstena-brakteatens LUWA og LAWU på en brakteat fra Skåne (Stephens no 19 = Atlas no 84), hvorefter der uden tvivl følger LAUKAR, som kan være et mandsnavn (oldn. *laukr*; sml. Bugge i årb. f. nord. oldk. 1871, s. 200). — Medens Vadstenabrakteaten indeholder hele alfabetet med undtagelse af en enkelt rune, finder jeg med C. J. Thomsen (annaler f. nord. oldk. 1855, s. 272) begyndelsen deraf (FUþ) på en brakteat fra Skåne (Stephens no 26, Atlas no 103). Sammenhæng hermed har måske også FUNþ på en lille amulet (?) i mit eje (de ældste nord. runeindskr. s. 23, not. 1; Stephens s. 861) og på en sten fra Vermland (Liljegren, Run-Urkunder no. 2003). — Med disse fremstillinger af runealfabetet eller dele deraf fortjæner at sammenlignes en i

Den oprindelige form af runerækken på Vadstenabrakteaten bliver altså, når vi vender runerne om og tilføjer **M**, følgende:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24
F N P P R < X P : H † | 6 2 B Y S : † B M M † † † [M]

Med Vadstena-brakteatens »futhark« stemmer aldeles i runernes orden og på et par mindre afvigelser nær også i deres former

2) Alfabetet på Charnay-spændet:

F N P P R < X P H † | † † † W X < † B M M

Vi har her søgt at gengive tegnene så nøje som muligt i overensstemmelse med de former, de har i indskriften selv. De to sidste runer (navnlig **M**, hvoraf kun den ene lodrette stav, samt et lille stykke af den nederste tværstreg til venstre og af den anden lodrette stav ses) er på grund af slid blevne lidt utydelige; dog kan der ingen tvivl være om deres form. Derimod har den 16de rune, der svarer til **z, s** (s) på Vadstena-brakteaten, tilsyneladende en meget uregelmæssig skikkelse og er lidt mindre end de tegn, der omgiver den; men jeg tvivler ikke om, at vi kun har en lidt uheldig form for det sædvanlige **z**. Også den 5te rune (**r**) afviger lidt fra de almindelig bekendte former, og den 3dje (**p**) har fået bistregerne temmelig langt op på hovedstaven, men adskiller sig dog tydelig fra den 8de rune (**w**); en heldigere form af **p** finder vi derimod to gange i linjen til højre, og **r** har ligeledes den regelmæssige form midt på spændet. — Da alfabetet af mangel på plads bryder af med **M**, mangler følgelig de 4 sidste runer; men af disse forekommer i den øvrige indskrift udenfor alfabetet de to sidste i de sædvanlige former **z** og **M**. Ligeledes findes i linjen

---

Skåne funden messingbrakteat fra middelalderen (12. årh.?), hvis omskrift indeholder det latinske alfabet fra A til R, hvormed det ender af mangel på plads (Atlas no 37).

til venstre formen † (= n), medens alfabetet har † (ligesom linjen til højre; hvor tværstregen dog næsten er bleven vandret)¹.

Charnay-spændets alfabet har altså haft følgende skikkelse, når vi i parentes tilføjer de tegn, der findes i ind-

¹) Jeg anser det nemlig for utvivlsomt, at både den 4de rune i linjen til højre og den 3dje i linjen til venstre betegner n; derimod vover jeg ikke at påstå det samme om runen foran X i linjen til venstre, hvor tegnet også kunde være en uheldig form af g-runen, skønt den lodrette stav taler stærkt for også her at sé n-runen. — Af de to store runer, der står for sig selv midt på spændet, tilsyneladende uden sammenhæng med det øvrige, må den sidste efter Beauvois' tegning opfattes som r, ikke som u; derimod har den første en form, som ikke genfindes i rünerækken eller den øvrige indskrift, men som ligner k-runen i det yngre nordiske alfabet. Når imidlertid Thorsen (De danske Runemindesm. s. 356) antager, at de to større runer på spændet virkelig tilhører det kortere nordiske runealfabet (altså er tegn for k og r eller u) og netop ved deres størrelse med forsat er fremhævede som de vigtigste i modsætning til den øvrige indskrift, der benytter det andet alfabet, beror det på en opfattelse af forholdet mellem de to runealfabeter, hvis uholdbarhed jeg håber i det følgende at skulle godtgøre. Da Y, som vi nedenfor skal påvise, først har udviklet sig langt senere i Norden af ældre < gennem forskellige mellemformer, kan Charnay-spændets Y følgelig ikke være det yngre nordiske tegn for k; men hvis denne rune her har betydning k, må det være en anden form i stedet for alfabetets <, der er udviklet aldeles uafhængig af nordisk Y, og jeg vilde da være tilbøjelig til også at opfatte den mig uforståelige rune i linjen til venstre lige efter skilletegnet på samme måde, i det man ved at give < en lodret stav enten dannede Y eller k (tilfældig faldt altså den første form sammen med den nordiske, den anden med den oldengelske k-rune). Dog er dette yderst tvivlsomt, netop fordi vi i alfabetet selv finder < i denne betydning. Man kunde også falde på i Y at finde en simplificeret form af Y (sml. N og H i oldengelske alfabet); men dette finder jeg endnu usandsynligere, da ikke blot futharken begynder med den sædvanlige form Y, men denne ligeledes findes i linjen til højre. Da nu af alle de

skriften udenfor futharken og efter den 16de rune stiller den form, som det rimeligvis har været runeristerens hensigt at fremstille, i klammer:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24
 F N P (P) F D (R) < X P H T (T) | N J W X < [R] T B M M ... (X M)

Medens det kan være nogen tvivl underkastet, hvor vidt dette alfabet har tilføjet nye tegn efter den oprindelige række og altså har indeholdt flere end de 24 runer, som også har været til stede i den nordiske futhark, lader dette spørgsmål sig sikkert afgøre med hensyn til

3) Alfabetet på Thems-kniven:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28
 F N A F R A X P H T I + T K Y T T B M X H T M P F F A Y

Her finder vi nogen afvigelse fra de to foran omtalte

andre runer, der forekommer i alfabetet, ingen synes at kunne passe med Y, og da de to eneste manglende runetegn (for l og ng) heller ikke kan antages at have haft denne form, må jeg opgive at forklare dette Y (så vel som k i linjen til venstre). At det skulde stå i nogen som helst forbindelse med den usædvanlige form af s-runen på Thems-kniven, tror jeg ikke, skønt det er muligt, at det Y, der på flere brak-teater findes sammen med J (Stephens no. 36 = Atlas for nord. Oldk. no. 120; no. 41; no. 56? = Atlas no. 232), kan have betydning v ligesom på Thems-kniven (skal indskriften på no. 41 læses ASKAR med de samme to a-former og i samme betydning som på Istaby-stenen, og er no. 36 og no. 39 = Atlas no. 233 forvanskninger heraf? Sml. Bugge i årb. f. nord. oldk. 1871, s. 181 f. og s. 208); men selv i dette tilfælde vilde jeg dog betragte ligheden mellem denne rune på brak-teaterne og det oldengelske tegn som aldeles tilfældig. — Den nærmeste udvej vilde jo være at antage, at både Y og k i Charnay-spændets indskrift var nye tegn for lyd, der ikke fandtes betegnede i den oprindelige futhark, og som altså må have haft deres plads efter den 24de rune ligesom i de oldengelske alfabeter. Disse spørgsmål må det overlades fremtiden at besvare; selv formår jeg ikke at tolke denne indskrift og må betragte alle de forsøg, man hidtil har gjort derpå, som aldeles forfejlede.

alfabeter både i runernes orden og antal¹, som vi imidlertid kan påvise ikke oprindelig har været til stede. En fremstilling af det gamle oldengelske runealfabet er nemlig ikke blot overleveret os på Themskniven, men også i flere håndskrifter fra 9de til 11te årh., der er fundne på forskellige steder både i og udenfor England, men som alle oprindelig skriver sig derfra. Disse håndskrevne alfabeter, der ikke blot gengiver runetegnene, men også deres navne og betydning, følger dels runernes oprindelige orden (*futhark*), dels det latinske alfabet². De sidste er naturligvis alle yngre omordninger af de første og udvider i ingen henseende vor kundskab til runeskriften; derimod er flere af alfabeterne i den gamle futhark-orden af stor vigtighed for os ved bedømmelsen af runealfabetet på Themskniven. Af disse alfabeter gengiver vi derfor s. 79 de to, der af flere grunde kan betragtes som de vigtigste, nemlig:

1) alfabetet, som ligger til grund for den gamle oldengelske runesang, der indeholder en forklaring af runenavnene³, og

¹) De afvigende runeformer vil efterhånden blive omtalte i det følgende.

²) Aftrykte hos G. Hickes, *Linguarum Vett. Septentrionalium Thesaurus*, vol. I (Oxonæ 1705), s. 135—36; vol. III (1703), tab. VI (i futhark-ordenen), *ibid.* tab. II (ordnede efter det latinske alfabet); W. Grimm, *Ueber deutsche Runen*, Göttingen 1821, tab. I—III, og *Zur Literatur der Runen*, Wien 1828 (af *Wiener Jahrbücher der Literatur* vol. XLIII), s. 1—2, 23, 25; J. M. Kemble, *On Anglo-Saxon Runes* i *Archæologia*, published by the society of antiquaries of London, vol. XXVIII, London 1840, pl. XV—XVI; G. Stephens, *The Old-northern Runic monuments*, s. 100—103 (i futhark-orden), s. 104—114 (i det latinske alfabets orden); sml. tillæg s. 829—832. En ordnet oversigt over de til den tid bekendte »futharker« og alfabeter leverede Liliencron i *Zur Runenlehre. Zwei Abhandlungen von R. v. Liliencron und K. Müllenhoff*. Halle 1852 (af *Allgemeine Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur*), s. 8 ff.

³) Hickes *Thesaurus* I, s. 135 (efter et nu tabt håndskrift). Derefter er alfabetet gengivet hos W. Grimm, *deutsche*

2) alfabetet i den foran (s. 67) nævnte cod. Salisb. no. 140¹.

I det 1ste af disse alfabeter må de 4 sidste tegn imidlertid være senere tilføjede, da de ikke nævnes i runesangen, som ender med verset om ear. Efter det 2det alfabet står sidst i 2den række de latinske selvlyd, efterfulgte af punkter, hvormed de undertiden findes betegnede. En tredje række, som her er udeladt, indeholder de gotiske bogstaver til *u*, hvilket kan ses på tegningen hos W. Grimm.

I runesangens alfabet svarer de 24 første tegn nøjagtig til det nordiske alfabet på Vadstena-brakteaten, når vi i dette tilføjer det manglende *ᚱ* efter *ᚦ*; ligeledes stemmer ordenen i begge disse alfabeter med den del af det burgundiske alfabet, som findes på Charnay-spændet. Efter *ᚱ* har runesangen og de oldengelske alfabeter derimod tilføjet nye tegn og navne for oldengelske lyd, som er senere udviklede, eller ikke længer kunde udtrykkes ved de oprindelige tegn på grund af de forandringer, der var foregaaede med runenavnene: runesangen og dens alfabet har 5 nye tegn (for *a*, *æ*, *y*, *ie*, *ea*), men cod. Salisb. 140 kun 4 (for *a*, *æ*, *ea*², *y*). Sammenligner vi nu Themskniven med disse alfabeter, er det klart, at dens *ᚦ* *ᚦ* *ᚦ* *ᚦ* ligeledes indeholder de 4 tegn for de oldengelske lyd *a*, *æ*, *y*, *ea*, og vi tør vist betragte deres

---

Runen tab. III no 1, Kemble pl. XVI fig. 11, Stephens s. 100 no. 5; runesangen hos W. Grimm s. 217 ff., Kemble s. 339 —45, Grein, Bibliothek der angelsächs. Poesie II, s. 351 —54, M. Rieger, Alt- und Angelsächsisches Lesebuch nebst altfriesischen Stücken mit einem Wörterbuche, Giessen 1861, s. 136—39.

- 1) W. Grimm, Zur Literatur der Runen s. 1—2; derefter hos Kemble pl. XV fig. 7, Stephens s. 102 no. 8.
- 2) Således angives betydningen af *ᚦ*, medens den urigtig har fået navnet eor for ear. — Også et par andre fejl i disse alfabeter er så tjensynlige, at enhver straks vil kunne rette dem: *ng*-runen har i cod. Salisb. navnet lug for ing, og i runesangens alfabet står ved *m*-runen navnet an for man.

I.

II.

f	F ^{fcoh}	τ	↑ ^{τip}	f	f ^f f ^h f ^{ch}	↑	τ _i
u	N ^{ur}	b	B ^{beops}	v	ur	B	benc
ð	Þ ^{ðopn}	e	M ^{eh}	d	dorn	M	eh
o	N ^{or}	m	M ^{an}	o	of	M	mon
re	R ^{rad}	l	l ^{lagu}	r	ratla	l	lagu
c	h ^{cen}	mz	X ^{uz}	c	cen	X	uz
z	X ^{syru}	oe	o ^{epel}	s	stofu	o	daes
uu	PP ^{pen}	ð	M ^{das}	uu	uyn	o	oedil
h	H+N ^{haest}	a	N ^{ac}	s	haegil	a	ac
n	x ^{nyd}	ae	f ^{af}	n	naed	ae	aer
z	I ^{ir}	y	A ^{yn}	i	ir	ae	eor
z	ϕ ^{zop}	io	* ^{io rap}	i	zacr	y	yr
eo	Z ^{coh}	cap	Y ^{cap}	i	ih	d·e:	
p	h ^{paop}	q	W ^{paop}	p	peord	l:o::	
x	ψ ^{colhx}	β	M ^{stan}	Y	iler	u::	
r	γ ^{risel}	z	X ^{zop}	Y	ifzil		

orden i dette alfabet som den oprindelige, da også runesangen og dens alfabet har *y* foran *ea*. Om grunden til at tegnet *F*, der i det nordiske og burgundiske alfabet har den 4de plads, i det oldengelske blev brugt som betegnelse for den nye lyd *m*, medens den 4de rune her fik formen *M*, skal vi senere tale.

Derimod viser en sammenligning med alfabetet på Vadstena-brakteaten og i runesangen, at den oprindelige orden på et enkelt punkt er forstyrret i alfabetet på Themskniven. Af de 24 oprindelige runer har nemlig kun de 19 første bevaret samme orden som i de to andre alfabeter; medens nemlig brakteaten efter *M* har

M *l* *o* *z* [*M*] og runesangen ligeledes

M *l* *z* *z* *M*, finder vi på Themskniven

z *M* *l* *M* *o*

Da betydningen af *z*, *l*, *M* synes at være klar (*ng*, *l*, *m*), må *M* være en anden form for *M* og *o* for *z*¹.

Både Brakteat-alfabetet, runesangen og de håndskrevne oldengelske alfabeter sætter det imidlertid udenfor al tvivl, at vi ikke har den oprindelige orden af disse 5 runer på Themskniven. Rigtignok finder vi i det kortere nordiske alfabet ligesom på Themskniven *l*, *m* i stedet for *m*, *l*; men at denne omsætning er foretaget langt senere i Norden, skal vi nedenfor vise.

Kun på et enkelt punkt kunde Themskniven måske give anledning til en lille tvivl; da den nemlig har det gamle *o*-tegn (oldeng. *oe*, *o*) på den 24de plads, og da vi ligeledes i cod. Salisb. 140 og de andre gamle oldengelske alfabeter med undtagelse af runesangens finder *z* efter *M*², men for

¹) Det fortjæner at bemærkes, at vi i et af de håndskrevne alfabeter (hos Stephens no. 13, s. 103) finder de to former *z* og *o* ved siden af hinanden, begge med navnet *eð* el. — Liggende ændringer som ved *M* og *z* fremviser Themskniven også i sit *+* og *l* i forhold til de andre alfabeters *o* *o* og *l*.

²) Se Stephens no. 4, s. 100 (hvor der efter *l*-runen følger *z* in, hinc; *M* d, dag; *z* oe, othl, i det tegnene for *ng*

øvrigt samme orden som på Vadstena-brakteaten, kunde man antage, at det i brakteatalfabetet manglende $\mathfrak{M}$ egentlig skulde stå foran $\mathfrak{X}$, og at det enten var glemt eller med vilje udeladt, da der kun var plads til én rune, og man derfor havde valgt det sidste tegn i alfabetet ($\mathfrak{X}$), men udeladt det næstsidste ($\mathfrak{M}$). Dog finder jeg dette usandsynligt, og det bevis, der kunde hentes fra Themskniven, svækkes naturligvis i høj grad derved, at ordenen af alle 5 runer efter e her er forstyrret, så at også d ved to runer er bleven adskilt fra $\bullet$ (oe , e). Skönt jeg altså antager ordenen $\mathfrak{M}\mathfrak{X}$ i de oldengelske alfabeter for en senere omsætning¹, der ikke er foretaget i runesangens alfabet, fordi det gamle digt, hvortil dette alfabet knyttede sig, havde bevaret den oprindelige orden, ser jeg mig dog ikke i stand til at føre et aldeles afgørende bevis for, at $\mathfrak{M}$ og ikke $\mathfrak{X}$ har stået på den sidste plads i det oprindelige alfabet.

Sammenligningen mellem det nordiske, burgundiske og de oldengelske runealfabeter viser da, at det oprindelige fællesgotiske alfabet har indeholdt 24 tegn i den orden, som vi finder på Vadstena-brakteaten og sandsynligvis med det på denne manglende $\mathfrak{M}$ efter $\mathfrak{X}$.

Betydningen af de enkelte tegn i runerækken på Vadstena-brakteaten (Charnay-spændet og Themskniven) er for største delen klar, dels ved sammenligning med de håndskrevne oldengelske alfabeter, hvor runernes betydning og navne er tilføjede, dels og fornemmelig ved den betydning, tegnene viser sig at have i selve de fra den ældre jernalder overleverede indskrifter. Imidlertid indeholder

og oe urigtig er ombyttede); no. 7 & 9 s. 102; no. 10, 13 & 15 s. 103; no. 61 s. 829; no. 62 bis s. 830.

¹) En naturlig grund til denne omsætning finder jeg deri, at man har villet stille tegnet for oe , e i umiddelbar forbindelse med den række selvlyd, som i det oldengelske alfabet var føjet til den oprindelige futhark.

»futharken« på brakteaten et par runer, som vi ikke kan eftervise på de mindesmærker, hvis indskrifter det er lykkedes at tolke (at brakteatindskrifterne for største delen er uforklarlige, ligger i forskellige særegne forhold),

Fra de nordiske runeindskrifter kan vi nemlig opstille følgende alfabet og følgende hovedformer af runerne, som vi ordner efter den gamle følgerække på brakteaten (og i de andre alfabeter):

	1	2	3	4	5	6	7	8	
1.	F	H	ÞD	F	RR	<	X	PP	:
	f	u	þ	a	r	k	g	w	
	9	10	11	12	13	14	15	16	
2.	HH	tt	I	..	..	..	Y(Λ)	ΣΣ	:
	h	n	i				r	s	
	17	18	19	20	21	22	23	24	
3.	↑	BB	M	PP	↑	◇◇	λ	MM	:
	t	b	e	m	l	ng	o	d	

Flere andre mindre væsentlige modifikationer i disse former vil senere blive anførte.

Af de tegn, der forekommer i futharken på brakteaten, mangler således i vore indskrifter de tre, som på brakteaten har formen $\mathfrak{f}$, $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{e}$, og hvis betydning i de oldengelske alfabeter angives som j , e (i), p . Vi skal nedenfor nærmere omtale disse tegn og grunden til, at de ikke findes i indskrifterne. Her vil vi kun bemærke, at disse tre runers plads ved siden af hinanden i alfabeterne ikke står i mindste forbindelse med den omstændighed, at de ikke lader sig påvise i vore indskrifter.

Betragter vi nu runetegnene og deres betydning, vil overensstemmelsen med de gamle sydeuropæiske alfabeter straks på mange punkter være iøjnefaldende; der er således vel næppe nogen, som vil ansé det for tilfældigt, at runerne $\mathfrak{R}$, $\mathfrak{C}$, $\mathfrak{H}$, $\mathfrak{I}$, $\mathfrak{S}$, $\mathfrak{E}$ så godt som aldeles svarer til de latinske og til dels græske bog-

staver med samme betydning. Men på den anden side synes rigtignok enkelte runetegn ikke at frembyde den mindste lighed med noget andet bekendt alfabet. Kan vi da udlede runeskriften fra et eller flere af de sydevropæiske alfabeter, eller viser den ikke snarere, som man ofte har påstået, tilbage til en med disse alfabeter fælles kilde? Dette spørgsmål er i virkeligheden såre let at besvare, da den meget omtalte »fælles kilde« ingenlunde er så ubekendt, som man synes at antage. Efter hvad der i det foregående er påvist, véd vi, at det græske alfabet er lånt fra fönikisk, og at de italienske alfabeter atter udgår fra det græske. Stillede sagen sig nu således, at vi først kendte det græske alfabet fra en så sèn tid, at det måtte antages på mange punkter at være afveget fra sit fönikiske forbillede og at have udviklet sig selvstændig, og var det samme tilfældet med det fönikiske alfabet, da lod der sig ganske vist tænke et oprindeligt semitisk grundalfabet, hvorfra både det fönikiske, det græske og runealfabetet (foruden mange andre) kunde være udgåede, hvorpå de i tidens løb hvert havde udviklet sig på sin måde, indtil de havde antaget den form, hvori vi kender dem. Grundalfabetet kunde derimod være tabt, og det blev videnskabens opgave med størst mulig nøjagtighed at slutte tilbage til dette alfabet og konstruere det ved hjælp af alle de yngre afledede former. Forholdet kunde altså være et lignende som f. eks. mellem det oldengelske og det yngre nordiske runealfabet, der begge må være afledede fra en fælles kilde, hvorfra de senere har fjærnet sig på meget forskellig måde. En sådan tanke må, i al fald dunkelt, have foresvævet dem, der udleder det græske alfabet og runealfabetet fra en fælles ubekendt kilde. Men hele denne tanke hviler på aldeles urigtige forestillinger om det græske alfabets udviklingshistorie. Vi kender nemlig ikke blot dette alfabet i mange yngre afledede former, men vi forefinder det også (navnlig i indskrifterne fra Thera) i en skikkelse, der er så alderdommelig, at den næsten i alle

henseender kan gælde for det græske grundalfabet, og vi finder ligeledes det oldsemitiske alfabet (på den moabitiske støtte) i en form, hvori det så godt som kan betragtes som grundalfabetet både for det græske og de øvrige gamle semitiske alfabeter. Vi formår ved hjælp af bogstavformerne i de gamle semitiske, græske og italienske indskrifter næsten med matematisk nøjagtighed at konstruere et fönikisk, græsk og italiensk grundalfabet og påvise disse alfabeters videre udvikling.

Men hermed er det da tillige med nødvendighed givet, hvor den kilde må søges, hvorfra man har tænkt sig, at både det græske, eller i det hele taget de gamle sydevropæiske alfabeter, og runeskriften kunde være udgået. Er runeskriften nemlig ikke umiddelbar beslægtet med disse alfabeter, men udsprungen af en ældre fælles kilde, så kan denne kilde kun være det fönikiske eller rettere det oldsemitiske alfabet, hvis ældste skikkelse vi finder på den moabitiske støtte.

Selv det løseligste blik overbeviser os imidlertid om, at runeskriften ikke kan have umiddelbar berøring med dette alfabet, men netop peger hen til de sydevropæiske; man sammenligne f. eks.:

	<i>b</i>	<i>h'</i>	<i>j</i>	<i>r</i>
moab.-sidon.: 9 9		H' A	Z 7	4 9
	<i>β</i>	h, η	ι	ρ
græsk:	B	Θ Η	Ι Ι	Ρ Ρ
	<i>b</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>r</i>
etruskisk:	-	Θ	}	Ϟ ϟ
oskisk-umbr.:	Ϟ	Θ Ϟ		ϟ
falikisk:	-	Θ Η		Я
latinsk:	B	H	}	R
runer:	ᚼ	H'		l

foruden flere andre former, som vi nedenfor nærmere skal omtale. Man vil måske indvende, at runernes H lige så

godt kan være udviklet umiddelbar af det semitiske *h'eth*-tegn som af græsk-lat. **H**, især da formen **𐌆** på Charnay-spændet og i de oldengelske alfabeter stemmer nøje med det moabitiske tegn; men da de nordiske indskrifter uden undtagelse har **𐌆𐌆**, da **H** ligeledes findes på Bukarest-ringen, og da betydningen **h** snarere viser tilbage til græsk-latin end til semitisk *h'eth*, må ligheden mellem moabitisk **𐌆** og det burgundiske og oldengelske **h**-tegn betragtes som aldeles tilfældig; den ældste runeform for **h** må vi snarest søge i nordisk **𐌆𐌆** og i Bukarestringens **𐌆**. Hvad man med et skin af ret kunde indvende mod at føre runernes **𐌆** tilbage til græsk-latinsk **H** i steden for til oldsemitisk **𐌆**, kan derimod ikke anføres med hensyn til formerne **𐌆** | **R**. Man kan vist betegne det ikke blot som højst usandsynligt, men som aldeles utroligt, at runeskriften og den græsk-latinske skrift uafhængig af hinanden skulde have forandret de oprindelige (semitiske) former af disse tre tegn og dog til sidst være komne til samme resultat. Hertil kommer endvidere, at den samme mærkelige overensstemmelse mellem disse alfabeter også har gjort sig gældende med hensyn til valget af en af de semitiske hvislelyd for at udtrykke **s**-lyden. Ligesom de græske alfabeter aldrig synes at have benyttet tegnet for *s'amech* i denne betydning, men en tid lang vaklede mellem tegnene for *sade* og *sin*, af hvilke endelig det sidste blev eneherkende (**ξ**) og udelukkende bruges i det latinske alfabet (**[ξ]ξS**), således finder vi også i runeskriften kun dette tegn for **s** (**ξ** og forskellige ændringer heraf som i græsk og latin). Jeg antager ikke, at nogen for alvor vil påstå, at ikke blot runerne **𐌆** | **R** uafhængig af de græsk-latinske bogstaver ved et mærkeligt sammentræf har antaget samme former som disse, men at også alle disse alfabeter af de 3 (eller rettere 4) semitiske hvislelyd ved et tilfælde har valgt den samme til betegnelse af deres **s**-lyd og omdannet den på samme måde. Den som desuagtet vil holde på runeskriftens umiddelbare semitiske udspring, bliver i al

fald nødsaget til at forudsætte en senere omdannelse af en del runetegn, hvorved de antog samme form som de græske og latinske bogstaver. Denne mening er da også bleven fremsat af forskellige lærde, som dog endnu skylder os beviset for dens rigtighed; og dette bevis vilde jo lettest kunne føres ved påvisning af et mindesmærke med den oprindelige af græsk og latin upåvirkede runeskrift. Men en sådan skrift har aldrig været til; det er nemlig ingenlunde tilstrækkeligt for dem, der hylder denne mening, at fremsætte den i og for sig mulige, men lidet trolige påstand, at de med græsk og latin o. s. v. stemmende runer først senere har modtaget denne skikkelse. Selv om vi kunde indrømme dette, har man uheldigvis endnu glemt den allermærkeligste overensstemmelse mellem runeskriften og de sydevropæiske alfabeter, hvorved de alle adskiller sig fra det oldsemitiske. Af de semitiske gutturaler måtte nemlig runeskriften have valgt *h'eth* til betegnelse af **h**, men *aleph*, *he* og *ajin* til betegnelse af selvlydene **a**, **e** og **o** (**F**, **M**, **Ŷ**) netop som i det ældste græske og derfor også i de italienske alfabeter. Den måtte ligeledes i overensstemmelse med græsk o. s. v. have valgt halvselvlyden *jod* til betegnelse af selvlyden **i** (**I**), skönt vi i runeskriften netop i modsætning til græsk o. s. v. finder tegn både for **j** og for **i**. Endelig måtte også den semitiske halvselvlyd *waw*, som efter hvad vi foran har vist på græsk spaltede sig i de to tegn **F w** og **Y u**, der i etruskisk, umbrisk og oskisk genfindes i samme betydning, men i latin blev **F f** og **V u**, **w**, i runeskriften optræde i de to former **Ʊ f** og **ŀ u**!

Altså: 1) de 4 oldsemitiske gutturaler og de to halvselvlyd *jod* og *waw* anvendte nøjagtig på samme måde som i de sydevropæiske alfabeter, med en fra den oprindelige semitiske væsenlig forskellig betydning; 2) **a**-lyden udtrykt ved samme tegn som i græsk o. s. v., skönt man havde 3 (eller 4) at vælge imellem; 3) en mængde runeformer nøje stemmende med de græske og latinske tegn, der

har samme betydning, men aldeles afvigende fra de semitiske — alt dette må da vel kaldes hovedpunkter, hvori runeskriften både i tegnenes form og betydning afviger fra det fønikiske (oldsemitiske) alfabet, men stemmer med de syd-europæiske.

Jeg følger hertil: overalt hvor ligheden mellem runeskriften og andre alfabeter træder frem, er det den græsk-italienske skrift, der frembyder sammenligningspunkter; hvor ingen lighed viser sig med græsk-italiensk, er der heller ikke spor deraf med semitisk.

Hermed håber jeg da én gang for alle fuldstændig at have gendrevet deres mening, som har villet udlede runeskriften umiddelbar fra det fønikiske eller oldsemitiske alfabet, og dermed tillige deres, som har villet henføre den til en med de sydevropæiske alfabeter fælles kilde; ti i virkeligheden kan den sidste mening ikke have anden betydning end den første, uagtet det næppe kan have stået klart for en eneste af de forskere, der har udtalt den.

Når vi altså nødes til at opgive al tanke om runeskriftens umiddelbare slægtskab med det oldsemitiske alfabet, men derimod ikke kan afvise den påfaldende lighed med den græsk-italienske skrift, så følger deraf naturligvis tillige, at runeskriften hverken kan være bragt med de gotiske folk — eller særlig med Nordboerne, hvad man jo også har villet påstå — fra deres oprindelige hjem i Asien, eller at den (efter Dietrichs og mange andres mening) på en ejendommelig måde kan have udviklet sig af en oprindelig billedskrift. I det sidste tilfælde måtte man nemlig atter for at forklare den påfaldende lighed mellem enkelte runer og de tilsvarende græske og latinske tegn ty til den forklaring, at den oprindelige billedskrift senere var bleven omdannet efter græsk og latin. Jeg skal ikke dvæle herved, da hele denne forestilling om runernes udvikling af en billedskrift er bygget på de vildeste fantasier, hvorom vi senere vil få lejlighed til at tilføje en bemærkning.

Før at finde runeskriftens oprindelse må vi altså vende os til de gamle sydevropæiske alfabeter, og her synes allerede et par af de foran (s. 84) omtalte runeformer, nemlig R og H med betydning h, særlig at vise hen til det latinske alfabet, skønt de naturligvis ikke afgiver noget sikkert bevis, da R og H (dog mest med betydning η) også forekommer i forskellige græske alfabeter. At vi imidlertid hverken kan søge forbilledet for runerne i et græsk alfabet, eller i et af de gamle ikke-latinske alfabeter i Italien, men må gå til det særlig latinske, viser betydningen og til dels formen af forskellige runetegn.

Det stærkeste og, som jeg med Kirchhoff¹ tror, i og for sig aldeles afgørende bevis for runeskriftens nedstammen fra det latinske alfabet leverer det første tegn i runerækken, nemlig F med betydning f. Man har ofte sammenlignet denne rune med græsk F (βαῦ, δίγαμμα), lat. F, og der kan ingen tvivl være om, at det er samme tegn, hvad vi yderligere skal godtgøre nedenfor; men kun runealfabetet og det latinske alfabet bruger dette tegn med den ejendommelige betydning f. Derimod har F i græsk betydning af halvselvlyden w, og samme betydning er knyttet til de tilsvarende tegn i de italienske alfabeter (etruskisk, umbrisk, oskisk) undtagen netop det latinske², som derfor bruger V (u) både for selvlyden u og for halvselvlyden w, medens de øvrige italienske alfabeter, der kun har F (til

¹) Das gothische runenalphabet, 2te. aufl., s. 4 ff.

²) Der er dog ét italiensk alfabet, som i den henseende stemmer med latin, nemlig det falikiske; men da f dér har antaget den ejendommelige form ↑, fordi f var blevet tegn for z (sml. s. 55 med note 3), og da det falikiske alfabet desuden aldeles mangler tegnet B (b), som i runeskriften findes i den latinske form, kan det ikke have haft nogen indflydelse på dannelsen af runeskriften, hvad jo også af historiske grunde vilde være højst usandsynligt.

dels i noget modificeret skikkelse) i den oprindelige betydning **w**, for lyden **f** dannede det nye tegn **§**.

Til den overensstemmelse, som vi finder i form og betydning mellem runen **F** og latinsk **F**, kommer fremdeles runetegnet **<** med betydning **k** svarende til latinsk **C**¹, medens græsk og oskisk anvender det tilsvarende tegn i den oprindelige betydning **g**, og umbrisk aldeles har opgivet dette bogstav, i det **¶** hér både betegner **k** og **g**. Rigtignok bruger etruskisk også i reglen **∩** i betydning **k** (og uden tvivl tillige **g**); men i den nordetruskiske skrift kendes **∩** slet ikke, og kun **¶** bruges som i umbrisk. Desuden ligger det etruskiske alfabet i andre væsentlige punkter for fjærnt til, at der kan være tale om runeskriftens oprindelse derfra, hvilket ligeledes gælder med hensyn til umbrisk og oskisk². Medens vi således i disse alfabeter for **h** og **r** finder formerne **⊕**, **∩**, har latin de til runerne svarende tegn. Langt vigtigere er imidlertid følgende: etruskisk både i syd og nord mangler de oprindelige tegn for **b** og **d**; både umbrisk og oskisk har derimod **⊕**, men **d** mangler ligeledes i umbrisk og har i oskisk den ejendommelige form **¶**. Kun latin har begge tegn i de samme former, som vi genkender i runeskriftens **β** og **⊖** med betydning **p**, hvorom mere nedenfor; denne sidste rune lader sig derimod ikke udlede af græsk **ϕ** (**⊕**), der også er bevaret i etruskisk.

1) At **<** i runeskriften gennemgående er mindre end de andre bogstaver, må betragtes som rent uvæsentligt og har vel kun sin grund i, at den kortere form blev anset for lettere og simple; noget lignende møder os desuden ved et par andre runetegn, og det har jo også en analogi i de ældre alfabeters **o**-form, som meget almindelig er mindre end de andre bogstaver.

2) Det samme er tilfældet med det til denne gruppe hørende sabelliske alfabet, der bruger samme **d**-form som oskisk og ligesom det udtrykker **o** ved et af **u** dannet tegn; for **r** og for hvilelyden findes de fra etruskisk bekendte former, og **∩** er = **w**, medens de ejendommelige tegn **⊕** og **⊖** synes at udtrykke **f**.

Runeskriftens særlige slægtskab med det latinske alfabet vil da tydelig træde frem ved følgende sammenstillinger:

	<i>h, η</i>	<i>r</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>w</i>	
græsk:	Θ Η	Ρ Ρ	Β	Δ Δ	Γ Γ	Φ	
etruskisk:	Ϟ	ϙ ϙ	-	-	ϛ	Ϝ Ϝ	f
umbrisk:	Ϟ	ϙ	ϛ	-	-	Ϝ	w
oskisk:	Ϟ	ϙ	ϛ	ϛ	>	Ϝ	w
nordetr.:	Ϟ	ϙ	-	-	-	Ϝ	?
faliskisk:	Ϟ Η	ϙ	-	ϙ	ϛ	↑	
latinsk:	H	R	B	D	C	F	
runer:	H	R	B	þ	k	f	
					<	ƿ	

Hertil kan endnu føjes, at både latin og runerne kun kender den fra oprindelig *sm* udgæede *s*-form (Ϛ S), medens de gamle græske, det etruskiske og umbriske alfabet også har det til oprindelig *sade* svarende M. Ligeledes har almindelig etruskisk, umbrisk og oskisk opgivet det græsk-latinske *o*-tegn O, der i runeskriften blev ʀ.

Allerede et par af de her nævnte runetegn, navnlig ƿ, viser imidlertid en afvigelse fra de tilsvarende latinske tegn, som ved første øjekast måske kan synes besynderlig, men som ikke desto mindre viser sig at være i nøje overensstemmelse med runeskriftens hele væsen. Vi må derfor dvæle et øjeblik ved grunden til disse afvigelser, da den giver os nøglen til forklaringen af de former, som mange runetegn har antaget.

Efter Venantius Fortunatus' og Saxos enstemmige vidnesbyrd, som vi tidligere har anført (s. 64 og 66), og som

bestyrkes ved mange andre kendsgerninger fra en senere tid, kan vi ikke tvivle om, at runerne fra begyndelsen af navnlig blev benyttede til indristning på tynde trætavler — *celebre quondam genus chartarum*, som Saxo siger¹. Men det er en selvfølge, at skriftens form for en del betinges af det materiale, hvorpå den anvendes. Til indristning i træ er navnlig lodrette linjer hensigtsmæssige, hvorimod de vandrette let bliver utydelige; også de runde former lader sig meget vanskelig fremstille. Det ligger derfor nær i en skrift, hvis hovedbestemmelse det var at anvendes på træ, så vidt muligt overalt at vælge lige linjer, der havde en lodret eller skrå stilling. Og dette princip har runeskriften i sin oprindelige skikkelse gennemført i dets hele strengthed²; herpå tyder også den gamle benævnelse

-
- 1) På grund af materialets beskaffenhed var disse trætavler naturligvis let udsatte for ødelæggelse, og intet sådant mindesmærke er overleveret til nutiden. Enkelte runeindskrifter på træ fra den ældre jernalder er dog fremdragne af vore moser, således runepilene fra Nydam mose, høvlen fra Vimose og et par småting fra Kragehul mose. En runestav fra den yngre jernalder (?) er funden ved Frøslev i nærheden af Flensborg (Thorsen, danske runemindesm. s. 233 og 243 ff.); to træstave med runer (fra omtr. år 1200), som tidligere havde siddet i Vinje kirkedør i Telemarken (Antiquariske Annaler I, 1812, tavle IV, fig. 1—2 og s. 247 ff.), blev 1867 fra det oldnordiske museum i København afgivne til museet i Kristiania.
- 2) Allerede Bredsdorff har med stor styrke fremhævet denne ejendommelighed ved runeskriften. I det han bekæmper Worms mening om runernes nedstammen fra de hebraiske bogstaver, vedbliver han (Om Runeskriftens Oprind. s. 8): »Derimod kan Overgangen fra det græske og latinske Alphabet til Runealphabetet let forklares af den i ældre Tider i Norden brugelige Skrivemaade. Vel er nemlig de fleste nu tilværende Mindesmærker med Runeskrift af Steen, men det er bekendt, at den almindelige Skrivemaade var at udskjære i langagtige Bretter eller paa Stokke. Enhver, som har forsøgt denne Maade at skjære ud paa, vil have fundet, at horizontale Streger ere vanskelige at anbringe, fordi de gaae

«stave» om runetegnene, og det samme fremgår tydelig af indskrifterne på træ og metal fra den ældre jernalder, som for en stor del må være ældre end de i Norge og Sverrig fundne indskrifter på sten. Uagtet metallet nemlig meget godt kunde tilstede vandrette linjer, finder vi dem dog også her kun anvendte som ren undtagelse¹; ellers har

parallel med Træets Aarer, og derfor deels ikke blive ret kjendelige, deels ikke kunne gjøres, uden at en heel Splint af Træet gaaer af, hvorefter man gjerne undgaaer dem og bruger skraae Stregere i deres Sted; 2) at perpendicularære Linier ere allerlettest at gjøre; 3) at ogsaa krumme Linier ere vanskelige, og at man derfor gjerne vælger brækkede rette i deres Sted; 4) at Arbejdet er noget besværligt, hvorfor man let kan være tilbøjelig til at skrive een Streg i Steden for to«. Jeg har her så meget mere villet fremdrage disse ytringer af den skarpsindige danske lærde, som hans afhandling på grund af det uheldige forsøg på at udlede runerne fra det vulfilanske alfabet af de fleste vistnok betragtes som værdiløse. Dette er så langt fra tilfældet, at jeg tvært imod vover at påstå, at kun det mangelfulde kendskab, man endnu på den tid havde til runeskriftens ældste skikkelse, gjorde, at han greb fejl i hovedsagen. Ellers havde han mere end nogen anden været i stand til at bringe klarhed i dette spørgsmål. Det er en pligt at fremhæve dette lige over for den mand, der første gang med held søgte at tolke guldhornsindskriften og bestemme dens sprog (sé »de ældste nord. runeindskrifter« i årbøger f. nord. oldk. 1867, s. 34 f.; s. 57 f.) og derved lagde en sikker grundvold for senere forskninger.

Også Kirchhoff har, vistnok uden at kende Bredsdorffs her nævnte afhandling, gjort opmærksom på de samme karakteristiske egenheder ved runeskriften (Das goth. runenalphabet, 2te aufl., s. 3).

¹) $\square$ for $\mathbb{M}$ (e) på dupskoen fra Thorsbjærg-mose og (i samme betydning eller som $\mathbb{N}$, $\mathbb{M}$?) på Strårup-diademmet (sé »den histor. sprogforsk. og modersmålet« s. 42—43 not. = årb. f. nord. oldk. 1868, s. 298—99 not.), $\mathbb{P}$ for $\mathbb{M}$ ($\mathbb{M}$) ligeledes på dupskoen fra Thorsbjærg-mose. Endelig har også j-runen på Thems-kniven den usædvanlige form $\perp$ med vandret streg og h-runen på Bukarestringen en lige tværstreg ($\mathbb{H}$) i steden for de skrå ($\mathbb{H}, \mathbb{H}$).

de vandrette streger været forviste af runeskriften fra de ældste til de nyeste tider. At man også i steden for runde oprindelig anvendte brudte lige linjer, fremgår ligeledes tydelig af de gamle indskrifter på træ og metal, hvor vi som oftest finder $\mathfrak{b}$ (β); $\mathfrak{R}$ (r); $\mathfrak{P}$ (w); $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$ (s); $\mathfrak{b}$ (b); $\mathfrak{M}$ (m); $\mathfrak{D}$ (d) med de skarpe kanter, medens disse tegn senere i stenindskrifterne i reglen antager en større eller mindre runding: $\mathfrak{b}$; $\mathfrak{R}$; $\mathfrak{P}$; $\mathfrak{z}$ (Berga-stenen), $\mathfrak{z}$ (Tanum-stenen), $\mathfrak{z}$ (Krogstad-stenen); $\mathfrak{b}$; $\mathfrak{M}$; $\mathfrak{D}$. Samme iagttagelse kan göres ved endnu flere runeformer ($\mathfrak{u}$, $\mathfrak{ng}$, $\mathfrak{o}$).

Den omstændighed, at man i runeskriften oprindelig undgik de vandrette og runde linjer forklarer ikke blot fuldstændig de afvigelser, der findes mellem enkelte runetegn og de tilsvarende latinske bogstavformer, men viser tillige, at vi ikke behøver at søge forbilledet for runeskriften i de ældre kantede latinske bogstaver, men at de senere afrundede former vilde give samme resultat: runetegnene for $\mathfrak{k}$ og $\mathfrak{s}$, $\mathfrak{c}$ og $\mathfrak{z}$, svarer ikke alene nøjagtig til de oldlatinske former $\mathfrak{c}$ og $\mathfrak{z}$; men måtte også med nødvendighed fremgå af de yngre latinske C og S. Ligeledes ligger $\mathfrak{a}$ -runen $\mathfrak{F}$ nær ved den oldlatinske form $\mathfrak{A}$, i det man gjorde hovedstaven lodret; men også det yngre A måtte i runeskriften antage formen $\mathfrak{F}$ ¹. En nødvendig følge heraf var det, at lat. F i runeskriften blev $\mathfrak{F}$, i det sidestregene måtte flyttes lidt ned, for at dette tegn ikke skulde falde sammen med $\mathfrak{F}$ (a), og en form $\mathfrak{f}$ var ubrugelig, da runeskriften ligeledes har gennemført det princip

1) Det er derimod rent tilfældigt, når $\mathfrak{a}$ i nordetruskisk (og den derfra lånte galliske) skrift undertiden kan få stor lighed med $\mathfrak{a}$ -runen; ti nordetruskisk (gallisk) $\mathfrak{F}$ (i betydning $\mathfrak{a}$) er kun en variation af $\mathfrak{a}$ -formen $\mathfrak{A}$, hvor bistregerne ikke er førte helt ned; for øvrigt er nordetr. $\mathfrak{A}$ vist kun en yngre åben form af det også forekommende $\mathfrak{A}$ og en parallel udvikling med lätin, hvor vi ligeledes i den ældste tid finder $\mathfrak{A}$ og (det deraf opståede) $\mathfrak{A}$.

aldrig at lade bistregerne hæve sig over eller gå nedenunder den lodrette stav.

Efter disse bemærkninger går vi over til i det enkelte at påvise runernes udvikling af den latinske skrift. For oversigtens skyld begynder vi med at stille ved siden af hinanden de latinske bogstaver og de derfra udgåede runer. Da vi i det foregående har set, at runeskriften i følge sin natur både kan udledes af de ældre kantede og af de yngre afrundede latinske former, medtager vi dem begge:

	Latinsk:	Runer:
a	A A A A A	F
b	B B	B B
k (g)	< < <	k <
d	D D	p D
e	E E E	M
f	F F F P	Y
g	G G	-
h	H	H H
i, j		I I
(k)	K K	-
l	L L L	T
m	(W W) M M	M M
n	N N N	+ +
o	O O	X
p	P P P	-
(q)	Q Q Q	-
r	R R R R	R R
s	(S S) S S S	S S (S S)
t	T T T	↑
u, v	V V	U U
x	X	-
[y]	Y	-
[z]	Z	-

Af de 24 runer har vi således i det latinske alfabet trod at kunne finde tilsvarende tegn til de 16. Tilbage står altså 8 runer fra indskrifterne og alfabetet på brakteaten, som vi foreløbig ikke har vovet at sammenstille med noget latinsk bogstav, nemlig: X g, Þ P w, (ſ j, ſ oldeng. eo, i, B Þ, Y (Λ) R, ◊ S mg, M D d.

Ser vi lidt nærmere på de 16 sammenstillede latinske bogstaver og runer, finder vi ved første øjekast en tydelig overensstemmelse mellem:

Latinsk:	Runer:
b B B	B B
k < C	<
h H	H H
i I	I
r R R	R R
s S S	S

At ligeledes a-runen þ er fremgået af Λ, A, og at som følge heraf F fik formen F, har vi allerede omtalt. Også ved T måtte den vandrette linje brydes, så at vi fik formen ↑ (der er altså ingen grund til at tænke på en mellemform mellem lat. T og T, der også begge var ubrugelige i runeskriften, fordi tværstregen hæver sig over hovedstaven). Ved disse runer ligesom ved h ligger forskellen fra de latinske bogstaver altså kun deri, at man undgik de vandrette linjer. Det samme måtte også ske ved det latinske e-tegn, E; her kunde man have fået en form E eller E; men da bistaven, som vi så ved F og T, aldrig strækker sig nedenunder eller over hovedstaven, blev E drejet om, og i stedet for den i runeskriften ubrugelige form M dannedes M. Skönt jeg således tror, at runeskriften ganske naturlig måtte forandre E til M, kan det dog ikke nægtes, at formen af begge tegn derved er bleven meget afvigende, og jeg kunde derfor være tilbøjelig til at udlede runen M ikke af E, men af den særlig latinske e-form ||.

Dette sidste tegn, der også (som lån fra latin) forekommer i de falikiske indskrifter, er meget tidlig kommet i brug hos Romerne og må langt ned i tiden have været almindelig benyttet, således som f. eks. væggeindskrifterne fra Pompeji viser; alle de af Zangemeister anførte alfabeter og alfabetbrudstykker har med undtagelse af to || som tegn før e (sml. foran s. 54 not. 2). Også på de vokstavler (fra 2det og 3dje årh. efter Kr.), der er fundne i bjærgværker i Siebenbürgen¹ bruges udelukkende dette tegn. Når de to lodrette streger i runeskriften skulde forbindes til ét tegn, lå formen M jo nærmest. Hvad enten denne rune altså udgår fra latinsk E eller fra ||, faldt den sammen med det latinske m-tegn MM, der som følge heraf nødvendig måtte ændres en smule til brug for runeskriften og antog formen M̄. Forholdet her er altså et lignende som mellem latinsk A, F og runerne F, F. Med hensyn til runetegnene Me, M̄ m lige over for lat. E, || e, M m kan man også mindes forholdet mellem de sædvanlige oldgræske former E, E og de gamle korinthisk-korkyræiske E, E, så vel som lignende analogier fra andre gamle sydevropæiske alfabeter, hvor ét bogstav ved et lune kan få den form, som oprindeligt tilkommer et aldeles forskelligt tegn, og dette som følge deraf også må antage en fra den tidligere mere eller mindre afvigende skikkelse².

¹) Jo. F. Massmann, *Libellus aurarius sive tabulæ ceratæ et antiquissimæ et unicæ Romanæ in fodina auraria apud Abrudhanyam, oppidulum Transsylvanum, nuper repertæ*, Lipsiæ (1841), 4to; Detlefsen, *Über zwei neu entdeckte römische Urkunden auf Wachstafeln i Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften*, XXIII. Band, Wien 1857, s. 601—685, samt *Über ein neues Fragment einer römischen Wachsurkunde aus Siebenbürgen*, *ibid.* s. 686—650 (sml. XXVII. Band, 1858, s. 89—108); *Corpus Inscr. Lat.* III, 2 (1873), s. 921 ff.

²) Tegnet M̄ i det græske alfabet på vaserne fra Cære i steden for det almindelige M er, som vi foran (s. 27—28) har be-

At vi i $\mathcal{M}$ og $\mathfrak{M}$ har de oprindelige fællesgotiske former for runerne e og m , viser overensstemmelsen mellem disse tegn i de nordiske og oldengelske indskrifter, i brakteat-alfabetet og de oldengelske alfabeter, samt (lidt utydelige) i Charnay-spændets futhark, så vel som $\mathcal{M}$ i indskriften på Nordendorf-spændet. Når derfor dupskoen fra Thorsbjergmose har formerne $\mathcal{M}$ (e) og $\mathfrak{M}$ (m), af hvilke den første også på Strårup-diademmet synes at betegne e , er dette kun tilfældige enestående afvigelser, der tillige, som vi foran (s. 92 med not. 1) har bemærket, strider mod runeskriftens oprindelige karakter, men netop i de nævnte metalindskrifter synes at være valgte med forsæt som mere pyntelige former, ved hvilke ingen misforståelse var mulig på runeristerens tid.

To latinske bogstaver blev i runeskriften vendte om, nemlig tegnene for l og n $\mathcal{L}$ og $\mathcal{V}$, som derfor antog formerne $\mathfrak{l}$ og $\mathfrak{n}$. Der er vist ingen tvivl om, at kun hensyn til bekvemmelighed har foranlediget denne forandring, da man åbenbar langt lettere og nøjagtigere vil kunne indridse $\mathfrak{l}$ og $\mathfrak{n}$, hvor bistregen udgår fra toppen af hovedstaven, end $\mathcal{L}$ og $\mathcal{V}$, der ligefrem vilde svare til de latinske former. Når vi, navnlig i væggeindskrifterne fra Pompeji, ikke sjælden finder $\mathfrak{l}$ for $\mathcal{L}$, er det jo netop en ændring af samme art, som runeskriften har gennemført. I u -runen har den højre sidestreg næppe fra begyndelsen af haft den krumning, som senere blev almindelig ($\mathfrak{u}$); man betragte f. eks. formerne på Bukarest-ringen, dupskoen fra Thorsbjerg- og hövlen fra Vi-mose, der synes at ligge det oprindelige nærmest. Men u -runen har vist tidligere end nogen anden antaget en afrundet form (måske gennem en mellemform $\mathfrak{u}$).

---

mærket, ligeledes fremkaldt derved, at n havde fået den form, som ellers var brugelig for hvislelyden; sml. ligeledes s. 55 not. 3.

At også runetegnene for **n** og **o** fik en fra de latinske bogstaver noget afvigende skikkelse, lå i, at de ellers let vilde være udsatte for at sammenblandes med to andre runetegn. — Lat. **N** kunde i runeskriften have været optaget i formen **NN**; men da dette tegn let vilde falde sammen med **n**-runen **HH**¹, gav man det den simple form **††**, i det de to lodrette stave i **N** gjordes til én og tværstregen stilledes midt på denne. Forholdet mellem **††** er det samme som mellem **HH**; begge former bruges mellem hinanden i de ældste indskrifter og veksler endogså i samme indskrift².

Ligesom latinsk **C** i runeskriften blev til **◁**, der var mindre end de øvrige runetegn, skulde vi vente lat. **◊O** omdannet til **◊**; men da dette eller et meget lignende tegn i runeskriften havde betydning **ng**, som vi straks skal se, måtte **o**-runen antage en form, der afveg en smule fra

¹) Netop denne form har **n** almindelig i etruskisk og oskisk.

²) Guldhornet har således først **H** én gang og dernæst to gange **H**. Varnum- (Järsberg-)stenen 2 gange **H**, 1 gang **H**. Medens **n**, der kun forekommer 1 gang på guldhornet, dér har formen **†**, ligesom på Stenstad- og Belland-stenen, bruger dupskoen fra Thorsbjærg mose **†**, som ligeledes findes på Varnum-stenen og 3 gange på Reidstad-stenen. I det hele synes **†** at måtte betragtes som den almindeligste form, når indskriften, som i de nævnte tilfælde, går fra venstre til højre; derimod finder vi i almindelighed **†** i de indskrifter, der går fra højre til venstre (Möjebro, Krogstad, Tanum 2 gange, Tomstad). Dog lader en bestemt regel sig ingenlunde opstille; ti på Berga-stenen står **†** fra højre til venstre, og Tune-stenen har på 1ste side **†** fra højre til venstre, og ligeledes på 2den side i linje 2 og 3, men i linje 1 **†** fra venstre til højre. Også på Charnay-spændet findes begge former, medens Bukarest-ringen, Nordendorf-spændet og de oldengelske indskrifter bruger **†**. Jeg anser **H** og **†** for de oprindelige former og antager, at **H** og **†** er fremkomne, da skriften også fik retningen fra højre til venstre; siden den tid brugtes begge tegn ofte i flæng uden hensyn til skriftens retning.

latin, og dette opnåede man ved at give de to nederste streger en lille forlængelse, så at de kom til at skære hinanden; således opstod $\mathfrak{X}$, der må betragtes som den fællesgotiske runeform for e . En lidt ændret form, der ellers ikke lader sig påvise i nogen indskrift, er $\mathfrak{D}$ i alfabetet på Themskniven (sé foran s. 80).

De hidtil betragtede 15 runer stemmede i betydning aldeles med de tilsvarende latinske tegn. Dette gælder derimod ikke den 16de af de runer, som vi ikke desto mindre fra først af har sammenstillet med de latinske bogstaver, fordi dens form ingen tvivl lader tilbage med hensyn til dens oprindelse, nemlig $\mathfrak{P}$. Denne rune tjener som bekendt både i det ældre og yngre runealfabet til betegnelse for den i vor sprogklasse karakteristiske lyd p , hvortil det latinske alfabet intet tegn frembød. Havde man derimod lagt det græske eller etruskiske alfabet til grund for runealfabetet, kunde man måske til betegnelse for p have valgt tegnet for ϕ og have benyttet tegnet for d i betydning d . Men det er efter formen klart, at runen $\mathfrak{P}$ kun er en lidt modificeret form af det latinske d -tegn $\mathfrak{D}$, i det bistavene blev en smule mindre, så at $\mathfrak{P}$ for så vidt svarer nøjagtig til lat. D på samme måde som $\mathfrak{C}$ svarer til lat. C .

Da d -tegnet således blev benyttet til lyden p , måtte man finde et nyt middel for at betegne d i runeskriften, og dette opnåede man ved at stille to p 'er imod hinanden og deraf danne tegnet $\mathfrak{M}$, hvor den oprindelige latinske d -form endnu tydeligere er bevaret end i $\mathfrak{P}$, da man ved $\mathfrak{M}$ lettere udsatte sig for forveksling med $\mathfrak{M}$ m . Den fællesgotiske form af d -runen er $\mathfrak{M}$ som i de nordiske indskrifter, på Charnay- og Nordendorf-spændet o. s. v.; samme tegn bruges også oftere i de oldengelske indskrifter (f. eks. på Franks skrin), medens de håndskrevne alfabeter har det yngre $\mathfrak{M}$, der ligeledes er almindeligt i indskrifterne (således på Ruthwell-korset). Denne form kunde som sagt let forveksles med $\mathfrak{M}$ m , og vi finder derfor også i et par

af de gamle oldengelske alfabeter værdien af $\mathfrak{M}$ angivet som $\mathfrak{m}$, $\mathfrak{d}$ og af $\mathfrak{N}$ som $\mathfrak{d}$, $\mathfrak{m}$ (sé f. eks. runesangens alfabet foran s. 79)¹.

Foruden de foran (s. 95) nævnte 6 latinske bogstaver og runer, der så godt som var aldeles ens i form og betydning, har vi altså endvidere påvist overensstemmelse mellem følgende latinske bogstaver og runer:

Latinsk:	Runer:
a $\mathfrak{A}$	$\mathfrak{F}$
f $\mathfrak{F}$	$\mathfrak{F}$
t $\mathfrak{T}$	$\mathfrak{T}$
e $\mathfrak{E}$, $\mathfrak{H}$	$\mathfrak{M}$
m $\mathfrak{M}$	$\mathfrak{M}$, $\mathfrak{M}$
l $\mathfrak{L}$	$\mathfrak{L}$
v $\mathfrak{V}$	$\mathfrak{N}$, $\mathfrak{N}$
n $\mathfrak{N}$	$\mathfrak{N}$, $\mathfrak{N}$
o $\mathfrak{O}$	$\mathfrak{X}$
d $\mathfrak{D}$	$\mathfrak{D}$, $\mathfrak{D}$

} $\mathfrak{p}$, $\mathfrak{D}$; deraf atter dannet:
} $\mathfrak{d}$, $\mathfrak{M}$, $\mathfrak{D}$ ($\mathfrak{M}$)

Hermed er altså 17 af de runer, der forekommer i vore indskrifter og i alfabetet på brakteaten, forklarede af det latinske alfabet.

Det er imidlertid en selvfølge, at flere af disse runetegn lige så godt vilde kunne lade sig forklare af det græske

¹) Når jeg foran (s. 80) sagde, at betydningen af runerne $\mathfrak{X}$, $\mathfrak{L}$, $\mathfrak{M}$ på Themskniven »synes» at være klar, var det, fordi der altså virkelig er den mulighed, at $\mathfrak{M}$ kan være tegn for $\mathfrak{d}$. I dette tilfælde vilde altså også alfabetet på Themskniven have den i de håndskrevne oldengelske alfabeter almindelige orden $\mathfrak{d}$, $\mathfrak{ee}$, og dens $\mathfrak{M}$ måtte følgelig være tegn for $\mathfrak{m}$, så at kun $\mathfrak{X}$ var stillet på en urigtig plads (foran $\mathfrak{m}$ i stedet for efter $\mathfrak{l}$). — I indskrifter fra de skandinaviske lande lader formen $\mathfrak{M}$ for $\mathfrak{d}$ sig først påvise i en tid, da det længere alfabet forlængst var vejet for det kortere som den almindelig brugelige skrift, nemlig imellem runerne af den længere række, som forekommer på Rök-stenen uden sproglig betydning.

eller de andre gamle italienske, ikke-latinske alfabeter, og man kunde derfor antage, at runeskriften var dannet ved lån fra flere alfabeter. At sligt i og for sig ingenlunde er umuligt, viser jo det vulfilanske alfabet til overflødighed. Men af de her omhandlede 17 runetegn er der ikke et eneste, der viser større lighed med et andet italiensk alfabet end med det latinske og kun ét eneste, der kunde synes snarere at hen-vise til græsk end til latin. Dette ene tegn er *l*-runen $\uparrow$; medens nemlig alle italienske alfabeter betegner *l* med $\downarrow\downarrow\downarrow$, finder vi kun undtagelsesvis denne form i de gamle græske alfabeter (Attika, Bøotien, de chalkidiske kolonier i Italien); i reglen udgår derimod i græsk bistaven i *l* fra oven ($\uparrow\wedge\wedge$) ligesom i runealfabetet. Man kunde derfor måske tro i runen $\uparrow$ at finde et bevis for den mening, at runealfabetet var særlig beslægtet med et græsk alfabet; men dette bevis er af flere grunde aldeles ufyldstgørende. Runealfabetet har nemlig ikke blot $\uparrow$ for *l*, men også $\wedge$ for *u*; dette sidste tegn har imidlertid ikke blot i latin, men også i alle græske alfabeter den omvendte stilling; kunde da græsk-latinsk $\vee$ vendes om og göres til $\wedge$, så måtte ligeledes $\downarrow\downarrow$ kunne blive $\uparrow$, og det må netop, som vi foran har påpeget, betragtes som konsekvent, at runealfabetet har vendt både latinsk *l* og *u* om. Desuden viser de gamle græske alfabeter selv, at det beror på fuldstændig vilkårlighed, om man for *l* har valgt $\uparrow$ eller $\downarrow$; medens nemlig det gamle alfabet på Euböa bruger $\wedge\uparrow$, har det derfra udgæede chalkidiske alfabet i Italien altid formen $\downarrow$. Efter de gamle semitiske former måtte man snarest antage, at $\downarrow$ var den oprindelige græske form; men det vilde, som jeg foran (s. 41) har fremhævet, ikke være muligt at modbevise den, der støttende sig til de ældste græske indskrifter vilde påstå, at allerede det græske grundalfabet havde vendt fönikisk *lamed* om og gjort det til $\uparrow$ (på samme måde som oldsemit-

isk $\aleph$ *aleph* og ω *sin* på græsk kun kan påvises i de omdrejede former Λ og ξ).

Forholdet mellem *l*-tegnene i græsk, latin og runerne afgiver derfor intet som helst bevis for, at dette runetegn ikke er udgået fra latin. Og hvad de øvrige 16 runer, som vi foran har sammenstillet med de latinske bogstaver, angår, vil de kun kunne udledes fra et ikke-latinsk alfabet, hvor dettes tegn falder sammen med de latinske; men overalt, hvor der findes en karakteristisk forskel i form eller betydning mellem latin og de andre alfabeter, viser runetegnene udelukkende hen til latin¹. Deraf er vi berettigede til at udrage den slutning, at de må være udgåede fra det latinske alfabet også i de tilfælde, hvor dette falder sammen med de andre alfabeter, så fremt ikke de 7 endnu uforklarede runetegn viser os andensteds hen.

Af de 7 runer, hvis oprindelse vi endnu ikke har eftersporet, forekommer de 4, nemlig χ *g*, $\wp$ *w*, Υ (λ) *r* og $\diamond$ *ng*, meget almindelig i vore indskrifter, hvorimod de 3 andre kun optræder i alle de gamle alfabeter, men ikke kan påvises i indskrifterne som tegn for virkelige bogstaver.

¹) For ikke at lade nogen indvending henstå ubesvaret, vil jeg dog gøre opmærksom på, at medens ingen, så vidt jeg véd, særlig har fremhævet forholdet mellem *l*-tegnene, skønt det dog kunde synes at have en vis betydning, har man derimod lagt en overordenlig vægt på runen λ , som man har udledet ikke som ovenfor af lat. *O*, men af græsk Ω . Jeg nægter ikke, at den kunde udgå fra dette tegn, skønt jeg vilde ansé det for højst mærkeligt, at man var falden på at udtrykke *e* ved Ω , når man til *e* valgte *E*. Men hertil kommer, at det græske alfabet, som der i så fald ene kunde være tale om at udlede runeskriften fra, nemlig det ioniske, uheldigvis bruger η i betydning *η*, mangler $\wp$ (*w*) og har *γ* og *ρ* i formerne Γ og ρ , medens den ejendommelige form og betydning af latinsk η *h*, $\mathfrak{F}$ *f*, $\mathfrak{C}$ *k* og $\mathfrak{R}$ *r* netop nøje genfindes i de tilsvarende runer.

Dog er betydningen af disse tre runer, der på Vadstena-brakteaten har formerne ᚩ , ᚠ og ᚷ , men af hvilke den 1ste og sidste for øvrigt, som vi straks skal se, på andre steder optræder i en meget afvigende skikkelse, temmelig sikker: ᚩ indtager samme plads som den oldeng. *gér*-rune; det senere oldnord. navn er *ár*, men den fællesgotiske form af dette ord, som netop må have været éns med formen i vore ældste indskrifter sprog, var *jāra*, og runens betydning i det fællesgotiske og ældste nordiske alfabet var derfor (ligesom i oldengelsk) *j*. Om dens senere forandring i nordisk både i navn (og dermed følgende betydning) og ydre form vil vi senere tale udførligere. — ᚠ har i de oldengelske alfabeter navnet *eoh* (eller *ih*). Oprindeligt har den vist været tegn for den tvetydig, hvis fællesgotiske form var *eu*, og som senere i de forskellige sprog antog forskellige former, got. *iu*, oldeng. *eó*, oldnorsk-islandsk *iú*, *jó* o. s. v. Nogen praktisk anvendelse som lydtegn har denne rune ikke fundet i vore indskrifter; derimod har den længe holdt sig i alfabetet, og da den endelig også her opgaves, er der en mulighed for, at dens navn kan være blevet overført på en anden rune. Om alle disse forhold vil vi nedenfor få lejlighed til at tale nærmere. — ᚷ på brakteaten svarer til den oldengelske *p*-rune (*peord*), og dens betydning i det gamle nordiske og fællesgotiske alfabet må ligeledes have været *p*.

Det er altså runetegnene for ganelydene *g* og *ng*, læbellyden *p*, halvselvlydene *w* og *j*, samt for det nordiske *r* og det oldengelske *eo* (*i*), vi endnu skal betragte.

1. Runen X *g*.

Vi har foran set, at runeskriften optog det latinske *C* i formen ᚨ og med samme betydning som i latin, og vi har netop heri fundet et af beviserne for runernes nedstammen fra det latinske alfabet. Oprindeligt har det latinske alfabet naturligvis ligesom det græske brugt *C* i betydning

g og udtrykt *k* ved **K**; men allerede i de ældste latinske indskrifter bruges **C** ikke blot i betydning *g*, men også som den almindelige betegnelse for *k*, medens det gamle **K** var indskrænket til enkelte ord, og **Q** til en enkelt forbindelse. Da man senere atter følte trang til at adskille *g*- og *k*-lyden ved to tegn, dannede man af det gamle **C** et nyt tegn **G** (også i formerne **G**, **G**) for *g*-lyden; dette tegn, som man i bogstavrækken stillede mellem **F** og **H** på den plads, hvor tidligere **z** (**I**) havde stået, kan rigtignok påvises tidlig, i det det forekommer 3 gange på L. Cornelius Scipio Barbatus' (cos. 298 f. Kr.) sarkofag¹ og senere bliver almindeligt (f. eks. i senatuscons. de Bacchan. 186 f. Kr.); men længe efter at et eget tegn var dannet for *g*, vedblev man dog at bruge **C** både i betydning *k* og *g* (sml. Ritschl, Priscæ Lat. mon. s. 111). Da runeskriften for *k*-lyden havde optaget det almindeligst brugte latinske *k*-tegn **C**, måtte **K** og **Q**, der udtrykte samme lyd, betragtes som overflødige tegn. Derimod savnede man et tegn for *g*-lyden; at man dertil hverken valgte et af de lat. *k*-tegn eller det lat. *g*-tegn, viser formen af *g*-runen ved første øjekast. Deraf at slutte, at runealfabetet var dannet af det latinske alfabet, før dette havde indført tegnet **G** for *g*, vilde imidlertid være overilet; det kunde jo være dannet på en tid, da det lat. *g*-tegn endnu ikke var kommet i almindelig brug, uagtet det var kendt, og det var jo også muligt, at den latinske og gotiske udtale af *g* var noget forskellig, så at man netop med forsæt forkastede lat. **G** til denne lyd². Derimod falder runetegnet for *g* **X** aldeles

¹) Uagtet Corssens indvendinger (Über Aussprache etc. II², s. 93 not.) kan jeg dog ikke ansé indskriften på Barbatus' sarkofag for ældre end den, der findes på hans søns L. Cornelius Scipios (cos. 259 f. Kr.).

²) Dette må i al fald have været tilfældet på Vulfilas tid, da han til betegnelse for *g*-lyden optog græsk *γ*, men for *j*-lyden lat. *g*.

sammen med lat. X x ; men her ligger den latinske lyd så fjærn, at man snarest må sé en tilfældig lighed, skönt den mulighed ganske vist er til stede, at runealfabetet til betegnelse for g netop kan have valgt lat. X , fordi dette udtrykte en lyd, hvortil man ikke behøvede et eget tegn. Det vilde i al fald ikke være mærkeligere end det forhold, vi finder i det vulfilanske alfabet, hvor græsk ψ er benyttet til betegnelse for lyden β , medens græsk θ udtrykker den sammensatte lyd hw (naturligvis fordi der har været en forskel mellem lyden af græsk θ og got. β , altså en lignende grund, som bevirkede, at græsk ϕ i de italienske alfabeter ikke blev benyttet til betegnelse af f -lyden).

Når jeg imidlertid er mest tilbøjelig til at betragte ligheden mellem g -runen og det lat. x som tilfældig (ligesom mellem lat. M m og runen M e og til dels mellem lat. F f og runen F a), ligger det deri, at jeg i runen X ser et tegn, der er dannet af < k på samme måde som M blev dannet af þ . Ligesom man nemlig dannede d -runen ved at vende to þ 'er mod hinanden, har man dannet g -runen ved at rykke to mod hinanden vendte < 'er sammen, og ligheden bliver fuldstændig, når vi lægger mærke til, at både D og C blev formindskede i þ og < , men bevarede i deres oprindelige størrelse i M og X . Jeg tror imidlertid, at netop lat. G har givet anledning til dannelsen af X ; det lat. g -tegn lod sig vanskelig om-danne til brug for runeskriften; man optog det derfor ikke ligefrem; men det kunde ikke undgå opmærksomheden, at dette tegn var dannet af C ved en lille ændring, og det samme opnåede runeskriften ved et dobbelt C . At den således fremkomne rune faldt sammen med lat. X , var da ikke mærkeligere, end at e -runen faldt sammen med lat. m . At runen X virkelig er dobbelt < , finder jeg bestyrket ikke blot i analogien med runetegnet for d og, som vi straks skal se, for p , men også i den måde, hvorpå man til brug for runealfabetet har dannet et tegn for den tredje ganelyd,

som latin (så vel som de andre gamle alfabeter) ikke har fundet det nødvendigt at udtrykke ved et særligt tegn, nemlig ganerækkens næselyd *ng*.

2. Runen $\diamond \curvearrowright \curvearrowleft \text{ng}$.

Ved dannelsen af tegnet for denne lyd lagde man ligesom ved *g*-tegnet $\leftarrow$ til grund, idet man på en måde, der var modsat den, man havde anvendt ved $\mathbb{X}$, rykkede to $\leftarrow$ 'er sammen i figuren $\diamond$. Denne form finder vi (dog noget utydelig) på Vadstena-brakteaten og ligeledes (ganske tydelig) tre gange på brakteaten no. 17 hos Stephens (= Atlas no. 80); men i øvrigt er det sammenslyngede tegn for *ng* sjældent, og de former, der bruges i vore ældste indskrifter, navnlig $\curvearrowright\curvearrowleft$, viser endnu tydeligere end $\diamond$ oprindelsen af de to $\leftarrow$ 'er¹. Tegnet for *ng* giver os tillige en grund til, at *o*-runen fik formen $\mathbb{X}$ i stedet for $\diamond$, der ellers vilde stemme bedre med lat. *o*.

Man har undertiden lagt særlig vægt på runetegnet for *ng* og villet benytte det som bevis for runernes nedstammen fra græsk. Men dette tegns dannelse indeholder netop et bevis mod særligt slægtskab med græsk; ti i græsk betegnede man som bekendt ganenæselyden foran *g* og *k* ved γ (og dette optog Vulfila senere i sit alfabet); derimod dannede man ikke noget særskilt tegn for denne lyd. Når altså runealfabetet for at udtrykke *ng* af sit $\leftarrow k$ har dannet et helt nyt tegn med en egen plads i alfabetet mellem de andre bogstaver, adskiller det sig derved både fra græsk og de gamle italienske alfabeter, og den lighed, man har villet finde med græsk $\gamma\gamma = ngg$, er kun rent overfladisk og tilsyneladende.

¹) Yngre ændringer viser sig i $\mathbb{L}$ (Stenstad), $\mathbb{N}$ (Krogstad; fra højre til venstre) og oldeng. $\mathbb{X}$, det sidste to modvendte $\leftarrow$ 'er, der er skudte ind i hinanden, medens de ved $\mathbb{X}g$ kun rykkes sammen.

3. Runen **ƿ** **W** **ƿ**.

I læberækken havde latin tegn både for **b** og **p**, og to tegn findes ligeledes i de gamle runealfabeter på brakteaten, Charnay-spændet, Thems-kniven og i de håndskrevne oldeng. alfabeter; men medens *b*-tegnet oftere forekommer i indskrifterne, kan *p* — naturligvis tilfældig — ikke påvises i nogen af de hidtil bekendte ældste nordiske indskrifter, og i det fællesgotiske sprog havde denne lyd jo også en meget indskrænket anvendelse. I de gamle alfabeter finder vi følgende to tegn for **p** og **b**:

	p	b
Vadstena-brakteaten:	ƿ	ƿ
Charnay-spændet:	W	ƿ
Thems-kniven:	ƿ	ƿ
håndskr. oldeng. alfab.:	ƿ W ƿ	B B
	h	

Tegnet for **b** er således overalt det samme og stemmer med indskrifternes **ƿ ƿ** og lat. **B B**. Derimod optræder **p** i flere former, som ikke kan føres tilbage til lat. **PP**. Formerne af begge tegn på brakteaten kunde måske lede til den antagelse, at man oprindeligt kun havde benyttet ét tegn både for *b* og *p*, nemlig lat. **B**; at *p* på brakteaten har den kantede form, medens *b* er afrundet, synes, hvis det ikke beror på en ren tilfældighed, at vise, at man har villet forsøge at gøre en kunstig forskel mellem disse to tegn; men en sådan forskel har skriften i virkeligheden slet ikke vedkendt sig; ti vi finder for *b* både den kantede og runde form i de gamle indskrifter. Den antagelse, at det oprindelige runealfabet kun har kendt ét tegn for *b* og *p*, modbevises imidlertid fuldstændig derved, at alle de gamle alfabeter på 14de plads i rækken har *p*-runen og på 18de plads *b*-runen. Det oprindelige alfabet må derfor også have haft to tegn for disse to lyd. Men hvorledes er da runetegnet for *p* opstået? At det ikke er dannet

af lat. **P** er indlysende, og det fremgår også deraf, at en anden rune, som vi straks skal se, har fået samme form som lat. *p*, der altså i runeskriften ikke kunde bruges i denne betydning, hvortil måske også den omstændighed kan have bidraget, at den latinske og gotiske *p*-lyd har været noget afvigende. Dette er dog usikkert og efter min mening endogså usandsynligt; men da runen **P**, der i form nøjagtig svarer til lat. **P**, havde betydning *w*, måtte man til betegnelsen af *p* enten omdanne **P** på anden måde eller finde et nyt middel for at udtrykke denne lyd. Ligesom runealfabetet i gane- og tandrækken benyttede de fra lat. **C** og **D** udgåede former til at danne nye tegn for beslægtede lyd, i det man af **C** dannede tegn for *g* og *ng* og af **D** et tegn for *d* ved at rykke to modvendte **C**'er og **D**'er sammen (**X**, **◇**; **M**), således tror jeg, at man efter samme princip også i læberækken har dannet et tegn for *p* ved at rykke to modvendte **B**'er sammen. Derved fremkom tegnet **M**, som rigtignok ikke kan påvises, men hvoraf alle *p*-tegnene i de gamle alfabeter kan være fremgåede. Da nemlig det oprindelige tegn var temmelig indviklet og besværligt, har man senere søgt at simplificere det på forskellig måde: ved atter at bortkaste halvdelen fremkom **B** på brakteaten, hvorved *p*- og *b*-tegnet faldt sammen i Norden; derimod har Charnayspændets **W** bortkastet midtpartiet og skråstregerne for oven og oldeng. **K** midtpartiet og den højre lodrette stav¹. Rig- tignok kunde den sidste form også være dannet af et enkelt **B**, ved at vende de to indad böjede streger ud, og den oprindelige nordiske *p*-form, som vi endnu ikke kender, kunde tidlig være fortrængt af *b*, som derfor i alfabetet på brakteaten ikke blot optræder på sin egen plads, men også på det sted, hvor *p* tidligere havde stået, netop som i det ene

¹) De forskellige former i de håndskrevne oldeng. alfabeter lader sig alle med lethed føre tilbage til **K**.

etruskiske alfabet fra Nola J . både står på sin egen og det gamle K 's plads. Ikke desto mindre ansér jeg det dog for rimeligst, at den oprindelige p -rune blev dannet af to modvendte E 'er, da alle de senere former, som må være udviklede uafhængig af hinanden, med lethed lader sig forklare af E , men ikke af E , og da vi finder samme princip gennemført ved dannelsen af g , ng og d .

4. Runen P P w .

Vi vender os dernæst til runetegnene for halvselvlydene w og j . Det tegn, der i det græske og de gamle italienske ikke-latinske alfabeter brugtes til betegnelse for w -lyden, anvendte latin og efter det runealfabetet i betydning f , som vi foran har set. Til betegnelse for halvselvlyden w dannede det lat. alfabet intet nyt tegn, men hjalp sig med selvlyden V , ligesom det ved I både udtrykte selvlyden i og halvselvlyden j . Runealfabetet optog derimod lat. V og I kun til betegnelse af selvlydene u og i , hvorimod det for halvselvlydene w og j bruger ganske andre tegn.

Tegnet for halvselvlyden w er i de gamle runealfabeter og i vore indskrifter P P . Denne rune stemmer i form nøje med det lat. p -tegn, der, som vi nylig har set, ikke (og måske netop af den grund) blev benyttet i runealfabetet som tegn for p . Der er nu vistnok en mulighed for, at lat. P P kan være optaget i runeskriften som betegnelse for halvselvlyden w ; men ligheden mellem runetegnet og det lat. bogstav kan også være tilfældig som mellem lat. M m F f og runerne M e F a , og som vi ligeledes antog med hensyn til lat. X x og runen X g ; og den må her endogså langt mere end ved X betragtes som tilfældig; da man jo nemlig slet ingen brug havde for lat. X i dets oprindelige betydning, kunde det tænkes at være optaget i en ny betydning. Men når runeskriften både vilde udtrykke w og p , var det jo mer end mærkeligt, om det skulde have benyttet lat. p til betegnelse af w og have dannet et nyt tegn for p . Jeg

tör altså ikke i de nævnte tilfælde betragte ligheden mellem de latinske bogstaver og runerne som tegn på slægtskab, da jeg som hovedgrundsætning for at to alfabeter skal kunne udledes af hinanden opstiller den fordring, at tegnene må svare til hinanden både i form og betydning, med mindre man, hvor dette i den ene eller anden retning ikke er tilfældet, aldeles evident kan eftervise grundene til afvigelserne. Ellers ledes man let til de vilkårligste og urimeligste sammenstillinger. Som følge heraf må jeg da også afvise den påstand, at runen $\mathfrak{w}$ udgår fra lat. P p , uden at jeg dog selv formår med sikkerhed at forklare tegnets oprindelse. Det er derfor også kun som mulighed, at jeg henstiller følgende til nærmere overvejelse: ligesom man i gonerækken af $\mathfrak{c}$ både dannede et tegn for g og for ng , af hvilke det første fik samme form som lat. X , således kan man i læberækken af $\mathfrak{B}$ ikke blot ved fordobling have dannet et tegn for p , men også ved en art halvering for w ; $\mathfrak{P}$ vilde da være fremkommet ved at bortkaste de to nederste skråstreger i $\mathfrak{B}$. Dette er dog yderst tvivlsomt, da der også er den mulighed, at $\mathfrak{P}$ kan være dannet af u -runen. Det måtte jo ligge nær, da latin brugte V både for u og w , at danne runetegnet for w netop af u -runen, og ingen vil vel nægte, at $\mathfrak{P}$ kunde fremkomme ved at böje sidestregen i $\mathfrak{A}$ ind mod hovedstaven i steden for at forlænge den helt ned. Om dette runetegns oprindelse vover jeg derfor ikke at udtale nogen bestemt mening.

5. Runen $\mathfrak{S}$ $\mathfrak{P}$ $\mathfrak{N}$ $\mathfrak{J}$.

Medens runetegnet for w i alfabeterne og indskrifterne altid er det samme, finder vi for den anden halvselvlyd, j , en forskellig form i de forskellige alfabeter, nemlig:

Vadstena-brakteaten:	$\mathfrak{S}$
Charnay-spændet:	$\mathfrak{N}$
Thems-kniven:	$\mathfrak{+}$
håndskr. oldeng. alfab.:	$\mathfrak{P}$ $\mathfrak{P}$

Antallet af disse former kan endnu forøges ved hjælp af indskrifterne. Rigtignok kan vi ikke i nogen af de hidtil bekendte ældste indskrifter i Norden påvise det gamle *j*-tegn med betydning *j*; men at dette — ligesom ved *p* — beror på en ren tilfældighed, der forklares af det ringe sprogstof, som findes i disse indskrifter, er klart deraf, at dette tegn langt senere, men rigtignok med en forandret betydning, er et af de allerhyppigste. Da nemlig runens oprindelige navn *jāra* i følge nordiske lydlove blev *ār*, kunde den selvfølgelig ikke længer bruges som tegn for *j*, men måtte antage betydningen *a*. Hertil havde det oprindelige runealfabet imidlertid runen **𐌱**, og da man ikke behøvede to tegn for *a*-lyden, gik den gamle *jāra*-rune uden tvivl i nogen tid af brug; men den holdt sig i alfabetet, og da senere **𐌱** forandrede sit navn (oprindelig og i de ældste nordiske indskrifter sprogform **𐌱𐌰𐌶𐌵** *ansuz*, *ansuz*) således, at det rene *a* i forlyden blev noget fordunklet på grund af den følgende næselyd, fortrængte *ār*-runen i de fleste tilfælde **𐌱** som betegnelse for det rene *a*, medens **𐌱** blev tegn for en dunklere lyd. Tidligst kan den gamle *jāra*-rune med betydning *a* påvises på Istaby-stenen, hvor **𐌱** derimod bruges til at betegne en schva-lyd¹. Om *jāra*-runen endnu har haft dette navn og den dermed følgende betydning *j* på brakteatalfabetets tid, eller om den allerede har antaget navnet *āra* og betydningen *a*, er det umuligt for øjeblikket at afgøre med sikkerhed; ti rigtignok synes den på Skodborg-brakteaten (Stephens no. 67; Thorsen s. 329), hvor den 3 gange har formen **𐌱**² og 1 gang omvendt **𐌱**, at måtte betyde *j*, da den på alle 4 steder står umiddelbar foran **𐌱**; men nogen

¹) Sé »De ældste nord. runeindskr.» (årh. f. nord. oldk. 1867), s. 39, 51, 56; Navneordenes bøjning i ældre dansk s. 41 ff; Bugge i Tidskr. for Philologi og Pædagogik VII, s. 314 ff.

²) Denne form svarer aldeles til Vadstena-brakteatens, da runerne også på Skodborg-brakteaten står omvendt.

sikker slutning lader sig ingenlunde drage heraf, da det er uafgjort, om denne brakteat med sit 3 gange gentagne uforklarede *auja-alawin* og derefter følgende *jalawid* har skullet udtrykke virkelige ord eller kun indeholder en vilkårlig sammenstilling af runer¹; i hvert tilfælde er det vistnok umuligt for os nu at udfinde betydningen af denne indskrift, og derfor kan vi heller ikke bruge den som bevis med hensyn til værdien af dens *jāra*-rune. I det vi altså også må lade det henstå uafgjort, om *jāra*-runen på Vadstena-brakteaten betyder *j* eller *a*, finder vi den som sagt på Istaby-stenen (omtr. år 650) i betydning *a*, men med den usædvanlige form $\ddot{a}$. På andre af de blekingske stene så vel som i et par af de ældste indskrifter med det kortere alfabet har den endelig formen $\ast$, der tidlig simplificeredes til $\ddot{a}$, som er den almindelige *a*-form i vore indskrifter fra den yngre jernalder. Hele denne udvikling vil vi nedenfor komme til nærmere at omtale.

For oversigtens skyld sammenstiller vi her de forskellige former, under hvilke den gamle *jāra*-rune optræder, hvad enten den har den ældre betydning *j*, eller den nyere nordiske *a*:

Charnay-spændet:	$\ddot{a}$ (<i>j</i>)
Istaby-stenen:	$\ddot{a}$ (<i>a</i>)
Vadstena-brakteaten:	$\ddot{a}$ (<i>j</i> eller <i>a</i> ?)
oldengelsk:	$\ddot{a}$ (<i>j</i>)
yngre nordisk:	$\ast$ (<i>a</i>)

Af de oldengelske former forekommer den første kun på Thems-kniven; den lighed, som *gēr*-runen her har fået med det senere nordiske $\ddot{a}$, er imidlertid aldeles tilfældig; nordisk $\ddot{a}$ er nemlig en yngre simplificeret form af det ældre $\ast$; men det oldeng. $\ddot{a}$ på Thems-kniven er en særlig oldeng.

¹) Ligesom i andre indskrifter, hvor runerne sandsynligvis har magisk betydning, spiller *a*-runen også på Skodborg-brakteaten en vigtig rolle, og vi genfinder ligeledes både *u*- og *l*-runen (sml. foran s. 58 not. 3 og s. 73 not. 1).

modifikation af samme art som dens $\uparrow$ for $\downarrow$, $\uparrow$ for $\downarrow$, $\uparrow$ for $\downarrow$, $\uparrow$ for $\downarrow$. Denne form af *gér*-runen så vel som det meget lignende nordiske $\uparrow$ tager vi derfor ikke hensyn til her. Ved en betragtning af de andre former viser afvigelserne mellem dem sig ved første øjekast så store, at det kan synes vanskeligt at påvise den fællesgotiske form af denne rune. Dog står brakteatens $\uparrow$ og de almindelige oldengelske former $\uparrow$ hinanden temmelig nær; vi behøver kun at tænke os de krumme streger for oven og for neden i tegnet på brakteaten forandrede til den i runeskriften yndede lodrette stav ($\uparrow$) for at få en form, hvorfra ikke blot oldeng. $\uparrow$, men også nordisk $\uparrow$ meget naturlig kan have udviklet sig. Længst borte synes de to former, der indbyrdes ligner hinanden så stærkt, Charnay-spændets $\uparrow$ og Istaby-stenens $\downarrow$, at ligge. Dog tror jeg, at også disse former hver for sig kun er en simplifikation af den oprindelige grundtype, som reneest er bevaret på brakteaten. Fra en *jāra*-rune, der stod lidt mere lodret end på Vadstena-brakteaten, omtrent som $\downarrow$ på Skodborg-brakteaten, kunde jo meget let Istaby-stenens $\downarrow$ være udgået og fra den omvendte form $\downarrow$ Charnay-spændets $\uparrow$. Men forholder det sig rigtigt, at vi på Vadstena-brakteaten har den oprindeligste form af den gamle *j*-rune, da tror jeg, at forklaringen af denne runeform er given med det samme. Tegnene på Vadstena- og Skodborg-brakteaten minder uvilkårlig om et andet velbekendt runetegn, nemlig $\downarrow$ *ng*; men medens tegnet for *ng* dannedes af to modvendte $\downarrow$ 'er, der ikke stødte sammen (eller berørte hinanden med spidsen $\downarrow$), dannede man *j*-tegnet af to modvendte $\downarrow$ 'er, der berørte hinanden i midten ($\downarrow$); fra dette tegn udgår alle de øvrige former. Navnlig forholder Istaby-stenens $\downarrow$ og Charnay-spændets $\uparrow$ sig til de oprindeligere $\downarrow$ $\downarrow$, omtrent som *ing*-runens former $\downarrow$ (Stenstad) og $\downarrow$ (Krogstad) forholder sig til de hyppigere og oprindeligere $\downarrow$ $\downarrow$. At de to $\downarrow$ 'er ved dannelsen af *ng* i

reglen ikke blev rykkede sammen i én figur, ligger netop i, at denne rune derved let vilde falde sammen med *j*-runen.

Når da runeskriften har benyttet < til dannelsen af nye tegn for de beslægtede lyd *g*, *ug* og *j*, bestyrker det mig yderligere i den mening, jeg foran (s. 105) har udtalt, at det fra først af er det lat. *G*, som har givet anledning hertil, da det jo netop var dannet ved en lille ændring af *C*, og det lå ligeledes både på grund af form og betydning nær at tro, at også lat. *X* var udgået fra *C*. Ved at følge det forbillede, man fandt eller trode at finde i det lat. alfabet, skaffede runeskriften sig således ved en sindrig anvendelse af < nye tegn for 3 andre lyd¹. Har jeg ret i denne opfattelse, vil vi naturligvis heri tillige have et nyt og afgørende bevis for runernes nedstammen fra det latinske alfabet.

6. Runen Ψ ($\blacktriangle$) R.

Af det gamle runealfabets 24 tegn står altså endnu kun Ψ og $\blacktriangle$ tilbage.

Den første af disse runer har i futharken på brakteaten, Thems-kniven og i almindelighed i de håndskrevne oldeng. alfabeter formen Ψ . I vore indskrifter fra den ældre jernalder hører denne rune til de hyppigst forekommende tegn, og den har her som i alfabeterne næsten udelukkende formen Ψ med bistavene for oven; dog finder vi på Varnum-(Järsberg-) stenen kun én gang Ψ , men i samme betydning 3 gange $\blacktriangle$ med bistavene for neden. Denne indskrift viser således, at $\blacktriangle$, der senere blev almindelig og i den yngre

¹) Hvorledes det samme tegn således kan omændres på flere måder til betegnelse af forskellige beslægtede lyd, sér vi jo tydelig i det særlig oldengelske runealfabet, hvis $\mathfrak{N}$ *a*, $\mathfrak{M}$ *o* og sandsynligvis $\mathfrak{W}$ *ea* udgår fra den fællesgotiske *a*-rune $\mathfrak{F}$, som her har fået betydningen *æ*.

jernalder er eneherkende, allerede i den ældre jernalder er bleven brugt som en ensbetydende sideform til Ψ . Da Varnumindskriften, som af flere grunde peger hen til den ældre jernalders slutning, frembyder det ældste hidtil kendte eksempel på Λ , og da vi i alle ældre indskrifter og endog på brakteaterne ligesom i de oldeng. alfabeter gennemgående finder Ψ , må vi betragte denne form som den ældste og oprindelige og Λ som en yngre særlig nordisk ændring; da der nemlig i det ældre alfabet umulig kunde opstå forveksling med et andet tegn og Ψ ; hvad enten den havde bistavene for oven eller for nedent, kunde man, som jeg tidligere har fremhævet («De ældste nord. runeindr.» s. 40—41) bruge Ψ og Λ i flæng. Desuden kan en aldeles tilsvarende veksling i bistregernes stilling påvises ved et andet runetegn; den ældste form af k -runen $\llcorner$ begyndte man allerede hen imod slutningen af den ældre jernalder at ændre således, at $\llcorner$ blev drejet om og forsynet med en lodret stav; men medens Varnumstenen udtrykker k ved Ψ , med bistregerne for oven (hvoraf det yngre Ψ har udviklet sig), finder vi i Lindholm-indskriften 2 gange Λ . Det er jo indlysende, at Ψ forholder sig til Λ ligesom Ψ til $\llcorner$. Ved siden af det ældre Ψ og det deraf ændrede yngre Λ forekommer imidlertid en enkelt gang en tredje form af denne rune, nemlig $\times$ i Charnay-spændets futhark. Man kunde måske være tilbøjelig til at betragte denne form som den oprindelige grundtype, hvorfra både nordisk Ψ og Λ kunde være udgåede ved simplifikation, i det man enten beholdt de øverste eller nederste bistreger. Men da vi i Norden aldrig finder spor af $\times$, og da de ældste nordiske indskrifter så vel som de oldengelske alfabeter som sagt kun kender Ψ ¹, ansér jeg det for højst usandsynligt, at vi i det

¹) Rigtignok har et oldengelsk alfabet fra St. Gallen (W. Grimm, Ueber deutsche Runen, tab. II no. 3; Stephens s. 102 no. 7) formen $\times$, som jeg tidligere («De ældste nord.

aldeles enestående **X** på Charnay-spændet skulde have den fællesgotiske form for denne rune. Jeg holder det tvært imod for sikkert, at ikke blot **A** er en senere nordisk ændring af **Y**, men at også på Charnay-spændet **X** er en senere (pynteligere) form for **Y**, ligesom vi sammesteds finder **N** for **H**, eller som dupskoen fra Thorsbjærg-mose har det ellers aldrig forekommende **𐌆** for **M**.

Betydningen af **Y**-runen fremgår klart af de nordiske indskrifter, hvor den navnlig forekommer i ordenes slutning som betegnelse for den af dét »bløde« *s* (*z*) opståede *r*-lyd, der svarer til got. *s* (*z*), hvorimod den til oprindeligt (fællesgotisk) *r* svarende *r*-lyd udtrykkes ved **R R**. Disse to *r*-lyd, af hvilke jeg betegner den første med *r*, den anden med *r*, adskiltes i Norden nøje ikke blot gennem hele den ældre jernalder, men også i de ældste indskrifter fra den yngre jernalder¹. Den særlig nordiske betydning af **Y** (**A**) er altså utvivlsom; men i indskrifter udenfor Norden har denne rune hidtil ikke kunnet påvises med virkelig bog-

runeindskr. s. 32) har sammenlignet med **X** på Charnay-spændet; men jeg er nu overbevist om, at disse to former ikke står i mindste forbindelse med hinanden. Da nemlig alle oldengelske alfabeter har misforstået denne runes navn og betydning, som de i reglen gengiver ved *x*, forandrede det nævnte alfabet også tegnet **Y** til **X**, der fik udseende af latinsk **X** med en stav igennem. At denne forklaring er rigtig, bestyrkes i høj grad ved et andet oldeng. alfabet, ligeledes fra St. Gallen (Grimm tab. II no. 1 & 2; Stephens s. 103 no. 10, s. 107 no. 21), hvor vi i stedet for **Y** ligefrem finder det latinske **X** med navnet *elux* og værdi *x*. Da **X** ellers var det almindelige tegn for *g*-runen, har denne fået en noget forandret form i dette alfabet; omvendt har derimod det først omtalte rigtig **X** som *g*, og da det følgelig ikke har kunnet bruge samme tegn også i betydning *x*, har det givet den dertil svarende rune formen **X**.

1) Sé i det hele taget »De ældste nord. runeindskr.« s. 29 ff. Sml. min »altnordische grammatik«, Halle 1871, s. 9, anm.; »forrnord. formlära«, Lund 1874, § 5, 7) anm., s. 11.

stavbetydning. Da vi imidlertid finder den som 15de tegn i runealfabetet mellem *p* og *s* ikke blot på den nordiske Vadstena-brakteat, men også på det burgundiske Charnay-spænde og den oldengelske Thems-kniv så vel som i de håndskrevne oldeng. alfabetter, er det klart, at vi i *Y* ikke har en rune, som er opfundet særlig i Norden for at udtrykke den ejendommelige nordiske *ʀ*-lyd. *Y* må allerede i det ældste fællesgotiske runealfabet have indtaget den 15de plads i rækken, og det er tillige klart, at den den gang ikke kan have haft betydning *ʀ* som i nordisk, men må have betegnet det til grund for nordisk *ʀ* liggende «bløde» *s* (*z*), som i det fællesgotiske sprog vistnok har spillet en langt større rolle, end man skulde formode efter de lævninger af det gotiske sprog, som vi kender fra Vulfilas bibeloversættelse, hvor *z*, der betegner denne lyd, næsten udelukkende forekommer i indlyden; men Holtzmann har utvivlsomt set den rette sammenhæng, når han (Altdeutsche Gram. s. 43 f.) mener, at navnlig ethvert gotisk bøjnings-*s* i udlyd er opstået af *z*. I ethvert tilfælde har de gotiske folk, da runealfabetet blev dannet, følt forskellen mellem den hårde og bløde *s*-lyd så stærkt, at de til betegnelse derfor dannede de to tegn *ʒ* og *Y*, der på det nærmeste har udtrykt samme lyd som Vulfilas *s* og *z*. I nordisk, hvor ældre *z* bevarede som *ʀ*, vedblev man altså at benytte *Y* i denne betydning. Derimod bortkastede de oldgermanske sprog som bekendt tidlig den til got. *s* (*z*), nord. *ʀ* svarende lyd i bøjningen, og de har derfor også tidlig opgivet at benytte runen *Y* som bogstav. Alligevel blev den stående på sin gamle plads i alfabeterne; men da man praktisk ingen brug havde for den, glemte man efterhånden dens oprindelige navn og betydning; derfra skriver sig de mange forvanskninger i de håndskrevne oldengelske runealfabetter, der giver den navnene *eolhx*, *ilcs*, *ilix*, *elux* og betydningerne *x*, *il*, *l et x*. I den foran (s. 77) nævnte oldengelske runesang

hos Hicces, hvor hvert vers begynder med navnet på den rune, som skal forklares, hedder det ligeledes om Υ :

χ Ψ^{eolhx} seccard hæfþ oftust on fenne

hvor *seccard* allerede af W. Grimm rigtig er rettet til *secg eard*, så at hele linjen kommer til at lyde:

*eolhx secg eard hæfþ oftust on fenne*¹.

I *eolhx* skal vi altså søge runens navn og tillige dens betydning; men *eolhx* er i virkeligheden intet, skønt Grein (Glossar I, s. 257) opfatter det som ejeform af *eolh*. Denne forklaring må naturligvis forkastes, da ejeformen vilde lyde *eolhes*. Derimod kan vi ad en anden vej komme til formen *eolhx*: i sammensætning med *secg* vilde *eolh* nemlig danne ordet *eolhsecg*, hvor *hs* kunde gælde for *x*; når der skrives *eolhxsecg*, er *x* i virkeligheden overflødig, da det kun er en gentagelse af det foregående *h* og det følgende *s*. Runens betydning (*x*) findes altså i midten af ordet: *eolhsecg* = *eolsecg* (*eolhx-ecg*) og svarer til den værdi, som tillægges den i det til runesangen knyttede alfabet. Men selvfølgelig beror angivelserne i de oldengelske alfabeter på senere misforståelse. Da Υ , som vi har set, oprindelig var tegn for »blødt« *s* (*z*), senere i nordisk *z*, og denne lyd aldrig forekommer i ordenes begyndelse, må vi for denne rune ligesom for *ng* have et navn, hvor runens betydning findes i efterlyden, medens de øvrige runenavne omvendt begynder med det bogstav, runen udtrykker. Nu svarer imidlertid netop det oldengelske navn *eolhx*, der kun ved misforståelse er opstået af *eolh*, til oldnordisk *elgr*, stamme *elgja*-². Den fællesgotiske form af dette ord har vel været

¹) Noget mere voldsom er Kembles rettelse:

eolhx secg eardað oftust on fenne.

²) »Den histor. sprogforskning og modersmålet« s. 30 not. (årb. f. nord. oldk. 1868, s. 286 not.). — Uagtet Cæsar bruger formen *alces* (de bell. Gall. VI. 27), og oldnord. *elgr* er *ja*-st., hvor *e* altså kunde være omlyd af *a*, antager jeg

elhjaz (MNH\$FY) og den nordiske form i det ældste runesprog elhīr (MNHİY), hvor vi altså finder betydningen af Y (opr. z, nordisk r) i ordets slutning som mærke for nævneformen. I oldengelsk gik dette ord derimod over til *eolh* og mistede altså netop den lyd, der angav runens betydning; da runen følgelig stod som et ørkesløst tegn i alfabetet, og man havde glemt dens oprindelige betydning, synes man vilkårlig at have tildelt den værdien *x*, da det gamle runealfabet intet tegn havde for dette bogstav; men for at passe til betydningen *x* måtte navnet *eolh* også forandres, og dette opnåedes ved sammensætning med ordet *secg*, i det *h* i slutningen af 1ste led i forbindelse med *s* i begyndelsen af 2det led kunde forestille *x*, og for tydeligere at betegne dette bogstav, forvanskede man i skriften *eolhsecg* til *eolhxsecg*, og lod endelig selve det meningsløse *eolhx* med bortkastelse af *secg* gælde for runens navn.

Da det oprindelige navn på runen YΛ vil blive af stor vigtighed for os i løbet af disse undersøgelser, har jeg her måttet medtage denne udvikling, som jeg for øvrigt i alt væsentligt har fremsat allerede i årbøger for nord. oldk. 1867 (*de ældste nord. runeindskr.*) s. 32—34 not.

Efter at vi således har påvist den oprindelige betydning af runen Y så vel som dens navn, står der endnu tilbage at undersøge, hvorfra runetegnet har sin oprindelse. Et bogstav med aldeles tilsvarende betydning finder vi jo ikke i det latinske alfabet; men da latinsk *s* var benyttet til *z*, måtte man for den anden hvislelyd enten danne et tegn uafhængig af latin eller vælge *z*, ligesom Vulfila i sit alfabet optog dette bogstav til betegnelse for got. *z*, der netop udtrykker Y-runens oprindelige lyd. Da nu Z til brug for runeskriften naturligt måtte omdannes enten til

---

dog, at den fællesgotiske form ikke er *alhja-*, men *elhja-* (med svækkelse af *a* til *e*); sml. oht. *elaho*, *elho*, mht. *elhe*, *elch*; oldeng. *eolh*, eng. *elk*.

𐌚 (sml. ↑ af T) eller, i det tværstregerne udgik fra midten af staven, til YΛ (sml. V af F), er jeg tilbøjelig til at tro, at vi i Y virkelig har en fra lat. Z udgået rune.

7. Runen 𐌚 𐌛 eu.

At man til z-runen ikke valgte formen 𐌚, der unægtelig synes at ligge nærmere ved Z, finder en naturlig forklaring deri, at tegnet 𐌚 eller 𐌛 benyttedes til betegnelse for den rune, som i oldeng. har navnet *eoh*, *ih*, og hvis oprindelige bestemmelse vist har været at udtrykke tvelyden *eu*. Da vi senere vil komme tilbage hertil, tilføjer vi kun et par bemærkninger om tegnets oprindelse. Dets betydning viser, at vi hverken kan søge forbilledet derfor i det latinske eller noget andet alfabet; det må som flere andre runer være dannet til særlig brug for runealfabetet, og uden tvivl ved en eller anden ændring af et andet runetegn. Dog kan jeg ikke afgøre, fra hvilken rune 𐌛 er udgået; men det er jo ikke umuligt, at vi har en omdannelse af u-runen 𐌆, der også, som vi foran har bemærket, kan ligge til grund for 𐌛 *w*. I dette tilfælde er altså tværstregen i 𐌆 bleven bøjet til siden for at danne 𐌛, medens den ved 𐌛 blev halveret og den ene halvdel føjet til foden af den lodrette stav. Men dette er naturligvis kun en gisning, for hvis rigtighed jeg ikke vil påtage mig at føre endog det svageste bevis.

Med hensyn til de 8 runer, som vi fra først af lod ude af betragtning ved sammenligningen med det latinske alfabet (s. 94), nemlig X *g*, 𐌛 *w*, 𐌜 *j*, 𐌚 *eu*, 𐌞 *p*, Y *R*, 𐌟 *ng*, 𐌟 *d*, har vore undersøgelser altså ledet til det resultat, at den ene, nemlig Y, kan være udgået fra latinsk Z, hvorimod de 7 andre ikke umiddelbar lader sig føre tilbage til latinske bogstaver, men er dannede ved forskellige ændringer af de fra latin udgåede runer, i det man

af $\langle k$ dannede χg , $\diamond ng$, $\$ j$

- $\uparrow p$ — $\mathbb{N} d$

- $\mathbb{B} b$. — $*\mathbb{M} p$, som atter antog forskellige former
(nord. $\mathbb{B}$, burgund. $\mathbb{W}$, oldeng. $\mathbb{C}$),
og måske $\mathbb{P} w$?

- $\mathbb{N} u$ — $\mathbb{P} w$? og måske $\mathbb{J} eu$??

Uagtet vi altså må lade spørgsmålet om et par af de for runealfabetet ejendommelige tegns oprindelse henstå uafgjort, rokker dette naturligvis ikke i mindste måde vort hovedresultat, at runealfabetet nedstammer fra et græsk-italiensk alfabet, og at dette alfabet kun kan være det særlig latinske. Et hvilket som helst andet alfabet end det latinske vilde nemlig med hensyn til de tvivlsomme tegn give os lige så lidt oplysning som dette, og hvor der ingen tvivl kan være, kan forklaringen kun søges i et ikke-latinsk alfabet, når dette stemmer med det latinske, og kun i det særlig latinske, når dette afviger fra de andre. Lige så lidt som man derfor kan benægte det græske alfabets oprindelse fra fönikisk, fordi det er umuligt med sikkerhed at påvise oprindelsen til enkelte af de særlige græske tegn, lige så lidt er man berettiget til at nægte runeskriftens oprindelse fra det latinske alfabet, fordi vi ikke formår sikkert at angive oprindelsen til enkelte af de for runeskriften ejendommelige tegn.

Men jeg tror endogså, at vi kan komme spørgsmålets løsning endnu nærmere end til blot at erklære, at runeskriften nedstammer fra det latinske alfabet. Hvis man nemlig er enig med mig i, at lat. G har tjænt som forbillede ved dannelsen af g -runen (og dermed tillige forskellige andre runetegn), og at Υ -runen udgår fra lat. Z, er det jo dermed tillige afgjort, at det alfabet, der ligger til grund for runeskriften, er det yngre latinske, som ikke blot havde stillet det nye tegn G efter F, men også benyttede de senere optagne græske tegn Y og Z. Af de

23 bogstaver, som fandtes i dette alfabet, betegnede X og Y lyd, hvorfor runealfabetet ikke havde brug (da *x* var tegn for en sammensat lyd, og *y* endnu var ukendt i det fællesgotiske sprog); også K *k* og Q *q* var overflødige, da de udtrykte samme lyd som det almindelige C. Af de øvrige 19 bogstaver optoges de 16 med samme betydning som i det latinske alfabet og i en form, der kun blev ændret efter et bestemt princip, hvor runeskriftens ejendommelige bestemmelse til indristning i træ gjorde det nødvendigt, nemlig:

A	F
B	B
C	<
E, II	M
F	F
H	H
I	I
L	∩
M	∩
N	†
⊙	⊗
R	R
S	∫
T	↑
V	∩
Z	Y

Af de 3 bogstaver, som endnu fandtes i det latinske alfabet, optoges ligeledes D i formen *ḁ*, men med den forandrede betydning *þ*; derimod blev G ikke ligefrem overført i runealfabetet, men anviste dog vejen til dannelsen af *g*-runen og flere andre runetegn. Kun latinsk P fandt ingen anvendelse, da *w*-runen havde antaget denne form, og *p*-runen dannedes efter samme princip som flere andre runer, navnlig *g* og *d*¹.

¹) Med hensyn til de her omtalte latinske bogstaver, der efter min mening ikke fandt anvendelse i runeskriften, i det jeg

Det ældste fællesgotiske runealfabet, som i den oprindelige bogstavorden og på et par undtagelser nær med runernes oprindelige skikkelse navnlig er overleveret os på Vadstena-brakteaten, har altså bestået af 24 tegn, der for største delen er dannede efter de latinske kapitalbogstaver, rimeligvis i den form, som de havde i det yngre latinske alfabet i den første kejsertid. Dette runealfabet må på det nærmeste have haft følgende udseende:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	
ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚫ	ᚱ	ᚷ	ᚹ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	ᛀ	ᛁ	ᛃ	ᛄ	ᛅ	ᛆ	ᛇ	ᛈ	ᛉ	ᛊ	ᛋ	ᛌ	ᛍ	
f	u	p	a	r	k	g	w	h	n	i	j	e	n	p	s	s	t	b	e	m	l	i	o	d

Selv om vi nu, som jeg håber, aldeles uigendrivelig har påvist de enkelte runetegns oprindelse fra de latinske bogstaver, møder der os dog ved betragtning af det runealfabet, som vi har opstillet som det fællesgotiske, et mærkeligt forhold, der viser en påfaldende afvigelse fra det latinske alfabet, nemlig den aldeles forskellige bogstavorden. Overensstemmelsen mellem alfabeterne på Charnay-spændet

---

på grund af den forskellige betydning betragter ligheden mellem lat. X og P og runerne X og P som tilfældig, har Müllenhoff (Zur Runenlehre, s. 59 not. 1) ytret, at runen X måske kunde være beslægtet med lat. X; dog udtaler han sig derom med stor varsomhed. Derimod har en forfatter i Tidskrift for Philologi og Pædagogik V, s. 298 optaget Kirchhoffs mening om runeskriftens nedstammen fra det lat. alfabet — rigtignok nævnes Kirchhoff ikke; men hvem der ellers menes med de »andre«, som skal have påvist dette, er mig ukendt — og dertil føjet den påstand, at runetegnene for *w*, *g* og *j* er latinsk P, X og Q; dette støttes på den urigtige forudsætning, at det oprindelige runealfabet manglede tegn for *p*, og ved den mærkelige oplysning, at lat. G »som bekendt« er »yngre«. At G i det lat. alfabet er yngre end X og Q, er ganske vist »bekendt«; men jeg indsér ikke, hvad nytte denne oplysning gør, når det ikke tillige påvises, at G er yngre end det latinske alfabet, hvorfra runeskriften er udgået.

og Vadstena-brakteaten og endelig de oldengelske alfabeter, som har tilføjet de senere dannede tegn efter den ældre oprindelige række, viser uimodsigelig, at allerede det ældste fællesgotiske runealfabet har ordnet sine tegn på samme måde, og det skilletegn, som på Vadstena-brakteaten findes efter den 8de og 16de rune, gør det ved sammenligning med det yngre nordiske alfabet ligeledes højst sandsynligt, at de 24 gamle runetegn også fra først af har været inddelte i 3 afdelinger. Intet af dette stemmer med latin. Og hertil kommer endvidere de afvigende bogstavnavne. Medens de latinske bogstavnavne så vidt muligt udtrykkes ved bogstavernes egen lyd (for medlydenes vedkommende altså i forbindelse med en foregående eller efterfølgende selvlyd), er runenavnene virkelige ord i sproget, der så vidt muligt (altså med undtagelse af navnene for *z* og *ng*) begynder med det bogstav, runen udtrykker. At også disse fra latin forskellige navne har tilhørt runerne fra først af, viser overensstemmelsen mellem de gotiske bogstavnavne, de oldengelske og senere nordiske runenavne, ved hvis hjælp det vil være os muligt også at bestemme runernes navne i den fællesgotiske og ældste nordiske form.

For at disse forskelligheder mellem runealfabetet og det latinske alfabet med hensyn til bogstavernes orden og navne imidlertid i nogen henseende skulde kunne rokke resultatet af vore undersøgelser, måtte man i al fald påvise et andet ældre alfabet, som bedre end det latinske kunde forklare grunden til disse afvigelser; men et sådant alfabet findes ikke; ti de samme afvigelser vil jo også være til stede, når vi sammenligner runealfabetet med det fönikiske eller græske eller andre beslægtede alfabeter. Runealfabetets ejendommelige orden og runernes særegne navne, der i hvert tilfælde er tagne af det gotiske sprog selv, hjælper os derfor ikke i nogen henseende på spor, når vi spørger om tegnenes oprindelse, men rokker selv-

følgelig heller ikke i mindste måde det resultat, vi ad andre veje er komne til. Tvært imod synes den selvstændighed, som opfinderen af runeskriften i så mange retninger har lagt for dagen lige over for det latinske forbillede, netop at pege hen til en senere tid og således at bestyrke vor antagelse, at det er det yngre latinske alfabet på 23 tegn, der danner grundlaget for runeskriften. At man på et ældre standpunkt snarere kunde fristes til aldeles slavisk at følge sit forbillede, viser den måde, hvorpå det ældste græske alfabet sluttede sig til det fönikiske, i det det optog alle fönikiske tegn tilligemed deres orden og navne; ligeledes optog de italienske alfabeter de græske tegn i den oprindelige orden, men ikke — hvis vi tør slutte fra det os bekendte latinske alfabet — de græske navne. Runealfabetet endelig optog de latinske tegn, men hverken deres følge- række eller navne.

Det kunde nu vistnok i flere henseender være oplysende at kende de grunde, som bevægede den gamle runemester til at opgive den latinske bogstavorden og vælge netop den, som vi finder i det ældste runealfabet, samt til at ordne de 24 runer i 3 afdelinger og til at give runetegnene de navne, vi forefinder. De forsøg, man hidtil har gjort på at løse disse spørgsmål, er imidlertid faldne så uheldig ud, at jeg ikke føler mig fristet til at levere et nyt bidrag i denne retning. Navnlig har man med hensyn til runenavnene ofte fremsat den mening, at de var valgte med særligt hensyn til tegnenes form, og mange ældre og nyere forfattere har endogså brugt disse tegn og navne som bevis for runernes udvikling af en oprindelig ældgammel billedskrift; her er jo en vid mark for fantasien: »†, Týr, er guden, der strækker sine hænder beskyttende og velsignende ud over jorden; Y, maðr, er manden, der bedende løfter sine hænder; F, fé, er tyrehovedet med hornene« o. s. v. o. s. v. (Brynjulfen, Pericul. Runolog. § 36; Dietrich på det foran s. 13 not. nævnte sted). Rigtignok er, som vi

har set, det oprindelige tegn for den nordiske maðr-rune ikke Y men M, hvorimod Y i det ældste alfabet var tegn for r og havde et navn, som senere i oldnordisk fik formen elgr; men det vil jo vistnok ikke falde vanskeligt at ændre de tidligere forklaringer af runenavnene i henhold hertil. Den, som før i Y (maðr) så »en mand, der løfter sine hænder til bøn», kan vel også i M (mannr) finde »en mand, der skrider hen ad jorden» eller lign., og Y (elgr) kunde jo udmærket forestille »elsdyret med takkerne» i steden for »den bedende mand». Men jeg forlader disse ørkesløse fantasier med den tilståelse, at jeg ikke sér mig i stand til at svare på de ovenfor opkastede spørgsmål om grunden til runernes orden og navne, og jeg tror, at de altid vil stå for os som en gåde, hvis ikke engang i tiden et uforudset held skulde give os nøglen til deres løsning¹.

Inden vi slutter vore undersøgelser om runeskriftens oprindelse, må vi endnu tilføje nogle bemærkninger om skriftens retning og om skilletegnene.

Det kan anses som utvivlsomt, at Grækerne ved optagelsen af det fønikiske alfabet tillige bevarede skriftens oprindelige retning fra højre til venstre. Allerede i de allerældste græske indskrifter træffer vi imidlertid ved siden deraf enten retningen fra venstre til højre², eller en bland-

¹) Det har glædet mig længe efter at dette var nedskrevet at finde en ytring af W. Grimm om runeskriftens hieroglyfiske karakter, som jeg aldeles kan gøre til min. I en anmeldelse af Brynjulfsens bog om runerne siger han (Göttingische gel. Anzeigen 1824, s. 1024): »Rec. glaubt weder an hieroglyphische Entstehung der Runen, noch von allen hier gegebenen Erklärungen ein Wort; er wüsste kaum etwas, das man auf diese Art nicht in den paar Strichen finden könnte».

²) F. eks. i flere af indskrifterne fra Thera, i den omtrent samtidige indskrift fra Melos (Corp. Inscr. Græc. no. 3;

ing af begge dele, således at man i almindelighed begyndte fra venstre til højre, men derpå lod den 2den linje løbe i modsat retning fra højre til venstre (*βουστροφηδόν*)¹. En ejendommelig art slangedrejet bustrofedon, hvor linjerne ikke blot går i modsat retning, men hvor også bogstaverne i begge linjer står omvendt mod hinanden, forekommer af og til, skönt meget sjælden, i græske indskrifter². Tidlig blev dog som bekendt retningen fra venstre til højre eneherskende.

Af de gamle italienske alfabeter bruger kun det latinske uden undtagelse retningen fra venstre til højre, medens de etruskiske, umbriske og oskiske så vel som de ellers med latin nær beslægtede faliskiske indskrifter regelmæssig går fra højre til venstre. Derimod træffer vi kun ganske undtagelsesvis skrivemåden *βουστροφηδόν* i et par af de nordetruskiske indskrifter og i enkelte fra det egenlige Etrurien³. Eksempler på den slangedrejede bustrofedon, der så tydelig fremtræder i de sabelliske indskrifter fra Crecchio og Cupra (sml. s. 52), er ellers

Franz, Elem. epigr. Gr. no. 21) og andre af de ældste indskrifter.

- 1) Dette er tilfældet i den sigæiske indskrift (C. I. G. no. 8; Franz no. 32), i en indskrift fra Miletos (C. I. G. no. 39; Franz no. 45), fra Attika (C. I. G. no. 22; Franz no. 43; A. R. Rangabé, Antiquités Helléniques no. 7; Ph. Le Bas, Voyage archéologique en Grèce et en Asie mineure, Inscriptions pl. V no. 4), fra Korkyra (Le Bas, pl. VI no. 1) og undertiden ellers. Fra højre begynder derimod indskriften fra Crissa (C. I. G. no. 1; Le Bas, pl. XII no. 3). — På Solons tid var som bekendt skrivemåden *βουστροφηδόν* herskende i Athen.
- 2) Således i en indskrift fra Korkyra (C. I. G. no. 20; Franz no. 31), fra Athen (Rangabé no. 6; Le Bas, pl. II no. 3), fra Sparta (Rangabé no. 316; Le Bas, pl. II no. 1).
- 3) G. Conestabile, Iscrizioni etrusche e etrusco-latine, s. XCI f. og tav. IV no. 15, tav. XIII no. 54, tav. XVIII no. 73.

meget vanskelige at påvise, skönt noget lignende en sjælden gang forekommer i etruskisk ¹.

Vore runeindskrifter følger med hensyn til skriftens retning intet fast princip. Vi finder dem skrevne både fra venstre til højre og fra højre til venstre, både i almindelig og slangedrejet bustrofedon. Dette stemmer ganske vist ikke med latin, hvor skriften fra de ældste tider uden undtagelse går fra venstre til højre; og det kan heller ikke være lånt fra Gallerne, hvis, som vi nedenfor nærmere skal omtale, det latinske alfabet over dem er kommet til de gotiske folk; i det mindste bruger alle hidtil bekendte galliske indskrifter med det græske og latinske alfabet kun retningen fra venstre til højre, og det samme må betragtes som regel i de galliske indskrifter med det nordetruskiske alfabet, skönt dette ellers som det almindelige etruskiske hyppigst har haft den omvendte retning.

Men det beror i det hele taget på en fuldstændig misforståelse at ville søge grunden til den vilkårlighed, som runeindskrifterne i denne henseende fremviser, hos et andet folk. Det er nemlig noget, som i tidens løb kan udvikle sig ganske naturlig af sig selv uden noget fremmed forbillede. Vi tør vel gå ud fra den forudsætning, at den, som først opfandt runealfabetet, også gav skriften en bestemt retning. Men hvilken rimelig grund kunde man anføre for, at de, der benyttede runealfabetet, ikke lige så vel kunde falde på at vende skriftens oprindelige retning om som de gamle Grækere? Og der er vel næppe nogen, der vil påstå, at det var naturligt for Grækerne at forandre retningen af den semitiske skrift ², men unaturligt for vore forfædre

¹) Sé f. eks. hos Conestabile tav. I no. 1 og tav. XLVI no. 161. Samme skrivemåde findes vist også i en af de nordetruskiske indskrifter (Mommson tab. II no. 14; Fabretti tab. II no. 22).

²) Også enkelte meget gamle etruskiske indskrifter går mod

at gøre det samme med den latinske. Når ingen stødes over, at de ældgamle græske indskrifter fra Thera samtidig ligesom vore runeindskrifter både skrives fra venstre til højre, fra højre til venstre og *βοστροφηδόν*, når vi — fordi det er en uigendrivelig kendsgerning — uden betænkning indrømmer, at Grækerne uden noget fremmed forbillede har kunnet forandre skriftens oprindelige retning og længe har betragtet dette som noget aldeles uvæsenligt, hvad skulde da hindre os i at antage det samme om vore forfædre, så meget mere som det lader sig påvise, at det for en del er rent ydre grunde, hensyn til plads og tydelighed o. s. v., der fra først af har givet anledning til denne tilsyneladende vilkårlighed.

Med hensyn til runeindskrifterne er det imidlertid af vigtighed at lægge mærke til, at retningen fra højre til venstre og *βοστροφηδόν* ingenlunde som i de græske indskrifter tillige er tegn på deres høje ælde. Tvært imod synes meget at tale for, at dette er senere opståede ændringer, og at den oprindelige retning netop har været fra venstre til højre som i de romerske og galliske indskrifter. Dette finder vi nemlig ikke blot regelmæssig udenfor Norden (på Bukarestringen, Charnay-, Nordendorf- og Osthofen-spændet, samt i de oldengelske indskrifter), men også i de fleste nordiske indskrifter, der må anses for at høre til de allerældste: guldhornet, Strårup-diademmet, Himlingøje-spændet, Thorsbjærg dupsko o. s. v., hvis indskrifter kun består af en enkelt linje. Hertil må naturligvis også regnes sådanne indskrifter, i hvilke to linjer vender mod hinanden, men som hver for sig går fra venstre til højre, f. eks. på Vimose-spændet, hvorefter vi på næste side meddeler en afbildning i naturlig størrelse.

---

reglen fra venstre til højre (man sammenligne ligeledes alfabeterne fra Clusium og syllabariet fra Cære).

Vimose-spændet.

Det er åbenbart, at runeristeren efter at have indristet den ene linje har vendt spændet om og derpå ristet den anden linje¹. Det samme gælder indskrifterne på toppen og på

¹) Indskriften, der blev opdaget af Engelhardt efter udgivelsen af Stephens' værk, er i det hele meget tydelig og synes kun at tilstede læsningen:

LAASAUWINGA
 QSVGVQVV

Betydningen heraf er mig imidlertid uforståelig, og jeg kan derfor heller ikke afgøre, hvilken linje der skal tages først. Jeg tør hverken tro, at vi har to navne, eller en sammensætning AADAGASU-LAASAUWINGA. Rimeligst forekommer det mig, at hele indskriften (måske med undtagelse af WINGA, som kunde være et navn, svarende til oldnord. *Vingi*) indeholder runer uden virkelig sproglig betydning, og det fortjener da at fremhæves, at ikke blot F her spiller en stor rolle, men at vi også genfinder T og N som andensteds (sml. bemærkningen om indskriften på Vadstena-brakteaten foran s. 73, not. 1).

siden af hövlen fra Vimose, som desuden synes at skrive sig fra forskellige personer. Ved siden heraf må det betragtes som en undtagelse, når den for øvrigt uforståelige indskrift på Thorsbjerg skjoldbugle synes at gå fra højre til venstre¹. Vender vi os derimod til de noget yngre

¹) »Professor G. Stephens om de ældste nordiske runeindskrifter« s. 16—17 (årb. f. nord. oldk. 1868, s. 68 f.). Til hvad jeg der har bemærket følger jeg endvidere følgende: det synes, at indskriften består af 6 runer, og at de 4 første må læses AISG, den 6te H; men betydningen af den 5te er aldeles usikker, og det er næppe tilladt med Stephens at opfatte den som Y; hertil kommer, at heller ikke det sidste H er hævet over tvivl, og at 2den og 3dje rune kunde læses som R i stedet for IS (sé tegningen hos Thorsen s. 331 og hos Stephens s. 285). Originalen, som tidligere fandtes i den flensborgske samling, bør derfor atter underkastes et omhyggeligt eftersyn. Men i ethvert tilfælde tror jeg, at vi må opgave at tolke denne indskrift, og uagtet det første tegn (¶) naturligst synes at måtte opfattes som den omvendte form af den almindelige a-rune (f), kan jeg dog ikke undertrykke en tvivl, som jeg fra begyndelsen af har næret, om det også virkelig er runer, vi finder i denne indskrift. Samme tvivl har jeg ligeledes med hensyn til en endnu uudgiven indskrift på et romersk bronzekear, fundet ved Valløby i nærheden af Køge; denne indskrift, som er indridset meget let udenpå karrets bund, går fra venstre til højre og synes at have indeholdt 5 bogstaver, hvoraf dog det sidste er ødelagt med undtagelse af en del af den nederste stav; de 4 første bogstaver måtte, hvis de var runer, snarest læses WIIS, og da det sidste kunde suppleres til f, vilde vi få et ord WIISA (sml. oldnord. *vísi*); af flere grunde tror jeg dog ikke, at vi tør opfatte disse tegn som runer (det er snarere latinske bogstaver PIIS., næppe RIIS.). At indskriften på en lille bronzefigur fra Frøhov i Norge (Stephens s. 250) ikke er runer, skönt den indeholder et ¶, anser jeg med Rygh og Bugge (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 176 not.) for sikkert; dog vover jeg ikke at kalde tegnene »nordetruskiske«. [Efter at disse bemærkninger var nedskrevne, har Engelhardt i sin beskrivelse af Valløby fundet også bekendtgjort indskriften på karret, som han betragter på samme måde som jeg; sé årb. f. nord. oldk. 1873, s. 303—5.]

(grav)indskrifter på svenske og norske stene, finder vi på Reidstad- og Orstad-stenen indskrifter i 3 linjer, der alle går fra venstre til højre, og det samme gælder indskrifterne i én linje på Belland-, Stenstad-, Bratsberg-, Bø- og Skåång-stenen samt på fjældvæggen ved Veblungsnæs. Men vi træffer også meget ofte indskrifter i en enkelt linje, der går fra højre til venstre, således på Tomstad-, Vånga-, Tanum-, Einang- og Krogstad-stenen (den sidste med én linje på hver side) samt på fjældvæggen ved Valsfjorden. Endelig har også Mjöebro- og Berga-stenen to linjer fra højre til venstre¹. Denne oversigt viser, at det har været betragtet som fuldstændig ligegyldigt, hvilken retning man gav skriften; begge arter har været brugte samtidig og omtrent lige hyppig. Ved siden af den oprindelige retning fra venstre til højre har man altså tidlig begyndt også at skrive fra højre til venstre, hvilket var så meget naturligere, som over halvdelen af runetegnene kunde beholde samme form i begge tilfælde, navnlig Xg , Hh , $\ddagger n$, li , $\S j$, $\text{J} eu$, ΨR , $\S s$, $\uparrow t$, Me , Mm , $\diamond ng$, λo , $M d$. Da det var ligegyldigt, om man skrev $H, \text{J}, \S$ o. s. v. eller H, L, Z o. s. v., lå det jo nær også at anvende det samme på de andre tegn og at ansé $\text{N}, \text{A}, \text{Q}$ o. s. v. for lige så berettigede som $\text{F}, \text{N}, \text{P}$ o. s. v. Som følge heraf kom man ganske naturlig til at betragte de enkelte tegns og følgelig også hele indskriftens retning som ligegyldig; men for at komme til dette resultat behøvede Nordboerne sandelig lige så lidt som Grækerne noget fremmed forbillede.

¹) Alle de her nævnte indskrifter findes afbildede hos Stephens med undtagelse af de norske indskrifter på fjældvæggene ved Veblungsnæs og Valsfjorden samt på Einang-stenen (sé om disse Bendixen og Bugge i årb. f. nord. oldk. 1872, s. 185 ff.; Bugge, To nyfundne norske Rune-Indskrifter fra den ældre Jærnalder i det norske Vidensk. Selskabs Forhandl. 1872).

Var man imidlertid først kommen til det resultat, at skriftens retning var ligegyldig, fulgte heraf atter, at man meget let kunde falde på at forene begge måder og således komme til den almindelige bustrofedon. Dog forekommer dette meget sjældnen i indskrifterne med de ældste runer og er uden tvivl først kommet i brug længe efter at skriften ved siden af den ældre retning også havde antaget retningen fra højre til venstre. Der er egentlig kun ét mindesmærke fra den ældre jernalder, hvis indskrift løber *βουστροφηδόν*; men til gengæld er dette mindesmærke yderst oplysende i denne henseende, da det har en længere indskrift på begge sider, nemlig Tune-stenen, som vi på næste side gengiver i $\frac{1}{20}$ af den naturlige størrelse efter tegningerne hos P. A. Munch i »Runestenen fra Tune«, Christiania 1857, og i »Aarsberetning for 1856 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens Bevaring«, Christ. 1857, hvorved der tillige er taget hensyn til de rettelser, som Bugge senere har meddelt til tegningen hos Stephens.

Den ene side af stenen indeholder i to linjer følgende indskrift:

M<PIPFYFFTMRPQXNR
YQXNR:QTHQRQ:YB|11N X11PIMD

o: ek wiwar after woduride

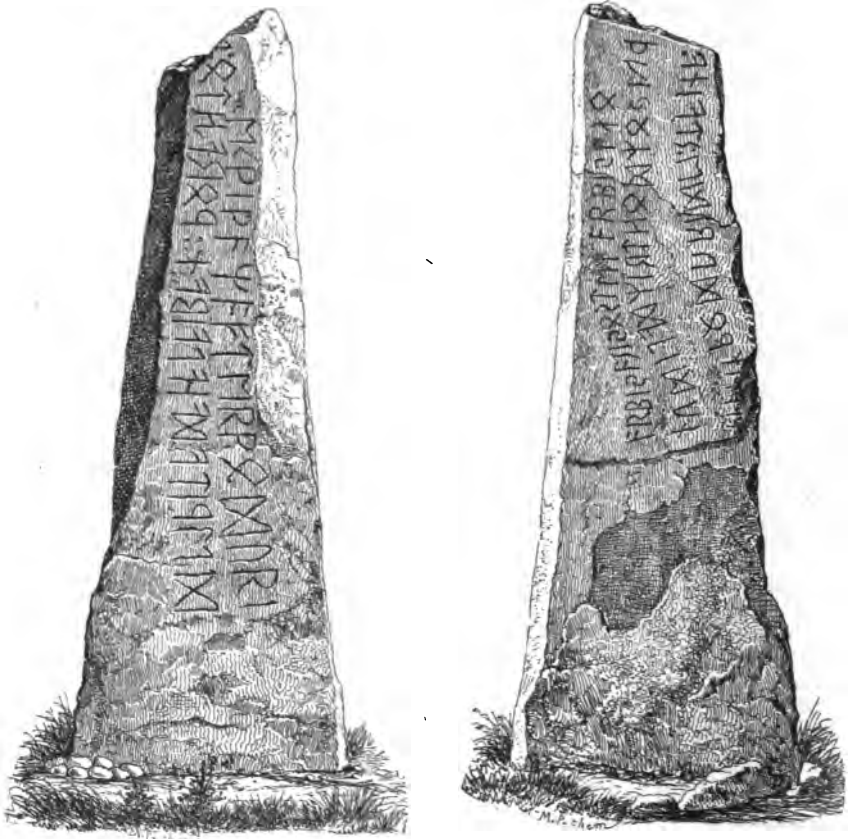
witada-halaiban: worahto [:runor]¹

Vi har altså her den almindelige bustrofedon-form, hvor første linje går fra venstre til højre og 2den derpå drejer i den modsatte retning, hvorved man jo opnåede, at de bog-

¹) »Jeg Wiwar gjorde runer efter stalbroder (krigskammerat) Wodurid«. Sml. »de ældste nord. runeindskrifter« (årb. f. nord. oldk. 1867) s. 37 f., s. 51 ff.; navneordenes bøjning i ældre dansk s. 41 ff.; Bugge i filol. tidskr. VII, s. 225 ff. Efter Bugge tilstoder indskriften kun læsemåden witada.

staver, der hørte sammen, også kom til at stå så nær ved hinanden som muligt.

Runestenen fra Tune.

På den anden side af stenen, hvor indskriften består af 3 linjer, har derimod kun de to første den almindelige

bustrofedon-form, medens den tredje danner en slangebugtning med den 2den, i det runerne i begge disse linjer står omvendt mod hinanden, altså:

FRB12F1221TMYFRB12F12
 +ND117WY117THQWY2S117
 E11W128WUB11W1:11E1+E

o: arbinga singoster arbingano
 þuingor dohtrir dalidun
 [afte]r woduride: staina:1

- 1) Bugge (filol. tidskr. VII, 229 ff.) læser og tolker indskriften således: arbinga singoster arbingano þuingor (for oþuingor) dohtrir dalidun (afte)r woduride staina o: »arvingernes ældste arvinger, Odlingas døtre, satte (?) efter Wodurid stenen«. Bugge vil dog kun have begyndelsen af sin tolkning (til dohtrir) betragtet som et usikkert forsøg og lader dalidun henstå uforklaret. Senere (filol. tidskr. VIII, 191—92) forklarer han dalidun = dallidun af *dalljan, »udstyre fagert«, beholder þuingor og forbinder i 1ste linje arbingano þuingor; han oversætter da »de ældste af arvingerne, Thuingas døtre«, men lader det første arbinga uforklaret (filol. tidskr. VIII, 194). — I min afhandling om »de ældste nord. runeindskr.« s. 60 og i »navneordenes böjn.« s. 41 ff. havde jeg kun forsøgt en tolkning af slutningen af indskriften: dohtrir daedun (eller dalidun?) (afte)r woduride staina, »døtre rejste (eller delte?) efter Wodurid stenen«. Derimod havde jeg i et brev til min afdøde ven K. Lyngby, hvori jeg før Bugges afhandling i filol. tidskr. udkom, havde givet ham en sammenhængende fremstilling af de resultater, hvortil jeg dengang var kommen i tolkningen af de ældste runeindskrifter, fremsat min mening om betydningen af hele indskriften. Efter at have gjort opmærksom på, at jeg med hensyn til mine tidligere tolkninger i årb. f. nord. oldk. 1867 nærrede tvivl om wital gahalaiban på den ene side af Tune-stenen, hvor der

Tune-stenen giver os således det ældste eksempel på begge arter af bustrofedon-skrift, af hvilke den først omtalte art også forekommer i nogle af de ældste græske og

måske snarere burde læses *witada-halaiban som et sammensat ord med udlyden bevaret i witada-*, og at der på den anden side både kunde læses daedun og dalidun, samt at en lignende tvivl var til stede i 1ste linje på denne side, i det der både kunde læses -lir og -er foran arbingano, kom jeg efter en længere udvikling, som jeg her forbigår, til det resultat, at ordene

li

arbingasingosterarbinganoþuingor dohtrir måtte betyde Wodurids *børnebørn* eller hans *søn og datterdøtre*, i det jeg, eftersom vi havde stammen arbinga- eller arbingan-, foreslog at læse:

enten arbinga singoster (arbingas ingoster) arbinga noþuingor dohtrir, arvingernes (arvingens) 'sønner' [og] arvingernes . . . (et tillægsord) døtre . . .

eller arbinga singostlir arbingano þuingor (arbingan oþuingor) dohtrir, arvingen Singostlir [og] af de kvindelige arvinger Thuingas (eller arvingen Oþuingas) døtre . . .

Med hensyn til daedun eller dalidun efter dohtrir fandt jeg i begge tilfælde en vanskelighed, da jeg for daedun ventede dadun og for dalidun dailidun. Hvis der læstes daedun staina, opfattede jeg dette udtryk i forhold til worahto runor på samme måde som f. eks. på Helnæs- og Glavendrup-stenen sati stain i forhold til faþi, raist runar. Dog var jeg mest tilbøjelig til at læse dalidun (for dailidun ved en blanding af a- og i-klassen) og bemærkede med hensyn til ordets betydning følgende: *Jeg forklarer det således: 'børnebørnene' delte stenen efter Wodurid, det vil sige: stenen blev rejst efter Wodurid (*Wiwar gjorde runer efter Wodurid* — den første side); men senere delte Wodurids arvinger igen stenen efter ham — de kom i den samme grav, og deres navne blev indhuggede på den samme sten. En bestyrkelse for rigtigheden af denne mening finder jeg desuden i formen af runetegnene i begge indskrifter, der tydelig viser, at de er fra forskellig tid; den korteste, smukkeste og ældste indskrift blev hugget

enkelte etruskiske indskrifter, medens den anden art er meget sjælden hos Grækerne og med undtagelse af de to »sabelliske« indskrifter også i Italien. Rigtignok antager

af Wiwar, medens stenen endnu lå ned og var let håndterlig for den, der huggede runerne; derimod blev den anden indskrift, der var til minde om Wodurids »arvinger«, indhugget senere, efter at stenen var oprejst; det var derfor vanskeligere for runeristeren at gøre arbejdet smukt, og det viser runetrækkene også tydelig nok. Inden jeg forlader denne forklaring af indskriften på Tune-stenen, vil jeg endnu imødegå en indvending, som kunde rejses derimod; man kunde sige, at det var uden eksempel, at en sten var rejst først over Wodurid, og at senere hans »arvinger blev delagtige i samme sten efter ham«. Når vi vil slutte fra, hvad der endnu den dag i dag ofte sker med ligstene, der sættes over en bestemt person, men således, at man dog lader plads stå åben til en eller flere slægtnings navne, vilde indvendingen være uden betydning, da det samme naturligvis også kunde være sket i oldtiden. Men jeg tror desuden at kunne påvise et par ældre runestene, der er til minde om to: på Bergastenen står efter min formodning navnet saligastir; men desuden indeholder stenen endnu ordet fino, som jeg opfatter som nf. ent. huk. (= lupro, hariso). Også Krogstadstenen viser os måske det samme forhold; jeg læser her det ene ord som stainar (kunde det ikke let falde en runerister ind at hugge $\downarrow$ i steden for $\uparrow$; på den anden side huggede han $\downarrow$ vendt til den modsatte side), hvilket jeg ikke opfatter som »appellativet« »sten«, men som nomen proprium, mandnavnet »Sten« (hvis det var »appellativ« måtte der nemlig gå en ejeform foran; men ordet på den anden side ender på -ingi, ikke på -ingan); og navnet på den anden side kan da være en anden mands (faders, broders) navn; dog er det efter endelsen -ingi (yngre form for -inga) måske rimeligere at opfatte det som »patronymicon« til stainar. — Vi har på disse mindesmærker:

1) dels et (eller to) enkelte navne i nævneform; dette findes foruden på Berga- og Krogstad- samt Bratsberg-stenen også på enkelte løse genstande fra Danmark;

2) dels navnet i ejeform med tilføjelse af ordet »sten«; dette findes på Stenstad-stenen: igingon halax («Igingas stena») og har vel også stået på stenen fra Belland,

Mommsen ved behandlingen af de sabelliske indskrifter (Untertal. Dial. s. 22 ff., s. 329 ff.), at deres bustrofedonform er så overordenlig gammel, at også den almindelige

hvor nu kun ef. er bevaret, med mindre det Y, som navnet ikke kan begynde med, og som kun findes på den ene tegning hos Stephens, skulde være det sidste bogstav f. eks. af (𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸)Y (staina)R, hvorefter så fulgte ef. af en hankøns an-stamme. På samme måde er jeg endelig tilbøjelig til at forklare Tanum-stenens þrawingan haitinar was med udeladelse af »sten«, der har stået på det nu afhuggede stykke af stenen (dog kunde en anden måske snarere antage, at f. eks. ordet sunur hér havde styret ejeformen þrawingan);

3) dels længere og fuldstændigere indskrifter.

Alt dette har sit tilsvarende i de yngre runer:

- 1) Haverslund-stenen;
- 2) Kallerup- og Snoldelev-stenen;
- 3) massen af de yngre runeindskrifter.

Slutningen af brevet indeholder en lille udsigt over navneordenes bøjning i det ældste runesprog (hvoraf en del senere er optaget i årb. f. nord. oldk. 1868, s. 305—6 = »den histor. sprogforsk.« s. 49—50) og endelig min tolkning af Sølvesborg-stenen (navneordenes bøjn. s. 74 not. 2).

Skønt jeg nu opfatter forskellige ting noget anderledes og kun betragter den her meddelte forklaring af dalidun som et løst indfald, har jeg dog villet benytte lejligheden til at meddele disse oplysninger, da det kan være af interesse at se to af hinanden uafhængige tolkninger af Tune-stenen, hvor endnu enkelte ord må betragtes som tvivlsomme. Det vil tillige heraf fremgå, at jeg i flere henseender har fremsat min mening om de ældste runeindskrifter langt fyldigere og udførligere i det nævnte brev end i min afhandling om navneordenes bøjning, og jeg føjer hertil den erklæring, at alt hvad der i denne afhandling vedrører runeindskrifterne fandtes nøjagtig i den form, hvori det senere blev trykt, før end Bugges afhandling i filol. tidsskrift udkom, og at jeg med forsæt ikke har foretaget en eneste forandring deri under indflydelse af Bugges tolkninger. Andet svar agter jeg ikke at give på de mange (for største delen anonyme) angreb, der lige siden min første afhandling om disse indskrifter med sjælden udholdenhed og endogså i forskellige sprog er rettede

fra græsk kendte form må være udgået derfra, og han finder her lævninger af en ældgammel italiensk skrivemåde og et bevis for, at den græske skrift som bustrofedon kom til Etrurien og i denne form en tid lang brugtes af Etrusker, Umbrer og Sabeller. Jeg anser imidlertid alle disse slutninger for meget overilede, og jeg tror, at Mommsens skarp-sindighed her har ledet ham fuldstændig på vildspor, så meget mere som han selv trods den store beundring for den alderdommelige skrivemåde i de sabelliske indskrifter med rette har fremhævet, at hverken deres alfabet eller sprogformer just tyder på noget særdeles gammelt standpunkt.

Den slangedrejede bustrofedon er nemlig i og for sig så naturlig, at man kun må undre sig over ikke oftere at finde den anvendt i gamle indskrifter; ti i virkeligheden er jo enhver indskrift, der løber om en rund eller oval genstand (en mønt o. s. v.) en sådan bustrofedon. Også i den foran afbildede indskrift på Vimose-spændet står de to linjer egentlig i samme forhold til hinanden, skønt det her vistnok slet ikke har været tilsigtet af runeristeren at afvige fra den sædvanlige retning¹. Når det i det hele betragtedes som ligegyldigt, om man lod skriften gå fra venstre til højre eller omvendt, og man alligevel i en indskrift ret tydelig vilde betegne, hvor den ene linje sluttede sig til den anden, opnåedes dette jo lettest netop ved at lade et bogstav så at

---

mod mig fra en enkelt side, angreb af en sådan beskaffenhed, at jeg måtte ansé det for at være under min værdighed at imødegå dem, selv om personlige forhold ikke havde hindret mig deri.

- ¹) I indskriften på Nordendorf-spændet finder vi i samme linje med forsæt mandsnavnet, der står uden egentlig forbindelse med den øvrige indskrift, skrevet til den modsatte side, hvilket fuldkomment stemmer med den måde, hvorpå i en af indskrifterne fra Thera (hos Boeckh, Franz og Rangabé no. 1; hos Le Bas pl. II, no. 4) navnene *Κλεαγόρας* og *Περασιός* er skrevne. Grunden var i begge tilfælde den samme, nemlig stræben efter tydelighed.

sige høre til begge linjer. Herved fremkommer da den slangedrejede skrift i de sabelliske indskrifter, som i Norden første gang møder os på Tune-stenen, men senere blev mere og mere almindelig, således på nogle af de ældste stene fra den yngre jernalder, f. eks. Helnæs-, Flemløse- og Glavendrup-stenen, hvor der dog er den forskel fra Tune-stenen, at de enkelte linjer er adskilte ved en streg, hvorpå bogstaverne står. Det næste skridt var, at man i stedet for de simple streger prydede stenene med de ejendommelige og kunstfærdige slangeslyngninger, der senere kom til at spille en stor rolle, og i hvilke så overordenlig mange af de yngre runeindskrifter navnlig i Sverrig blev indristede.

At bustrofedon-formen i runeindskrifterne er udviklet i Norden selv, hvor den fra først af kun skylder et stenhuggerlune, der vel fremkaldtes ved stræben efter større tydelighed, sin tilværelse, er klart deraf, at den andensteds forekommer så overordenlig sjælden, og at den hos os først optræder på en sten, som af flere grunde ingenlunde tør regnes til de ældste mindesmærker¹.

¹) På Varnum- (Jårsberg-)stehen (Stephens s. 216), der, som også Bugge i sin skarpsindige tolkning af denne indskrift (filol. tidskr. VII, s. 237 ff.; sml. VIII, s. 196 f.) har fremhævet, i flere henseender minder om Tune-stenen og omtrent må tilhøre samme tid som den, løber indskriften i to linjer fra venstre til højre; kun det sidste ord er både af hensyn til plads og tydelighed skrevet bustrofedon, således at det tillige løber om den nederste linje, hvormed indskriften begynder:

RN+QY PA

 ↑

 1

o: runob waritu (»vi to skrev runer«); runob er det sidste regelmæssig skrevne ord i øverste (sidste) linje, og foran ↑ i ordet waritu står det sidste bogstav i nederste

Udviklingsgangen, som vi kan forfølge på mindesmærkerne, er altså den, at runeskriftens oprindelige retning var fra venstre til højre ligesom det latinske alfabets; men temmelig tidlig har man ved siden deraf også givet den retningen fra højre til venstre. Ved en forening af begge disse former opstod senere den almindelige bustrofedon, og samtidig med den viser sig også de første spor til den slangedrejede skrift. Alle disse former holdt sig i den følgende tid længe ved siden af hinanden, i det det berode på runeristerens smag og kunstfærdighed, hvilken form han vilde vælge.

Jeg har måttet dvæle noget ved hele denne udviklingsgang, da man naturligvis også har benyttet skriftens retning fra højre til venstre og *βουτροπονηδόν* som bevis på runernes umiddelbare nedstammen fra det fönikiske eller et gammelt græsk alfabet; at den også havde retningen fra venstre til højre, og at dette netop viser sig som regel i de allerældste indskrifter, har man enten overset eller ikke anset for nødvendigt at bemærke, i det man er gået ud fra den aldeles falske forudsætning, at det vel kunde tillades en skrift, der oprindelig gik fra højre til venstre, senere at antage den modsatte retning, men at den omvendte forandring var utænkkelig. På det første havde man jo et sikkert eksempel i græsk, og deraf drog man da den urigtige slutning, at det samme også måtte være sket med runeskriften. At begge dele i følge sagens natur var lige berettigede og lige sandsynlige, har man ikke haft øje for.

Den samme vilkårlighed, som i de ældre alfabeter møder

(første) linje. I indskrifterne fra den ældre jernalder findes sikre eksempler på bustrofedon-formen kun på Tune-stenen og i dette ene ord på Varnum-stenen, og den sidste viser jo netop tydelig, at det er rent tilfældigt, at denne form blev valgt.

os med hensyn til skriftens retring, træffer vi også i anvendelsen af skilletegnene.

At man allerede i meget gammel tid for at opnå en højere grad af tydelighed har søgt at fastsætte grænsen mellem de enkelte ord ved hjælp af skilletegn, viser den moabitiske indskrift, der regelmæssig adskiller de enkelte ord ved et punkt¹. Men desuden frembyder denne indskrift den hidtil enestående ejendommelighed, at den også benytter et andet tegn, nemlig en lodret streg, for at adskille de enkelte sætninger. Længer ned i tiden bliver brugen af skilletegnene sjældnere; de forekommer slet ikke i den store sidoniske indskrift på Eschmunazars sarkofag og anvendes overhovedet kun ganske undtagelsesvis i de fönikiske indskrifter.

Også hos Grækerne forekommer skilletegn mellem de enkelte ord sjældent og for det meste kun i meget gamle indskrifter. Medens de ældste indskrifter fra Thera og Melos ikke benytter noget skilletegn, anvendes et enkelt punkt på broncetavlen fra Petilia (C. I. G. no. 4; Franz no. 23), og noget hyppigere finder vi 2 eller 3 punkter benyttede på samme måde². Senere opgives brugen af skilletegnene aldeles, og når vi i græske indskrifter fra den romerske kejsertid atter kan finde enkelte eksempler på an-

¹) De oldpersiske kileindskrifter fra Akhæmenidernes tid anvender som bekendt regelmæssig en lille skråtliggende kile som skilletegn mellem de enkelte ord.

²) To punkter findes f. eks. i traktaten mellem Elis og Heræa (C. I. G. no. 11; Franz no. 24) og i enkelte gamle attiske indskrifter, f. eks. C. I. G. no. 33 (Franz no. 42). Andre af de gamle attiske indskrifter bruger tre punkter, f. eks. C. I. G. no. 22 (sml. foran s. 127 not. 1), no. 139, 147. Også forekommer undertiden i samme indskrift afvekslende to eller tre punkter, således i den sigæiske indskrift og i den lokriske indskrift fra Galaxidi (Rangabé no. 356 b pl. XIII; J. L. Ussing i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1857, s. 21 f.).

vendelsen af et enkelt punkt¹, er dette uden tvivl lånt fra Romerne.

En langt almindeligere anvendelse har derimod skilletegnene fundet hos de italienske folk, hvor det må betragtes som undtagelse, når de ikke bruges (således i enkelte etruskiske indskrifter). For øvrigt finder vi de samme skilletegn som hos Grækerne; meget sjældent forekommer dog tre punkter, f. eks. af og til i etruskiske indskrifter samt i de sabelliske fra Crecchio og Cupra og veksellende med to punkter på broncetavlen fra Velletri (Mommensen, *Unterital. Dial.* tab. XIV). To punkter er derimod meget almindelige i etruskisk og bruges gennemgående på de iguviniske tavler med umbrisk skrift. Ellers må også de to punkter betragtes som sjældne undtagelser (således i enkelte af de falikiske indskrifter og i de oskiske hos Mommensen tab. VIII, no. 1, 10 og 14). Det enkelte punkt, der er så sjældent hos Grækerne, forekommer meget ofte i Italien, således i mange etruskiske indskrifter, i flere af de falikiske, næsten uden undtagelse i de oskiske, og det er blevet regel hos Romerne allerede i de ældste bekendte indskrifter².

I runeindskrifterne hersker lige fra de ældste tider stor vilkårlighed både i skilleteggenes brug og form. Hyppig anvendes de slet ikke i den ældste tid; hvor indskriften kun indeholder et enkelt navn (Thorsbjærg dupsko, Strårupdiademmet, Himlingöje-spændet o. s. v.), var der naturligvis

¹) J. L. Ussing i *Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter*. V. Række. Historisk og philos. Afdel. II, s. 9.

²) Også i de herculanensiske papyrusruller findes som i indskrifterne et punkt efter de enkelte ord (sé det latinske digt om slaget ved Actium i *Herculanensium Voluminum quæ supersunt* Tom. II, Neapoli 1809). Derimod bruger vokstavlerne fra Siebenbürgen kun ganske undtagelsesvis skilletegn, nemlig af og til et punkt ved slutningen af en sætning (Massmann, *Libellus aurarius*, § 154).

ingen anledning til at bruge noget skilletegn; men de forekommer heller ikke f. eks. på Etelhem-spændet, Bø-, Einang-, Tanum-stenen og flere. Heller ikke Bukarest-ringen kender noget skilletegn, og på Nordendorf-spændet findes et sådant først efter den egenlige indskrift, hvorefter vi straks skal tale. Derimod betegner guldhornet 4 gange tydelig adskillelsen mellem de enkelte ord ved 4 punkter, og ligeledes har Vimose-høvlen på toppen tydelig én gang 4 punkter, medens indskriften på siden synes at have både 2 og 3 punkter. På Charnay-spændet findes foran den egenlige indskrift i linjen til højre 3 punkter for tydelig at skille denne linje fra alfabetet; senere bruger denne indskrift derimod to gange 4 punkter¹, men intet skilletegn efter det sidste bogstav. At man har betragtet brugen af skilletegnene som fuldstændig overflødig, ser vi tydelig af Tune-stenen, der i hver af sine længere indskrifter kun 2 gange bruger 2 punkter og i indskriften på 3 linjer endda kun foran og efter det sidste ord²; også Varnum-stenen har kun 1 gang 3 punkter, men ellers intet skilletegn. Dog må det ikke overses, at flere af de utydelige indskrifter (Reidstad-stenen og andre) måske fra først af kan have haft et skilletegn, der nu ikke kan skælnes (også på Tune-stenen er begge punkter kun rigtig tydelige på det ene sted). Undertiden bruges et skilletegn som prydelse foran eller efter indskriften, men ikke mellem de enkelte ord (Stenstad-

¹) På tegningen hos Stephens består det 2det skilletegn af 5 punkter i en ellers ikke forekommende form; dette er imidlertid efter Beauvois' oplysning urigtigt. Der kan ingen tvivl være om, at runeristeren her har villet sætte 4 punkter som i linjen til venstre; men de har i linjen til højre fået en lidt mere uregelmæssig form.

²) Indskriften på 2 linjer har kun skilletegnet foran og efter det næstsiste ord; om der også har stået 2 punkter efter det sidste ord, kan vi ikke afgøre, da kun det øverste af den første rune i dette ord er lævnet; også det nederste punkt foran dette ord er nu borte.

stenen har f. eks. tegnet $\uparrow$ foran den egenlige indskrift; Lindholm-indskriften har tre punkter ved slutningen af begge linjer og ellers kun to punkter foran det magiske $\uparrow\uparrow$, som står sidst i den ene linje).

Foruden de her nævnte almindeligst brugte former af skilletegnene tror jeg, at enkelte sjældnere forekommende tegn i nogle indskrifter må opfattes på samme måde. Her hen regner jeg $\times$ på Møjebro-stenen, der også ved sin ringere størrelse viser, at det næppe tør tages som virkeligt bogstav; det lille kors mellem de to punkter synes kun at være valgt som en pynteligere form i stedet for et tredje punkt ¹. Som skilletegn er jeg ligeledes tilbøjelig til at opfatte ikke blot det sidste $\perp$ på Skåäng-stenen, uagtet der følger et punkt efter, men også tegnet $\times$ midt i indskriften efter haringa. Vi har her åbenbar samme navn som på Vimose-kammen, og ved et tegn, der den gang næppe havde betydning som rune, har man vistnok tydelig villet skille dette navn fra det følgende lergar, hvis oprindelse jeg imidlertid ikke kan forklare. At tegnet efter Ψ i ethvert tilfælde ikke har betydning som rune, men kun er brugt til prydelse ved slutningen af indskriften, er klart. Også på Nordendorf-spændet finder vi den egenlige indskrift, der ender med ordet þonar, tydelig adskilt fra navnet leubwini, som ikke står i nogen forbindelse med hovedindskriften, ikke blot derved, at dette navn er indristet til den modsatte side ², men også ved det derefter følgende $\downarrow$, der ikke kan have betydning som bogstav.

Denne vaklen i skilletegnes brug og den overordenlige

-
- 1) Tegnet på Møjebro-stenen minder om det på yngre runestene ofte forekommende skilletegn $\times$, der f. eks. på Hedeby-stenen og andensteds bruges afvekslende med to punkter.
- 2) Sml. foran s. 139 not. 1. — Stephens påstår, at der foran leub- kun findes én rune ($\mathbb{F}$), hvilket jeg anser for usandsynligt; indskriften har her snarere som på Lindenschmits tegning tre runer (skulde der ikke stå ALA-?).

mangfoldighed i deres form viser tydelig, at det har berot på runeristerens lune, hvor vidt han i det hele har villet benytte dem, og at det udelukkende skyldes hans egen smag, hvilken form han har villet vælge. Noget fremmed forbillede skal man vanskelig kunne påvise her; men da runeskriften er udgået fra det latinske alfabet, er det jo også naturligt at antage, at den store afveksling, runeindskrifterne fremviser med hensyn til skilletegnene, dog fra først af udgår fra det enkelte punkt, der var blevet regel hos Romerne; men en til runetegnenes størrelse svarende pynteligere form fandt man snart i 2, 3 eller 4 punkter, i en lille streg eller på anden måde¹, og langt ned i tiden vedblev denne vaklen. Af de ældste indskrifter fra den yngre jernalder har nogle slet intet skilletegn (Helnæs-, Flemløse-stenen o. s. v.), medens Snoldelev-stenen 5 gange har ¹, der også stadig bruges på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen o. s. v.; Kallerup-stenen bruger 1 gang ¹ og 1 gang : (en afveksling, som også findes på andre stene), Nörre-Närå-stenen

1) Vilde man søge forbilledet for runeindskrifternes skilletegn i de to eller tre punkter hos Grækerne og Etruskerne — uden at bekymre sig om, at vi også der træffer ét punkt —, måtte man i al fald indrømme, at runeristeren på egen hånd kan have forandret både de 3 punkter til 4 og de 2 til ¹, en antagelse, der forekommer mig lige så dristig som min, i følge hvilken han efter sin egen smag har kunnet behandle det enkelte punkt som han fandt for godt. Hvor skuffende lighederne undertiden kan udvikle sig aldeles uafhængig af hinanden, har vi et eksempel på i Skåäng-stenens ¹ som skilletegn efter den sidste rune. På den moabitiske sten, hvor punktet tjæner til at adskille ordene og den lodrette streg til at adskille sætningerne, kan en enkelt gang begge forenes til tegnet ¹, hvor vi rigtignok, da indskriften går fra højre til venstre, har punktet foran stregen, medens det omvendte er tilfældet på Skåäng-stenen, hvis indskrift går fra venstre til højre. Ligheden er jo imidlertid slående, og jeg overlader dette bidrag til dem, der endnu holder på runeskriftens nedstammen fra det semitiske alfabet.

har først 1 punkt (oprindelig vistnok 2, hvoraf det nederste nu er forsvundet på grund af stenens afskalling) og derpå 3 punkter. Et enkelt eller (navnlig) to punkter forekommer jo senere overordenlig hyppig.

Jeg tror, at vi hermed har fremstillet alt det, som runeskriften selv vil kunne lære os om sin oprindelse, og vi har intetsteds fundet noget, som kunde tale imod det resultat, hvortil vi kom gennem vor betragtning af de enkelte tegns form og betydning, at denne skrift må være udgået fra det latinske alfabet. Vi har endog trot tilnærmelsesvis at kunne fastsætte tiden for runealfabetets dannelse, i det et par tegn gör det højst sandsynligt, at det må være det yngre latinske alfabet, der har tjænt det til forbillede. Denne tidsbestemmelse føres vi også naturlig til ad en anden vej. Vi har allerede tidligere fremhævet, at runeskriften først optræder i den ældre jernalder, og vi er efter de hidtil foreliggende kendsgerninger ikke berettigede til at føre nogen indskrift med de ældste runer længer tilbage i tiden end i det tidligste til omtr. år 200 e. Kr. Men i følge de archæologiske undersøgelser gör netop på denne tid den romerske indflydelse sig gældende i sin fulde styrke. Det ligger derfor nær på forhånd at antage, at oprindelsen til runeskriften, som ved første øjekast viser et utvivlsomt slægtskab med de gamle sydevrøpæiske alfabeter (det græske, etruskiske, latinske) snarest må søges i det latinske. Den etruskiske indflydelse måtte nemlig være ældre, og den græske yngre, medens omvendt de græske bogstaver, hvorfra runerne alene kunde tænkes at være udgæede, vilde tilhøre en tidligere periode, vor bronzealder. Når derfor runeskriften, som vi i det foregående har vist, kun lader sig udlede af det latinske alfabet, er dette i fuldkommen overensstemmelse med archæologiske og historiske kendsgerninger, og tiden for

denne skrifts første fremtræden giver en ny og vægtig støtte for vor antagelse, at den må være udgået fra det yngre latinske alfabet på 23 bogstaver. Heraf følger da tillige, at runeskriftens optræden i den ældre jernalder ikke i og for sig afgiver noget som helst bevis, der kan støtte hypotesen om en ny stammes indvandring i Norden ved overgangen fra bronze- til jernalderen. Runeskriften er kun et enkelt led i den øvrige romerske indflydelse, som viser sig på den tid, og den er kommen til os så tidlig, som det i det hele taget var tænkeligt. Har en ny indvandring fundet sted, må det altså bevises ved andre grunde.

Der er dog endnu ét spørgsmål, som uden tvivl vil blive rejst, men hvorpå det er umuligt for tiden at give et blot nogenlunde sikkert svar, og med hensyn til hvilket jeg derfor skal indskrænke mig til enkelte antydninger. Ad hvilken vej blev det romerske alfabet, der tjente som grundlag for runeskriften, bekendt for de gotiske folk?

Efter Cæsars erobring af Gallien kom som bekendt også Germanerne i nøjere forbindelse med Romerne, med hvem de i den følgende tid fik mangfoldige både fredelige og krigerske berøringer. Da derfor den direkte forbindelse mellem Romerne og Germanerne var så betydelig i den ældre jernalder, kan også runeskriften let tænkes at være opstået hos en germansk stamme, som stod i nærmere forbindelse med Romerne¹. Dog lader dette sig ikke bevise, og det er heller ikke nødvendigt, at skriften er kommen til de gotiske folk direkte fra Romerne. Foruden Romerne var der nemlig et andet folk, med hvilket germanske stammer på denne tid og tidligere stod i livligt samkvem, og gennem hvis land uden tvivl en af hovedvejene er gået for den romerske kulturs udbredelse til Norden, nemlig Gallerne². Sikkert kend-

1) Jeg skal blot ved siden af de mange andre kendsgerninger henvise til Tacitus' ytring om Hermundurerne (Germ. c. 41).

2) Sml. J. J. A. Worsaae, Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder, Kbh. 1865, s. 47 & 57.

skab til Gallernes skrift har vi først fået gennem de i den nyeste tid fremdragne oldgalliske indskrifter¹. Overensstemmende med de gamle forfatteres vidnesbyrd benytter de ældste af disse indskrifter det græske alfabet (i dets yngre almindelige skikkelse), som naturligvis fra Massilia har bredt sig ud over Sydgallien². Ved Cæsars erobring foregik imidlertid en forandring heri; kendskabet til det latinske alfabet blev da almindeligt, og i de oldgalliske indskrifter fra den første kejsertid finder vi de græske bogstaver om-

¹) J. Becker, Die inschriftlichen Überreste der keltischen Sprache i Kuhns og Schleichers Beiträge zur vergl. Sprachforschung III (1863), s. 162—215, 326—59, 405—43; IV (1865), s. 129—70. A. Pictet, Nouvel essai sur les inscriptions Gauloises i Revue archéol. 1867, XV, s. 276—89, 313—29, 385—402; XVI, s. 1—20, 123—40.

²) Sml. Strabo IV, 1, 5 (p. 181 edit. Casaub.). Cæsar B. G. I, 29: In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ et ad Cæsarem relatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque, altså »lister, skrevne med græske bogstaver (men naturligvis i gallisk sprog), der indeholdt en fortegnelse over dem, som var dragne hjemme fra«; ibid. VI, 14 (om Druiderne): neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Græcis litteris utantur, »de anser det for utildeligt at nedskrive deres lære, skönt de ellers i reglen, som f. eks. i offentlige og private regnskaber, bruger græske bogstaver«. At denne kundskab imidlertid på Cæsars tid ikke var udbredt hos alle Galler synes at fremgå af V, 48, hvor Cæsar omtaler, at han under sit ophold hos Nervierne afsendte et brev til Cicero, der var skrevet med græske bogstaver (og sandsynligvis, skönt det ikke ligefrem ligger i ordene »hanc Græcis conscriptam litteris mittit«, på græsk), for at det ikke, hvis det blev opsnappet af fjenden, skulde røbe hans planer. At de fjærtboende, uciviliserede Nervier (II, 4) i modsætning til andre galliske stammer ikke kendte græsk skrift, passer netop godt med den skildring, Cæsar andensteds (II, 15) giver af dem.

byttede med de latinske kapitalbogstaver, som senere atter fortrænges af uncial- og kursivskriften. .

Medens således indbyggerne i det egenlige Gallien først benyttede det græske og dernæst det latinske alfabet, synes de galliske folk i Overitalien tidligst at have lagt den »nordetruskiske« skrift til grund for deres alfabet, men senere ligeledes at have optaget det romerske alfabet.

På grund af det nære samkvem, som på mange steder har fundet sted mellem Gallier og Germaner, må vi derfor henstille som en mulighed, at den latinske skrift netop samtidig med sin æjrrige fremtrængen hos de galliske folk også er bleven bekendt for de gotiske stammer, og at runealfabetet kan være udgået fra de latinske kapitalbogstaver, som de gotiske folk (Tyskere og Nordboer) i den første romerske kejsertid gjorde bekendtskab med hos Gallerne. Derimod finder jeg i runetegnene selv intet, der kunde tyde på, at også den af Gallerne for det latinske alfabet benyttede græske og nordetruskiske skrift kan have spillet en rolle ved dannelsen af runealfabetet¹. Men det fortjæner at fremhæves, at medens

¹) Da imidlertid min lærde, af runestudiet højtfortjænte ven S. Bugge i sin afhandling om runeindskrifter på guldrakteater i forbigående har antydet, at den nordetruskiske skrift kunde stå i forbindelse med runeskriften (årh. for nord. oldk. 1871, s. 176; mémoires de la société royale des antiquaires du Nord 1871, s. 363), skal jeg her til nærmere sammenligning med det »nordetruskiske« alfabet, som jeg har sammenstillet på tavle II no. 7, anføre den form af dette alfabet, som Gallerne benyttede:

a b g d e w z h θ i k l m n o p s r s t u
 ꝥ - - - ꝥ - - - | k|l (M) ꝥ o ꝥ ꝥ ꝥ ꝥ ꝥ

hvor kun betydningen af tegnet ꝥ kan være nogen tvivl underkastet. Af vigtighed ved sammenligning med runeskriften er det, at de oprindelige tegn for *b*, *g*, *d* mangler og udtrykkes ved *p*, *k*, *t* (sml. foran s. 49 not. 1). Det eneste tegn, der minder om runeskriften, er ꝥ med betydning *a*; men at dette bogstav her har fået denne form, som

Gallerne efterhånden optog det græske, nordetruskiske og latinske alfabet så godt som aldeles uforandret, står runealfabetet langt selvstændigere lige over for sit latinske forbillede.

Vi har hermed fuldendt den første del af vor opgave. Vi har påvist, at det eneste gamle alfabet, hvorfra runerne umiddelbar kan nedstamme, er det latinske, og at det må være det yngre latinske alfabet, bestyrkes både af enkelte runetegn og af den tid, som de ældste runeindskrifter tilhører. Skriftens brug hos de gotiske folk — hvad enten de har fået den umiddelbar fra Romerne, eller middelbar gennem Gallerne — står således i forbindelse med den mægtige indflydelse, som Romerne i den første kejsertid øvede på barbarerne, og dens optræden i Norden sammen med de ældste fund fra jernalderen kan følgelig ikke bruges som bevis på en ny stammes fremtrængen.

---

ellers i etruskisk betegner *w*, ligger i, at Gallerne brugte **V** både for *u* og *w*; da altså ingen misforståelse var mulig, fik **Λ** i lighed med de øvrige bogstaver en oprejst stilling. Da imidlertid de bogstaver, der afviger fra de latinske, ligger runerne langt fjærnere end disse (navnlig *r* og *t*), og da de i runeskriften optagne latinske **B, C, D, F, Z, H** her aldeles mangler, tror jeg, at man vil indrømme, at det af Gallerne benyttede nordetruskiske alfabet ikke kan have den fjærneste berøring med runeskriften, og at ligheden mellem *a*-runen og det gallisk-etruskiske *a*, som jeg foran (s. 93 not.) bemærkede, må betragtes som aldeles tilfældig. — Derimod er det muligt, at enkelte ejendommelige tegn, der findes på nogle brakteater sammen med runer, og hvis betydning det er os umuligt at angive, ikke blot har ydre lighed, men også en virkelig sammenhæng med tilsvarende tegn i indskrifter fra Overitalien og på de guldkar, der er fundne i Banatet, således som Bugge har formodet (årh. f. nord. oldk. 1871, s. 175 f.). Men denne blanding af runer og fremmede skrifttegn på enkelte brakteater skyldes da en senere tid og står ikke i forbindelse med runeskriftens oprindelige udvikling.

Men når runeskriften således ikke hjælper os til at besvare spørgsmålet om forholdet mellem Nordens beboere i bronze- og jernalderen, så vidner den til gengæld gennem hele jernalderen ikke blot ved sit sprog men også ved sin ydre form højere end alle andre kendtgærninger, at det folk, som i den ældre jernalder først begyndte at benytte runeskriften i de nordiske lande, er det samme, som har efterladt os indskrifterne fra den yngre jernalder. Hermed skal vi beskæftige os i den anden del af vore undersøgelser, i hvilke jeg håber at skulle levere et fyldestgørende bevis for, at den skrift, som møder os på de nordiske mindesmærker fra den yngre jernalder, ved en gradvis udvikling er fremgaaet af den, der brugtes i den ældre jernalder.

II. RUNESKRIFTENS UDVIKLING I NORDEN.

Det runealfabet, med hvilket vi hidtil har beskæftiget os, og hvis oprindelse vi har søgt at påvise, brugtes altså af de nordiske landes beboere i den ældre jernalder. At det imidlertid ikke var en særlig nordisk skrift, men at den også benyttedes af andre stammer af den gotiske folkeklasse, er godtgjort i det foregående. Anderledes stiller forholdet sig derimod, når vi betragter de skriftlige mindesmærker i Norden fra den yngre jernalder; vi finder da et alfabet, som ikke blot i mange henseender afviger fra det, der tidligere var i brug, men som også må betragtes som særlig nordisk i strengeste forstand. Hvor mindesmærker med denne skrift kan påvises udenfor de skandinaviske lande, vidner sproget, at vi altid har minder om Nordboere, som på deres tog kom til fremmede lande.

Det runealfabet, der benyttedes i Norden i den yngre jernalder, har i sin almindeligst bekendte skikkelse 16 tegn, som vi lader følge med angivelse af deres navne og betydning:

	1	2	3	4	5	6
1.	ƿ f	ᚱ u	ᚢ þ	ᚦ (d) ᚦ (o)	ᚷ r	ᚹ k
	<i>fē</i>	<i>úr</i>	<i>þurs, þorn</i>	<i>óss</i>	<i>reid</i>	<i>kaun</i>
	7	8	9	10	11	
2.	* h	ᚦ u	l i	ᚠ a	ᚱ s	
	<i>hagl, hogall</i>	<i>naud</i>	<i>iss</i>	<i>ár</i>	<i>sól</i>	
	12	13	14	15	16	
3.	ᚠ t	ᚷ b	ᚦ l	ᚹ m	ᚱ R (y)	
	<i>týr</i>	<i>bjarkan</i>	<i>lōgr</i>	<i>maðr</i>	<i>ýr</i>	

Disse tegn deltes i 3 afdelinger («ætter»), Frøys ætt, indeholdende de 6 første runer, Hagals ætt de 5 følgende og Týs ætt de 5 sidste.

Vi kender det her anførte alfabet gennem traditionen, ligesom forskellige fremstillinger deraf er os overleverede på stene, klokker og andre genstande fra de nordiske lande. Liljegren nævner flere sådanne (Run-Lära s. 172 f.; Run-Urkunder no. 2001 ff. foruden enkelte andre, f. eks. no. 1982 = Stephens s. 104 no. 15, c; no. 1986, 1995), hvortil endvidere fra Danmark kan føjes futharken på døbefonten i Bårse kirke (i nærheden af Præste), som efter de 16 runer har tilføjet tre tegn, der almindelig brugtes i kalendere for i forening med de 16 runer at udtrykke de 19 gyldental (Annaler f. nord. Oldk. og Hist. 1846, s. 283 ff. med tavle II). Også på en dansk runesten i Åstrup (ved Varde) findes runerækken; men desværre mangler slutningen, så at vi kun har de 13 første runer af alfabetet lævnede (afbildet hos Thorsen, De danske Runemindesmærker s. 317). Flere andre fremstillinger af det kortere runealfabet vil vi nedenfor få lejlighed til at omtale.

Sammenligner vi nu det her fremstillede runealfabet fra den yngre jernalder med det, der brugtes i den ældre, bliver straks en vigtig kendsgerning klar og uimodsigelig, nemlig at begge alfabeter med nødvendighed viser tilbage til én fælles kilde. Beviserne herfor er følgende:

1) Af de 16 runer i det kortere alfabet genfindes de 9, nemlig

ƿ ʀ ʁ ʂ ʃ ʄ ʅ ʆ ʇ

også i det længere aldeles i samme form og med samme betydning som i det kortere. Også ligheden mellem det korteres ʀ a, ʁ s og det længeres ƿ a, ʂ s er iøjnefaldende;

2) runenavnene i det kortere alfabet stemmer nøje med dem, som vi ved hjælp af de oldengelske og gotiske navne kan fastsætte for det længere alfabets tegn;

3) det kortere alfabet inddeles i tre afdelinger («ætter»), der begynder med ƿ f, ʀ h og ʃ t; at den samme inddeling har været benyttet i det længere alfabet, fremgår af futharken på Vadstena-brakteaten, som har skilletegnet : foran H h og ʃ t.

Hver enkelt af disse grunde er i og for sig tilstrækkelig til at vise, at de to alfabeter ikke blot ikke er udviklede uafhængig af hinanden, men endogså står i den nøjeste forbindelse indbyrdes. Hermed er det jo imidlertid endnu ikke afgjort, hvilket forhold der finder sted mellem dem i det enkelte. Det spørgsmål, vi skal besvare, er, om det ene af disse alfabeter udgår umiddelbar fra det andet, eller om de begge er afledede fra en ældre fælles kilde.

Efter de foregående undersøgelser kom vi til det resultat, at et for alle gotiske folk fælles runealfabet på 24 tegn blev dannet ved hjælp af det latinske, og at det netop er dette alfabet, der bruges på de ældste skriftlige mindesmærker i Norden. En nødvendig følge heraf vil naturligvis være, at det kortere særlig nordiske alfabet, som vi finder på de yngre mindesmærker, og som viser tilbage til samme kilde som det længere fællesgotiske, kun kan udledes fra dette. Var nemlig omvendt det længere alfabet udgået fra det kortere, som mange endnu antager, eller var de, som man også har søgt at påvise, begge udviklede uafhængig af hinanden fra et fælles grundalfabet, måtte vort tidligere re-

sultat i et væsentligt punkt modificeres. I stedet for et grundalfabet på 24 tegn måtte man da langt snarere tænke sig et fra latin udgået fællesgotisk alfabet, der i tegnenes antal stemmede med det kortere nordiske. Et sådant alfabet lader sig rigtignok ikke påvise; men vi behøvede kun at føre enkelte runeformer i det kortere nordiske alfabet tilbage til et ældre standpunkt, som måtte være bevaret i det længere alfabet (dettes < k, H h o. s. v. lige over for det korteres V, * o. s. v.) og at gengive runerne *oss* og *ar* deres oprindelige betydning *a* og *j* for netop at få et alfabet, som kunde ligge til grund både for det kortere nordiske og for det længere på Vadstena-brakteaten o. s. v. Det oprindelige runealfabet havde da tidlig spaltet sig i *tø*, af hvilke det ene, der i tegnenes antal svarede til grundalfabetet og for så vidt stod dette nærmest, bevaredes af de egentlige skandinaviske folk, hos hvem vi finder det i fuld brug i den yngre jernalder, medens de gotiske og germanske folk senere havde udviklet grundalfabetet videre ved tilføjelse af nye tegn, så at det fik den form, som vi kender fra Vadstena-brakteaten; på et endnu senere standpunkt var dette (gotisk-germanske) alfabet yderligere blevet udvidet i England¹. En sådan tanke er i og for sig natur-

¹) Om forholdet mellem de forskellige runealfabeter udtaler W. Grimm sig således: »Wir haben die drei Runenalphabete, das nordische, deutsche und angelsächsische verglichen und ihre Verwandtschaft gefunden. Es entsteht jetzt weiter die schwierige Frage: wie wir uns die Entstehung dieses Verhältnisses und die Abhängigkeit des einen von dem andern vorstellen müssen? Wir gehen von dem Grundsatz aus, dasz das einfachste Alphabet das älteste sey; dem gemäsz sind wir genöthigt, den sechszehn alten Runen, und zwar nach ihrer eigenthümlichen, alten Ordnung, deren Ursache, so viel ich weisz, noch nicht entdeckt ist, den Vorrang zu geben« (Ueber deutsche Runen s. 124), og han kommer da til det resultat, »dasz die sechszehn altnordischen Runen Grundlage der deutschen und angelsächsischen sind« (s. 128). Imod hele denne be-

lig, og den var fuldt berettiget, så længe man gik ud fra den forudsætning, at sprogformen på mindesmærkerne med det længere alfabet i Skandinavien (guldhornet o. s. v.) ikke

tragtning, hvortil senere mange har sluttet sig, i al fald i det væsentlige, har dog allerede Bredsdorff nedlagt indsigelse: »Det fattigste Alphabet behøver ikke just at være det ældste. Det er vel tænkeligt, at vore Forfædre kunne have bortkastet nogle Bogstaver, deels fordi de holdtes for uforholdne, deels fordi de vare vanskelige at eftergiøre, deels fordi man maaskee kun ufuldstændigt havde gjort sig bekiendt med det ældre Alphabet. Saaledes bortkastede Grækerne nogle af Phoeniciernes, og Romerne nogle af Grækernes Bogstaver, og Englænderne have afskaffet æ, þ og ð» («Om de saakaldte tyske Runer» i Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst, II, 1828, s. 397). Sammesteds (s. 398) udtaler han sig således om forholdet mellem det kortere nordiske runealfabet og det oldengelske: »Jeg formoder, at disse to Slags Runer ere uafhængige af hverandre, men nedstamme fra en fælles Kilde, og jeg opgiver derfor den Mening, jeg har yttret i Skriftet om Runeskriftens Oprindelse p. 19 om de normanniske (marcomanniske) Runer«. Denne fuldstændig rigtige opfattelse af slægtskabsforholdet mellem de to alfabeter er senere også fremsat af andre; således ytrer Liliencron (Zur Runenlehre s. 16): »Die herkömmliche Annahme, das erweiterte goth.-ags. Alphabet habe seine directe Quelle in dem engeren nord., ist wohl nicht haltbar . . . Der Einfluss beider Alphabete auf einander war ein wechselseitiger, beiden aber liegt ein gemeinschaftliches Uralphabet zu Grunde«. Også Kirchhoff betragter den sætning som bevist, »dass das angelsächsische und nordische alphabet sich unabhängig von einander auf einer gemeinschaftlichen grundlage entwickelt haben, das eine nicht aus dem anderen abzuleiten ist« (Das goth. runenalphabet, 2te aufl., s. 2). Det var naturligt, at disse forfattere kom til det resultat, at det kortere nordiske alfabet stod det fælles grundalfabet («uralphabet») nærmest, og Kirchhoff mener derfor også, »dass, wenn wir im altskandinavischen alphabete die ŷr-rune streichen und den zeichen 4 und 12 [o: óss- og ár-runen] ihre ursprünglichen bedeutungen a und j wiedergeben, wir die anzahl der laute erhalten die in dem uralphabete bezeichnet waren. Diesem uralphabete steht allerdings

tilhørte den nordiske sprogstamme, men enten var gotisk eller germansk. Anderledes stiller sagen sig derimod, efter at det i den nyeste tid er påvist, at sproget i disse indskrifter er nordisk, og at det længere runealfabet ikke blot blev benyttet af Goter og Germaner, men også var den eneste brugelige skrift i Skandinavien, før det kortere alfabet optræder hos os. Når man tillige er enig med mig i den opfattelse, som jeg på forskellige steder har søgt at hævde, og som jeg trøster mig til at skulle eftervise til evidens, at sproget i de nordiske indskrifter med det længere alfabet kun er et ældre stadium af det sprog, vi finder i den yngre jernalders indskrifter med det kortere alfabet, vil spørgsmålet om forholdet mellem de to alfabeter naturligvis være afgjort med det samme: i det ældre længere alfabet må vi da nødvendig søge kilden til det kortere yngre.

At vore runeindskrifter fra den ældre og yngre jernalder indeholder den samme nordiske folkestammes sprog fra forskellige tider, som jeg påstår, har imidlertid ikke blot Gislason bestemt benægtet, i det han sammenfatter resultatet af sine undersøgelser om sproget i de ældste indskrifter i følgende ord: »Seer man bort fra Enkelthederne og betragter Idiomet i den her omhandlede Afdeling af de ældre Indskrifter i det Hele, synes det hverken at kunne henføres til den »germanske« eller til den »skandi-

---

das skandinavische am nächsten; dass aber aus ihm, etwa in einer noch älteren gestalt, die übrigen alphabete abgeleitet sein sollten, oder mit anderem worte das skandinavische alphabet selbst als jenes uralphabet zu betrachten sei, das ist eine annahme zu der unkenntnis und auch wohl missverständener patriotismus hat ehemahls verleiten können, die aber durch gar nichts zu erweisen steht und als für immer widerlegt betrachtet werden kann wenn wahr ist was ich an einem andern orte über das verhältnis jenes ältesten runenalphabetes zu dem lateinischen bemerkt habe« (»Zur würdigung der französischen runen« i Haupts zeitschr. für deutsches alterthum, X, 1856, s. 202).

naviske« »Stamme«, men at være en Mellemting, med en stærk fremtrædende »germansk« og en maaskee endnu stærkere fremtrædende »skandinavisk« Side. Det har tilhørt et Folkefærd, der er gaaet under i Tidens Strøm, er bleven overskyttet af en indtrængende Folkebølge — »et nærbeslægtet Skud af gothisk Rod« (årb. for nord. oldk. 1869, s. 145). Men også Bugge, med hvem jeg ellers glæder mig over at stemme fuldstændig overens så vel i opfattelsen af de ældste indskrifter sprog i det hele som i de fleste enkeltheder, har trot at burde udtale sig med et vist forbehold om denne sag, i det han ytrer: »jeg har ikke villet sige, at der ene og alene er en Tidsforskjel mellem Sproget i Indskrifterne fra den ældre Jernalder og Sproget i de almindelige skandinaviske Runeindskrifter. Archæologer har tværtimod givet mig Tro til, at Begyndelsen af den yngre Jernalder staar i Forbindelse med, at et nyt nordisk Element trænger ind« (Tidskr. for Philologi og Pædag. VII, s. 356).

Når sprogforskerne således endnu kan give forskellige svar på det vigtige spørgsmål om stammeslægtskabet mellem Nordens beboere i den ældre og yngre jernalder, kan vi ikke undre os over, at også historikere og oldforskere er komne til modsatte resultater. Både efter Gislasons og Bugges opfattelse står vejen åben for den mulighed, at en ny stamme ved den yngre jernalders begyndelse kan have bragt det kortere runealfabet til Norden, og at dette altså kan have udviklet sig uafhængig af den skrift, som brugtes i den ældre jernalder. Denne mening er da også kommen til orde i den nyeste tid, og man har med stor styrke fremsat den påstand, at det kortere runealfabet umulig kan være udgået fra det længere, da intet folk vilde falde på at bortkaste tegn for lyd, som det tidligere havde udtrykt, og senere atter danne nye tegn for disse lyd (sml. f. eks. det længere alfabetets < *k* og < *X g*, der i det kortere begge udtrykkes ved < *ʝ*, medens man senere atter indførte en ad-

skillelse mellem $\mathcal{V} k$ og $\mathcal{V} g$). Forholdet mellem runealfabeterne i den ældre og yngre jernalder har man derfor sammen med archæologiske undersøgelser benyttet som støtte for den mening, at et nyt folk ved overgangen fra den ældre til den yngre jernalder må være indvandret til Norden. Ved denne antagelse sparer man sig unægtelig på en let måde al mulig ulejlighed med hensyn til forklaringen af det kortere alfabets udvikling; det bliver indført af det nye folk og fortrænger det længere, som de tidligere beboere havde benyttet. Når man går ud fra den forudsætning, at det længere alfabet må være det yngre og fuldkomnere, bliver det jo rigtignok en gåde, at de folk, der tidligere brugte dette alfabet, skulde ombytte det med den nye stammes kortere og ufuldkomnere, og ikke omvendt. Men jeg skal ikke dvæle ved denne modsigelse, da jeg frygter for, at alle sproglige og archæologiske — ikke at tale om historiske — kendsgærninger, hvorpå man har bygget denne folkevandring, er lige svage og uholdbare.

Det er i det mindste en højst overilet påstand, at et sprog ikke på et ældre standpunkt kan adskille lyd, som senere udtrykkes ved et enkelt tegn, på en nøjagtigere og fuldstændigere måde. Analogier fra andre folks skrift viser tvært imod, at det runealfabet, der f. eks. udtrykker k og g ved et enkelt tegn, meget godt kan være udgået fra et ældre alfabet, som brugte to tegn for disse lyd. Det ældste romerske alfabet benyttede naturligvis overensstemmende med det græske forbillede C for g og K for k ; senere blev K kun anvendt ganske undtagelsesvis, medens C brugtes både for g og for k ; endelig fik C kun betydning k , og man dannede heraf et nyt tegn G for g . Dette stemmer fuldstændig med forholdet i runeskriften, hvor vi tidligst finder $\mathcal{C} = k$, $\mathcal{X} = g$, dernæst $\mathcal{V}$ (af ældre $\mathcal{C}$, $\mathcal{Y}$) = g og k , endelig $\mathcal{V} = k$ og det deraf dannede $\mathcal{V} = g$. På lignende måde bruger umbrisk, når det skrives med sit eget alfabet, kun de oprindelige tegn for k og t som betegnelse

både for **k**, **g** og for **t**, **d**, medens det med latinsk skrift udtrykker alle fire lyd; at også det umbriske alfabet selv fra først af har haft fire tegn for disse lyd, kan næppe være tvivl underkastet. Men vi behøver ikke engang at vende os til fremmede folks skrift for at finde analogier til det, vi træffer i runeskriften. Det er jo en bekendt sag, at de ældste danske — så vel som svenske — håndskrifter adskiller det »hårde« **d** og **g** fra det »åndende«, der betegnes ved **th** (**dh**) og **gh**, og at de ligeledes betegner **v** og **w** på forskellig måde; men uagtet alle 6 lyd endnu findes i dansk — medens svensk temmelig sent har tabt »åndende« **d** og **g**, samt **w** —, udtrykker vi dem nu kun ved de tre tegn **d**, **g** og **v**. Når man altså år 1300 for de nævnte 6 lyd havde 6 forskellige tegn, men nogle århundreder senere nøjedes med 3 tegn, må man vel indrømme, at det ikke går an a priori at kalde det umuligt eller urimeligt, at også runealfabetet tidligere kunde have tegn både for **k**, **g** og **t**, **d**, men senere kunde hjælpe sig med to tegn for disse 4 lyd. De sproglige — eller rettere palæografiske — grunde, man har anført mod at udlede det kortere runealfabet fra det længere, kan følgelig ikke gælde for beviser.

At heller ikke de archæologiske kendsgærninger, hvortil man har henvist, er i stand til at støtte teorien om en ny stammes indvandring, tror jeg, at Worsaae med alående grunde har godtgjort i sine undersøgelser om »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold«. Imod den antagelse, at det særlig skulde være Rusland, hvorigennem den nye stamme var kommen til Norden, bemærker Worsaae: »Oldtidsminderne i Rusland kunne, som vi hidtil have seet, ikke afgive nogensomhelst fast Støtte for den Antagelse, at de skandinaviske Folk eller endog kun en enkelt skandinavisk Stamme skulde østerfra gennem Rusland være indvandret til Norden. Ikkun een østlig Folkebevægelse til Norden fra det nordlige Asien spores kjendelig ved de finske og lappiske Folks Fremryk-

ning over Nordrusland og Finland til det nordligste Sverige og Norge. Naar ogsaa alle de tidligere gotisk-germaniske Stammer vare indkomne til Norden ad en sydlig og sydøstlig Vei, vilde det være et Særsyn, hvis virkelig enkelte Grene af disse Folk skulde flere Aarhundreder senere ved den yngste Jernalders Begyndelse (henimod Aar 700) være indvandrede til det nordligere Sverige og Norge ad en østlig Vei, efterat allerede Slaver, Liver, Letter, Kurer og Finner forlængst vare trængte frem lige til Østersøens Kystlande. I hvert Fald maatte det da bestemt kunne påvises, at der i disse Egne fandtes ældre Levninger af et saadant skandinavisk Folk og af idetmindste Forudsætningerne for den særegne Kulturetning, dette senere kom til at udvikle i den yngste Jernalder i Sverige og Norge. Navnlig vilde det være af særlig Interesse og Betydning, hvis det kunde lykkes, i nogen Deel af Rusland og fra en saa tidlig Tid som omtrent Aar 700 at paavise Spor af den yngre skandinaviske Runeskrift, der, som man har meent, ikke skulde være udviklet af den ældre, men netop være Særkjendet for et til Norden nyt indkommet Folk. Det er imidlertid be- kjendt, at der endnu ikke i hele Rusland er opdaget mindste Spor af Runeskrift, hverken fra en ældre eller yngre Tid af Jernalderen. (årb. for nord. oldk. 1872, s. 417—18).

At en ny stamme lige ved den historiske tids begyndelse skulde være indvandret til Norden og have medbragt en ny skrift og en ny kultur, der ligesom med ét slag fortrængte den ældre, måtte støttes ved vægtige grunde; men historien tier derom, oldsagerne vidner derimod, sprog og skrift modbeviser det og tilintetgør både indvandringstheorien og forestillingen om det kortere runealfabets større ælde og oprindelighed end det længeres.

Ligesom nemlig sproget i indskrifterne med det kortere alfabet kun er et yngre stadium af det sprog, vi finder i indskrifterne med det længere alfabet — hvad ikke nærmere

skal udvikles i nærværende afhandling —, således er selve det kortere alfabet på 16 tegn kun en yngre udvikling af det længere på 24 tegn, — en udvikling, der ikke er foregået pludselig og på én gang, men forberedt gennem længere tider, således som runemindesmærkerne selv viser os, og som vi ved hjælp heraf i det følgende nærmere skal påvise¹.

¹) Også Lauth (Das germanische Runen-Fudark, 1857, s. 177 ff.) udleder det kortere nordiske runealfabet fra det længere; men i det enkelte lider hans beviser herfor rigtignok af store fejl. — At det kortere runealfabet uden tvivl i det væsentlige er opstået ved en gennemgribende forsimpning af den længere række, har F. Dyrland udtalt i »Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed i Aaret 1857—1858« s. 89. Det er mig dog ikke bekendt, hvorledes min ærede ven har tænkt sig denne udvikling. Lidt videre udført er den samme tanke af en forfatter i »Tidskrift for Philologi og Pædagogik« V (1864), s. 299. Af hvad der her anføres kan jeg dog kun tillægge det også af Lauth og andre fremhævede forhold med de to *a*-tegn i det kortere alfabet lige over for det længeres *a*- og *j*-rune nogen beviskraft. Med hensyn til det øvrige, som til dels støttes på urigtige forudsætninger — f. eks. at *** med betydning *a* er omændring af *ǣ* (hvad også Bredsdorff antog, »Om Guldhornsrunernes Oprindelse« i Barfods Brage og Idun, III, 1840, s. 508), og at *Y* i den længere række er en sideform til *ǰ* —, har jeg en væsentlig forskellig opfattelse. — At det kortere alfabet ved en gradvis udvikling er fremgået af det længere, forholdet mellem de afvigende runeformer og grundene til den forskellige orden af enkelte tegn i begge alfabet, har ingen endnu søgt at påvise. Men uden en sådan påvisning er forholdet mellem de to *a*-tegn i det kortere alfabet og de tilsvarende tegn i det længere naturligvis ingenlunde i og for sig tilstrækkeligt til at bevise det korteres umiddelbare nedstammen fra det længere. Derfor er også Kirchhoff, uagtet han først klart har fremstillet sammenhængen mellem *oss*- og *ar*-runen i det nordiske alfabet og det længeres *a* og *j*, af den mening, at det kortere nordiske alfabet ligger det fælles grundalfabet nærmest, medens han ingenlunde, som det siges i den nævnte afhandling i filol. tidskr. (s. 297, not.), »afleder

I det vi altså går over til at fremstille forholdet mellem de to runealfabeter i det enkelte, begynder vi for straks at lade lighederne og modsætningerne fremtræde så tydelig som muligt med at stille alfabetet fra Vadstena-brakteaten (s. 74) og de ældste indskrifter (s. 82) sammen med det kortere nordiske alfabet (s. 153):

- I. $\mathfrak{F} \mathfrak{N} \mathfrak{P} \mathfrak{R} < \mathfrak{X} \mathfrak{P} : \mathfrak{H} \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{G} \mathfrak{L} \mathfrak{B} \mathfrak{Y} \mathfrak{S} : \mathfrak{T} \mathfrak{B} \mathfrak{M} \mathfrak{M} \mathfrak{T} \mathfrak{O} \mathfrak{R} \mathfrak{M}$
 II. $\mathfrak{F} \mathfrak{N} \mathfrak{P} \mathfrak{R} \mathfrak{Y} - - : * \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{T} - - \mathfrak{Y} : \mathfrak{T} \mathfrak{B} - \mathfrak{T} \mathfrak{Y} - - - \mathfrak{A}$

Sammenligningen viser altså:

1) at et par tegn har en forskellig betydning i begge alfabeter, i det den rune, som i den kortere række har navnet *oss* og i almindelighed gengives med $\mathfrak{O}$, svarer til den længeres *a*-tegn $\mathfrak{F}$, medens den korteres *a*-rune $\mathfrak{T}$ står på samme plads som den længeres *j*-rune;

2) at nogle tegn har en afvigende form i begge alfabeter, nemlig det korteres

$\mathfrak{Y} * \mathfrak{T} \mathfrak{H} \mathfrak{Y} \mathfrak{A}$, svarende til det længeres
 $< \mathfrak{H} \mathfrak{G} \mathfrak{S} \mathfrak{M} \mathfrak{Y}$

Også $\mathfrak{P}$ afviger i reglen en smule fra $\mathfrak{F}$;

3) at 8 af de tegn, som findes i det længere alfabet, mangler i det kortere, nemlig

$\mathfrak{X} \mathfrak{P} \mathfrak{L} \mathfrak{B} (\mathfrak{P}) \mathfrak{M} \mathfrak{O} \mathfrak{R} \mathfrak{M}$;

4) at et par tegn har en anden plads i den kortere række end de ensbetydende tegn i den længere, i det den korteres $\mathfrak{T} \mathfrak{Y}$ svarer til den længeres $\mathfrak{M} \mathfrak{T}$ i omvendt orden, og $\mathfrak{A}$ i den kortere række står på et ganske andet sted end den længeres $\mathfrak{Y}$.

Her er jo forskelligheder, der ved første øjekast måske ser ud til at være så mange og store, at man derved næsten kunde glemme lighederne. Men vi må huske vel på, at det

---

den større række fra den mindre, men tvært imod afviser en sådan forestilling som aldeles urigtig (sé hans foran anførte ytring s. 156—57 i noten).

første af de her fremstillede alfabeter findes på mindesmærker, der tilhører tiden fra omtr. år 300 til omtr. år 500, det andet på runestene fra omtr. år 1000, og at vi endnu ikke har taget den mellemiggende udvikling i betragtning. Derved vil de tilsyneladende store forskelligheder komme til at fremtræde i et andet lys, og jeg håber, at det ad den vej skal lykkes mig at påvise grundene til de nys fremhævede uligheder mellem de to alfabeter og samtidig at levere beviset for, at den kortere række efterhånden har udviklet sig af den længere.

De 4 hovedpunkter, under hvilke vi sammenstillede ulighederne mellem de to runerækker, behandler vi i den foran angivne orden og begynder derfor vore undersøgelser med at omtale en ejendommelighed ved det kortere alfabet, som kun finder sin forklaring i det længere og altså tillige viser, at det kortere i dette punkt kan være udgået fra det længere, men ikke omvendt.

Uagtet det kortere alfabet i det hele taget har en meget indskrænket lydbetegnelse, finder vi dog for en enkelt lyds vedkommende en mærkelig afvigelse herfra, i det der forekommer to tegn for *a*-lyden, nemlig runerne *ᚠ* og *ᚦ*. Af disse har rigtignok den første navnet *oss* og den anden navnet *ar*, så at vi skulde vente, at den første var tegn for *o*, den anden for *a*. Men dette er ingenlunde tilfældet, når vi betragter runemindesmærkerne selv, som netop i reglen udtrykker *o*-lyden ved *ᚠ* (*o*), medens *ᚠ* lige så vel som *ᚦ* er tegn for *a*-lyden; ja begge disse tegn kan endogså bruges afvekslende på samme sten i samme ord. Som bevis herpå skal jeg foreløbig kun anføre følgende former fra Glavendrup-stenen: **ᚠᚦᚦᚦ ᚰᚰᚰᚰ* = oldn. *hans*, *ᚠᚦᚦᚦ ᚰᚰᚰᚰ* = oldn. *annan*; *ᚠᚦᚦᚦᚦᚦ ᚰᚰᚰᚰᚦᚦ* og *ᚠᚦᚦᚦᚦᚦ ᚰᚰᚰᚰᚦᚦ* skrives hver én gang = *ᚰᚰᚰᚰᚦᚦ* (i det oldnorsk-isl. bog-sprog *penna*).

Hvad er da grunden til, at det kortere alfabet har disse

to tegn for *a*-lyden, og at det første tegn har fået navnet *oss*, skönt det udtrykker *a*, ikke *o*?

Begge disse spørgsmål står i nøje forbindelse med hinanden, og svaret derpå findes i de forandringer, som det nordiske sprog og følgelig også de oprindelige runenavne i tidens løb har været underkastede. I fremstillingen heraf kan jeg næsten overalt slutte mig til Kirchhoff (*Das goth. runenalfabet*, 2te aufl., s. 43 ff.) og Bugge (*filol. tidskr.* VII, s. 315 ff.).

Hvor den kortere række har sin *ar*-rune, finder vi i den længere det tegn, som på oldengelsk har navnet *ger*, got. *jer*, oht. *jār* (fællesgotisk og i de ældste nordiske indskrifter sprogform *jāra*). Oprindeligt var altså runen tegn for *j*; men i nordisk svandt *j* tidlig i forlyden: *jāra* blev *āra*, *ār*, og dermed forandredes følgelig tegnets betydning fra *j* til *a*.

Hvor det kortere nordiske alfabet derimod har sin *oss*-rune, har det oldeng. alfabet ligeledes en rune, som kaldes *os*; men kun navnet, ikke tegnet stemmer med nordisk; medens nordisk bruger tegnet **ƿ**, senere i almindelighed **þ**, har oldeng. *os* formen **𐌷**, hvorimod det til nordisk svarende tegn **ƿ** i den oldeng. futhark optræder som den 26de rune mellem de særlig oldeng. tegn, der senere föjedes til den oprindelige række. Heller ikke **ƿ** har imidlertid i oldeng. betydningen *a*, men *æ* og navnet *æsc*. Alt dette har sin grund i senere lydændringer indenfor det oldeng. sprog. I den fællesgotiske og ældste nordiske futhark indtager tegnet **ƿ** med betydning *a* den 4de plads; det oprindelige og ældste nordiske navn på denne rune var *ansuz*, *ansur*. Da efter oldengelske lydlove oprindeligt *ans* bliver *ôs*, måtte også runenavnet *ansuz* antage formen *ôs* (sml. *gôs*, *gås* o. s. v.). I steden for nu at lade den gamle *a*-rune **ƿ** med det forandrede navn *os* og betydning *o* beholde den oprindelige plads i futharken, dannede man af **ƿ** det nye tegn **𐌷**, som med navnet *os* og den dermed følgende betydning *o* blev

stillet på **F**'s tidligere plads. For *a*-lyden beholdt man derimod det gamle tegn **F**; men det fik det nye navn *asc* (sml. oht. *ask*, oldn. *askr*) og stilledes sidst i runerækken. Også ordet *asc* ændrede imidlertid senere i oldeng. sin *a*-lyd til *æ*, og som følge heraf blev **F** med navnet *æsc* tegn for *æ*, medens man for *a*-lyden dannede et nyt tegn **ƿ** (en mellemform mellem **F** og **ƿ**), som man gav navnet *ǣc* (en særlig oldengelsk form, hvor *d* er opstået af en ældre tvelyd; sml. oht. *eih*, oldn. *eik*). De to runer **ƿ** *ǣc* og **F** *æsc* stillede man da med betydning *a* og *æ* forrest mellem de særlig oldeng. runer, medens **ƿ** *ǣc* med betydning *æ* beholdt den plads og det navn, som oprindeligt tilkom **F**. Således må udviklingen tænkes at være foregået i oldengelsk, hvor der altså fra **F** efterhånden er udgået tre runeformer til betegnelse af lydene *a*, *æ*, *æ*.

Også i Norden måtte det gamle navn *ansur* undergå forskellige forandringer, hvorved det oprindelige *a* efterhånden blev fordunklet. Udviklingsgangen har her omtrent været følgende: *n* i *ansur* gik over til en svagere næselyd, så at *ansur* blev *asur*, og i dette *a*-nasale *a* blev *a*-lyden på grund af det følgende *u* yderligere fordunklet ved den lydændring, som vi plejer at kalde *u*-omlyd, så at der fremkom en form, som omtrent må have lydt *asur*; da senere stammeudlyden bortkastedes, opstod formen *ass* og deraf atter med bortkastelse af næselyden og til erstatning derfor forlængelse af *d* en form *āss*, en udtale, der i de ældste oldnordiske håndskrifter betegnes ved *ǫss* eller *ǫss*. I reglen forsvandt dette *ǫ*, *u*-omlyden af *á*, senere, i det *á* atter trængte ind i alle former; men i enkelte ord holdt omvendt *ǫ* sig gennem alle former og faldt da sammen med *ó* (sml. *nátt* og *nótt*, *ambátt* og *ambótt*, *spánn* og *spónn*, *ál* og *ól* o. s. v.)¹. Således kunde formen *ǫss*, der regel-

¹) Sml. min »altnord. gram.« og »fornord. forml.« § 11, c; § 33, B, anm. 3; § 48, anm. 2; § 51, b, anm. 2; § 58, b, anm.; § 70 og oftere.

mæssig er udviklet af *ansur*, altså senere både gå over til *áss* og *óss*, og runenavnet *óss* kan følgelig, som Bugge mener, være opstået i Norden selv af det ældre *óss*. Jeg har dog nogen betænkelighed ved at antage dette. Da nemlig *óss* som navn på en hedensk gud ikke senere gik over til *óss*, men til *áss*, måtte man jo antage, at det gamle *óss* havde spaltet sig i de to ord *áss* i betydning hedensk gud og *óss* som navn på runen, og som grund hertil kunde man måske anføre, at *ó* (*ó*) lettere vilde sejre i runenavnet, der vel almindelig brugtes i nævneform (og genstandsform) ent., sjældnere i ejeform, hvorfra *á* senere atter kunde trænge ind, medens af *óss*, hedensk gud, vel netop ejeform fit. *ása* var almindelig. Da runenavnet *óss* således formelt var blevet forskelligt fra *áss*, glemte man også efterhånden den oprindelige betydning af dette ord og opfattede det som identisk med oldnord. *óss*, flodmunding, ikke som en sideform til *áss*. Skönt alt dette er tænkeligt, finder jeg det ikke meget sandsynligt, og jeg er derfor mest tilbøjelig til at søge oprindelsen til runenavnet *óss* andensteds. Da den gamle *áss*-rune nemlig først meget sent optræder med betydning *o* på en tid, da der også er foretaget andre ændringer i den kortere runerække, anser jeg det for rimeligst, at betydningen *o* og det dermed følgende navn *óss* er overført på *áss*-runen under indflydelse af det oldengelske runealfabet, som jo netop havde sin *os*-rune på den plads, hvor den nordiske *áss*-rune stod. I oldeng. må runenavnet *os* tidlig være blevet misforstået, i det den gamle runesang synes at tage det i betydning »mund» (ved at sætte det i forbindelse med lat. *os*!). Det lå således nær for Nordboerne at identificere det oldeng. *os* med deres *óss*, flodmunding. Jeg finder det derfor rimeligere, at man i Norden ligefrem har optaget det oldeng. navn, end at man af *óss* skulde have fået de to former *áss* (gud) og *óss* (som runenavn), og dernæst skulde have misforstået betydningen af det sidste ord. I den her udtalte formodning bestyrkes jeg også der-

ved, at det oldeng. runealfabet åbenbar på andre punkter har indvirket på det nordiske i en senere tid: det gamle nordiske navn på runen þ var þurs (*þurs rist ek þer* Skírnismál 36; sml. *thuris* i »abecedarium Nordmannicum«, þors i en futhark hos Hicke III, tab. VI no. 7 = Stephens s. 103 no. 14); men senere ombyttedes navnet þurs, der i en ældre form også må have tilhørt den fællesgotiske futhark, i Norden med þorn, som åbenbar er lånt fra det oldeng. alfabet, hvor dette navn tidlig havde fortrængt det ældre; med runetegnet gik som bekendt også navnet þorn over i det latinske alfabet og lever endnu på Island, skönt allerede forfatteren af den ældste orthografiske afhandling i Snorra-Edda forsøgte at indføre benævnelsen þe i stedet for (Sn.-Ed. II, 38). At også yr som navn på runen ʀ sandsynligvis er lånt fra oldeng., skal jeg nedenfor nærmere omtale.

Hvad enten man imidlertid antager navnet óss for at udgå ligefrem fra det ældste nordiske runenavn ansur eller for at være lånt fra oldeng., har det naturligvis ingen som helst indflydelse på den fremstilling, vi har givet af de ændringer, der i Norden måtte foregå med navnene jāra og ansur og som følge heraf med betydningen af de tilsvarende runer. Det er jo nemlig klart, at den gamle jāra-rune efterhånden måtte gå over til at blive det almindelige tegn for a, medens den gamle ansur-rune navnlig kunde benyttes, hvor man vilde betegne en af den følgende nasal påvirket a-lyd, og denne udviklingsgang bekræftes fuldstændig af indskrifterne. Før end vi imidlertid går over til at betragte dette nøjere, vil vi se, hvorledes de gamle tegn for a og j har forandret sig i tidens løb.

Det ældste og oprindelige tegn for ansur-runen er ʀ. Det må ved siden heraf betragtes som sjældent og for en stor del som rent tilfældigt, når den øverste tværstreg i indskrifterne med det længere alfabet ikke udgår fra toppen, således som f. eks. på Etelhem-spændet, hvor navnlig det første ʀ ligesom det foregående ʀ og det følgende ʀ har fået bistavene

lidt længer ned; det samme gælder det andet **F** på den foran (s. 60) nævnte brakteat fra Cöslin. Også på Kinnevad-stenen, hvis indskrift anføres af Bugge i årb. for nord. oldk. 1871, s. 221, forekommer **A** (fra højre til venstre). Som en ren undtagelse, der kun er fremkaldt af hensyn til pladsen, må det derimod betragtes, når Varnum-stenen, som ellers regelmæssig bruger **F**, en enkelt gang har **A** med bistavene til den modsatte side i ordet **IA** iah (= got. *jah*, og); da nemlig **I** og **F** ikke kunde sammenslynges til en binderune, var det nødvendigt at udtrykke ah som her, skönt det egentlig i det længere alfabet måtte betyde ha fra højre til venstre (for ha bruger den samme sten binderunen **HF**). I det kortere alfabet har *áss*-runen væsenlig samme form som *ansur*-runen i det længere; i reglen er det dog kun de ældste indskrifter med det kortere alfabet, der bruger **F** med bistaven udgående fra toppen af hovedstaven, således Snoldelev- og Helnæs-stenen. Derimod må det snarest betragtes som en tilfældighed, når vi finder samme form i futharken på Åstrup-stenen, hvor også bistaven i **p** næsten når til toppen. Tidlig blev nemlig i det kortere alfabet **F** fortrængt af **þ** (som en overgangsform mellem det ældre **F** og det yngre **þ** kan formen på Nörrenärå-stenen, der hører til vore ældste runestene, betragtes; se afbildningen hos Thorsen s. 265; Stephens s. 761). Først senere optræder også formerne **A** og **þ**.

Medens *áss*-runen altså væsenlig har holdt sig uforandret fra de ældste tider, stiller forholdet sig anderledes med *jära*-runen. Vi har allerede foran (s. 110 ff.) gjort opmærksom på, at denne rune optræder under mange forskellige former, som vi dog har trot alle at kunne føre tilbage til en grundform, der ikke var meget afvigende fra **g** på Vadstena-brakteaten, og hvorfra både **h** (*a*) på Istaby-stenen¹ og ***** (*a*) på de andre blekingske stene med det

¹) Med sikkerhed lader **h** med betydning *a* sig endnu kun efter-

længere alfabet (*de ældste nord. runeindskr. s. 58 f.) kan være udgåede¹. Af indskrifterne med det kortere alfabet kender kun et par af de allerældste danske endnu formen * for a (*de ældste nord. runeindskr. s. 62); meget tidlig blev * nemlig yderligere simplificeret ved bortkastelse af den ene tværstreg og fik formen †, der er det almindelige tegn for a i indskrifterne med den kortere runerække. Men * og † er en tid lang blevne brugte ved siden af hinanden endogså i samme egn² og på de samme mindesmærker, således som det fremgår af de ældste danske stene. Medens Kallerup- (Höjetostrup-)stenen kun bruger * og Helnæs-stenen kun †, udtrykker Snoldelev-stenen først 2 gange a-lyden ved *, men bruger derpå 5 gange †; havde Kallerup-stenens indskrift derfor været længere, kunde vi også vente på den at finde † sammen med *. At det i al fald er tilfældigt, at Helnæs-stenen kun bruger †, fremgår deraf, at Flemløse-stenen, hvis indskrift, som jeg nedenfor skal vise, må være indhugget af samme mand som Helnæs-stenens og

---

viser på Istaby-stenen; hvad jeg foran (s. 76 i noten) har sagt om betydningen af dette tegn på en brakteat, er jo kun en usikker formodning. Også på Rök-stenen findes † mellem den længere rækkes runer; men her vil dets betydning vel altid blive usikker.

- 1) I bedømmelsen af sprogformen på Björketorp- og Stentofte-stenen og følgelig også den tid, hvortil disse mindesmærker hører, slutter jeg mig i det hele fuldstændig til den af Bugge fremsatte opfattelse. Jeg vil ved denne lejlighed ikke tilbageholde den bemærkning, at meget synes mig at tale for, at vi også på Istaby-stenen har en kunstig efterligning af en ældre tids sprog og tegn, ikke et pålideligt udtryk for en til en vis tid virkelig herskende sprogform. Selv i dette tilfælde vil dog både den og de andre blekingske stene af samme art altid give os værdifulde oplysninger om skriftens og sprogets udvikling i Norden. Her til håber jeg ved en anden lejlighed at komme tilbage.
- 2) Med urette synes Bugge at drage dette i tvivl (filol. tidskr. VIII, 164).

senere end denne, bruger * afvekslende med † i samme tilfælde, hvor Helnæs-stenen har †.

Vi ser altså, at den gamle jära-rune med betydning *a* og følgelig med navnet *āra*, *ār* efterhånden optræder i formerne †, *, †. Det særlige tegn for *j* var dermed tabt, hvorimod man havde fået to tegn for *a*-lyden. Man kunde nu med Bugge (filol. tidskr. VII, 243) tænke sig, at af disse to tegn *āra* benyttedes til at udtrykke det lange *a*, medens *ansur* bevarede til betegnelse af det korte *a*. Dog lader denne formodning sig ikke bevise, og jeg finder det usandsynligt, at man skulde have adskilt den korte og lange *a*-lyd ved to tegn, da man ikke gjorde en sådan adskillelse ved de andre selvlyd, og da *ƒ* i de ældste indskrifter både betegner det lange og korte *a*. Jeg tror derfor snarest, at den gamle jära-rune efter at være bleven til *āra* en tid lang er kommen ud af brug som lydtegn¹, hvis man ikke undertiden har anvendt den i flæng sammen med *ƒ* og i samme betydning, hvad der jo er muligt, men ikke bevisligt. Derimod holdt den sig på sin gamle plads i alfabetet, og først da *a*-lyden i *ansur* efterhånden fordunkledes på grund af den følgende næselyd, optog man *āra*-runen som tegn for den rene *a*-lyd, medens *ƒ* blev tegn for en dunklere lyd. Dette er da grunden til, at begge tegn bruges på Istaby-stenen i forskellig betydning (se foran s. 111), og på de ældste runestene med det kortere alfabet er (*) † netop tegn for det almindelige *a*, medens *ƒ* regelmæssig bruges, hvor der tidligere havde stået et af *n* efterfulgt *a*, som senere var gået over til »nasalt *a*«, *ą*, en udtale, som vi

1) På lignende måde tænker jeg mig, at den oldeng. *Ń*-rune først er kommen i brug som lydtegn, da den oprindelige *o*-rune *ꝛ* antog navnet *oedel* og betydningen *oe*, og vi må heri vel netop søge grunden til, at *Ń*-runen har fået det nye tegn *Ń*, medens det gamle *ƒ* med det nye navn *asc* holdt sig som tegn for *a* (senere *æ*, *æsc*).

endnu må forudsætte på den tid, til hvilken disse stene hører. Derfor har Snoldelev-stenen ved siden af *† for *a* én gang ƒ, udtalt ą, af ældre *an* = oldnord. *á*. Også senere skrives hyppig ƒ i dette ord ligesom i ƒ† (den store Århus-sten, Hedeby-stenen o. s. v.) = oldn. *þá*. Af samme grund finder vi ligeledes ƒ i den store mængde med ƒ-sammensatte navne, som forekommer på runestenene, således ƒ††††† (den ene Hällestad-sten), ƒ††††† (den ene slesvigske sten fra Vedelspang) og mange andre = oldn. *Asbjörn*, *Asfredr*, hvor *as-* jo netop er opstået af det gamle *ansu-* og må have været udtalt med næselyd, før end det fik formen *ás-*. Et minde om ældre nasaliseret *a* har vi også, når navneformen af udsagnsordene ender på ƒ, således på den ene Hällestad-sten, der bruger ƒ 3 gange, nemlig i navnet ƒ††††† : ąsgautr, i forholdsordet ƒą og i navneformen ƒ††††† : standą. Brugen af ƒ er dog ikke indskrænket til de her nævnte tilfælde, hvor det har udtrykt et af *an* opstået nasalt *a*; men det forekommer desuden meget almindelig foran en virkelig tilstedeværende næselyd (*n, m*), f. eks. i de foran (s. 164) nævnte eksempler fra Glavendrup-stenen; ligeledes skrives *mąnr* (= *mannr*) på den store Skærn-sten (men *matr* på den ene slesvigske sten fra Vedelspang = *mandr*, »navneordenes böjn. i ældre dansk« s. 85 f.); *kląmulan* (Tryggevælde-stenen, vist udtalt *glámulan*). Foran en udeladt næselyd bruges ƒ, ƒ i ƒ††††† stątr : stąndr på Flemløse-stenen, og Tryggevælde-stenen har endogså ƒ††††††† ƒąi batri i betydning ƒaim bætri. At *a* foran næselyden netop så særdeles almindelig udtrykkes ved *áss-*runen ƒ, medens det ellers betegnes ved *ár-*runen †, synes at sætte det udenfor al tvivl, at *a* her en tid lang har været nasalt ligesom i de tilfælde, hvor *n* senere er forsvundet. Da den forskel, som tidligere virkelig havde været til stede mellem ƒ, ƒ ą og *, † *a*, efterhånden udslettedes, blev også begge tegn brugte i flæng; at man langt ned i tiden skrev ƒ, ƒ†, ƒ†† = oldn. *á, þá,*

As-, beviser derfor heller ikke, at næselyden endnu hørtes i disse tilfælde, men er kun den gamle skrivemåde, som har holdt sig uforandret, længe efter at dens oprindelige betydning var glemt. Forholdet mellem de to *a*-lyd *𐀁* *𐀂* og *𐀃* *𐀄* er da det samme som mellem de to *r*-lyd *𐀅* *𐀆* og *𐀇* *𐀈*, der ligeledes oprindeligt var forskellige både i lyd og tegn, men som senere sammenblandedes, da lydene var faldne sammen; og ligesom man til sidst aldeles opgav at bruge *𐀅* for *r*, således sejrede også *𐀃* over *𐀂*. Først senere optræder både *𐀅* og *𐀆* (†) igen med de nye betydninger *y* og *o*.

I de forandringer, som runerne *ansuz* og *jāra* har været underkastede i Norden såvel i navne og dermed følgende betydning, som i tegn, ser vi altså en jævn og langsom overgang fra den længere rækkes *𐀉* *a* og *𐀊* (†, *), *a* til den korteres *𐀋*, *𐀌* og (*), *† a*, og disse overgange står tillige i nøje forbindelse med de ændringer, som andre af de ældre tegn efterhånden undergik.

Så længe *ar*-runen som på Istaby-stenen havde formen *𐀍*, måtte *s*-runen nødvendig endnu beholde den ældre form *𐀎*. Om *𐀍* som tegn for *ar*-runen en tid lang har været almindelig udbredt i Norden, eller om det ikke snarere må betragtes som en stedlig ejendommelighed, lader sig af mangel på mindesmærker ikke afgøre; men i ethvert tilfælde er denne form tidlig vegen for *, og ikke længe efter er det gamle *𐀎* blevet *𐀏*, i det denne rune fik en lodret stilling som de øvrige tegn. Derfor har Kallerup-stenen 2 gange * = *a* og 3 gange *𐀍* = *s*, og de samme to tegn bruges på den noget ældre Sølvesborg-sten, som vi straks skal omtale nærmere. Omtrent år 700 kan vi derfor sige, at *𐀍* er blevet det almindelige tegn for *s*, og jeg betragter det som tilfældigt, når vi senere atter af og til møder en form, der minder om tegnet i det ældste alfabet, således i futharken på Åstrup-stenen, der bruger *𐀎* (Thorsen s. 317).

Imidlertid holdt heller ikke * sig som tegn for *ar*-

runen; ved siden af * brugtes tidlig den simplificerede form †, som vi foran har omtalt. Af det der anførte fremgår det tillige, at † ikke pludselig har fortrængt *, men at begge former i længere tid har holdt sig ved siden af hinanden. Den form, som *ár*-runen til sidst antog i den kortere række (†), havde i den længere en ganske anden betydning, i det † dér var en sideform til †_n. Af disse to former, der i den ældste tid brugtes i flæng ligesom HH (sé foran s. 98), kom senere † udelukkende i brug for *n*. Istaby-stenen har dog endnu † = *n*, og på Björketorp- og Sten-tofte-stenen, hvor *ár*-runen udtrykkes ved *, bruges både † og † med betydning *n*. Da † imidlertid optræder som sideform til *_a på de ældste stene med det kortere alfabet, og ligeledes bruges på Råfsal-stenen, der må være omtrent samtidig med Sølvesborg-stenen (sml. nedenfor), må den ene af de gamle *n*-former † † være opgivet omtr. år 700; fra den tid brugtes kun † i betydning *n*, og *ár*-runen * kunde altså gå over til †.

Først mellem år 800—900 blev † imidlertid eneherkende som tegn for *ár*-runen, og ikke længe efter antog det gamle *h*-tegn HH formen *, som tidligere havde tilhørt *ár*-runen. Kallerup-stenen har derfor H = *h*, * = *a*, Snoldelev-stenen H = *h*, * og † = *a*; Helnæs-stenen har H = *h*, † = *a*; men at * endnu på den tid og i den egn var i brug for *a*, viser Flemløse-stenen, som vi foran har bemærket. Omtrent år 900 finder vi derimod udelukkende † = *a* og * = *h* (Glavendrup-stenen o. s. v.).

At man ændrede HH til *, da dette tegn ikke mere brugtes for en anden lyd, lå deri, at man søgte en simplere form med enkelt stav som ved de øvrige runetegn, og da man hverken kunde bruge † eller †, der var tegn for *a* og *n*, måtte formen * ligge nærmest.

Omtrent samtidig med overgangen fra HH til * og af samme grund foregår der også en forandring med

et andet af de gamle runetegn, nemlig *m*-runen $\mathfrak{M}$. Så længe $\ast$ (sammen med $\dagger$) endnu var tegn for *a* og $\mathfrak{NH}$ for *h*, finder vi også *m*-tegnet i den ældste form; således bruger Sølvesborg-stenen $\mathfrak{M}$, og omtrent år 800 lader dette tegn sig for sidste gang påvise på Helnæs-stenen. Men imellem år 800—900 antog det en form, i hvilken de to stave blev slåede sammen til én, nemlig Φ , Φ , der ofte forekommer på de ældre danske stene (Trygvælde-stenen fra Sælland, Nörrenärå- og Rönninge-stenen fra Fyn, Jællingestene og mange andre af de jyske stene). Dette tegn for *m*-runen holdt sig navnlig i Jylland, medens det på andre steder tidligere fortrængtes af den derfra udgåede simplere form Ψ , der må betragtes som det almindelige tegn for *m*-runen i den kortere række.

I det længere alfabet var Ψ derimod tegn for den af det bløde *s* (*z*) opståede *r*-lyd *r*. Med samme betydning som det almindelige Ψ optræder dog allerede i indskrifterne med den længere række formen $\mathfrak{A}$ (sé foran s. 114 f.), der senere blev eneherkende. Medens Istaby-stenen endnu udelukkende har Ψ , som ligeledes bruges på Björketorp-stenen, kender Stentofte-stenen kun det yngre $\mathfrak{A}$ (»de ældste nord. runeindskr.« s. 58), der ligeledes altid forekommer i de ældste indskrifter med det kortere alfabet. Vi tør heraf slutte, at formen $\mathfrak{A}$ har fortrængt Ψ omtrent samtidig med at *n*-tegnet $\dagger$ fortrængte $\dagger$. Som følge heraf kunde *m*-runen $\mathfrak{M}$ altså ændres til Ψ ¹, og den omstændighed, at Helnæs-stenen endnu bruger $\mathfrak{M}$, medens andre af de ældre stene med det kortere alfabet har Φ , Φ , udelukker ikke den mulighed, at også Ψ meget tidlig kan have været i brug som en sideform til de andre tegn, ligesom vi samtidig finder $\ast$ og $\dagger$ (ja endogså som lokal ejen-

¹) Sml. »de ældste nord. runeindskr.« s. 40; »Prof. G. Stephens om de ældste nord. runeindskrifter« s. 9 (= årb. for nord. oldk. 1868, s. 61).

dommelighed 4, f. eks. på Kälvesten-stenen fra Östergötland, Bautil no. 904 = Stephens s. 724) brugte for *ár*-runen. At Υ var optrådt tidlig ved siden af de andre *m*-former, vilde være afgjort, hvis det lod sig bevise, at Snoldelev-stenen havde brugt denne form; men desværre er hele indskriften tydelig med undtagelse af *m*, som har stået i slutningen af det sidste ord 𐌺𐌰𐌹𐌿𐌺𐌰𐌹𐌺𐌰𐌹𐌺 *salhaugum*[*m*] o: *Salhaugum*; dog synes de spor, der endnu findes på stenen af den venstre bistav i sidste rune, mig kun at tilstede et Υ (hvad også Stephens antager, s. 346), men hverken 𐌺 eller 𐌺𐌺 . Hvis dette er rigtigt, vilde vi heri tillige have et bevis for, at 𐌺 var blevet (𐌺) Υ nogen tid før end 𐌺 havde antaget formen *.

Foruden de hidtil omtalte tegn afviger også den kortere række 𐌺 -rune 𐌺 fra den længeres 𐌺 . Allerede i indskrifterne med det længere alfabet er imidlertid det gamle 𐌺 undertiden blevet noget ændret, i det man gav det en lodret stav, hvorved det i form og størrelse kom til at stemme bedre med de øvrige runetegn. Indskriften på slangebilledet fra Lindholm-mose udtrykker *k* ved 𐌺 , og det omvendte tegn 𐌺 forekommer på Varnum-stenen; af de blekingske stene bruger Björketorp-stenen ligeledes 𐌺 , som uden tvivl også findes på Stentofte-stenen. Ved en ubetydelig ændring udgår herfra tegnet 𐌺 , i det bistaven til venstre og den lodrette stav kom til at danne én linje. Denne form af *k*-runen er herskende i det kortere alfabet fra de ældste kendte indskrifter (Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs-, Flemløse-stenen), og vi tør betragte det som tilfældigt, når der senere undertiden atter kan findes en form, som minder om det ældre 𐌺 (således på kong Svens runesten ved Danevirke i ordet *Skarþa*, medens denne sten ellers bruger det sædvanlige 𐌺 ; se afbildningen hos Thorsen s. 93). Overgangen fra det af 𐌺 opståede 𐌺 til det yngre 𐌺 anser jeg for samtidig med overgangen fra 𐌺 til 𐌺 .

Følgende punkter i udviklingen ved overgangen fra det længere til det kortere alfabet har vi altså foreløbig påvist:

- ƒ = a bliver ƒ, þ = ʌ (schva-lyd), a;
- ǰ oprind. = j bliver tegn for a og får efterhånden formerne ʏ (Istaby); *, †;
- ʒ = s bliver ʏ, efter at ʏ i betydning a var fortrængt af *;
- † = n; af disse former blev † eneherkende, før end *a antog formen †;
- HH = h bliver *, efter at dette tegn i betydning a var vejet for †;
- MM = m bliver ΦΦ, Υ; denne overgang synes at være lidt ældre end overgangen fra HH til *;
- ΥΛ = r; af disse former var Λ blevet eneherkende, før end M antog formen Υ;
- < = k bliver Υ og dette atter Υ.

Disse forandringer er, som vi har set, ingenlunde foregåede samtidig; jeg tænker mig omtrent følgende udvikling, som for største delen kan påvises ved hjælp af runemindemærkerne selv:

I. c. 250 til c. 600 (den største del af indskriftene med det længere alfabet):

ƒ n þ ƒ R <ΛΥ : HH †† | ǰ ΥΛ ʒʒ : † B M †
 f u þ a r k h n i j(a) r s t b m l

II. c. 650 (Istaby-stenen og de blekingske stene, som efterligner en ældre tids sprog og skrift):

ƒ n þ ƒ R Υ : HH †† | ʏ* ΥΛ ʒʒ : † B M †
 ʌ(a) a

III. c. 800 (Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs- og Flemløse-stenen):

ƒ n þ ƒ a R Υ : HH † | *† Λ ʏ : † B M(ΦΥ?) †

IV. Tiden noget før 900 til omtr. 1000 (Glavendrup-, Tryggevælde-, Jellinge-stenene o. s. v.):

ƒ n þ (ƒ)þ R Υ : * † | † Λ ʏ : † B ΦΦΥ †

Overgangen fra de ældre til de yngre former er altså sket efterhånden og i det hele temmelig langsomt, og udviklingen tør heller ikke forudsættes at være gået lige hurtig i forskellige egne af Norden. Vi har jo endogså set * og † veksle på samme sten, og det er meget muligt, at † kan have været det eneste brugelige tegn i én egn, medens man i en anden endnu benyttede det ældre *; også af de øvrige tegn kan ældre og yngre former i længere tid have stået ved siden af hinanden og de ældre tidligere være opgivne på ét sted end på et andet. Desuden har der i visse egne meget tidlig udviklet sig stedlige ejendommeligheder, i det de oprindelige runetegn dér kan være ændrede på en måde, som afviger fra den almindelige. Alle disse former lader sig imidlertid med lethed føre tilbage til de almindeligst kendte, således på den s. 176 nævnte Kålfvestensten, der efter sit sprog må tilhøre omtrent samme tid som de ældste danske, men har h = ʀ, t = ʁ, ʒ = †, i = ʒ, i det kun den nederste del af den lodrette stav lævnedes, l = ʒ, i det kun den øverste stav lævnedes, ʒ = †, ʒ = †; også h- og m-runen har i futharken, som bruges på denne sten, uden tvivl haft former, der afviger fra de sædvanlige¹, så at kun ʀ, ʁ, ʒ, ʒ, l, t (der alle 6 findes på stenen) og vel t (der ikke forekommer) har stemmet med de ellers på den tid almindelig brugte tegn. Til disse stedlige ejendommeligheder, hvoraf flere langt senere atter optræder og får en almindeligere udbredelse, tager jeg her intet hensyn, da de kun er en videre udvikling (i reglen simplifikation) af de almindeligst kendte former. En fremstilling heraf må blive genstand for en særlig afhandling.

¹) Jeg slutter dette af Rök-stenen, hvis alfabet i høj grad ligner det her omtalte (kun *ar*- og *b*-runen har de omvendte former ʀ og ʁ), og hvor h og m udtrykkes ved † og † (den sidste form forholder sig til ʀ netop som Themsknivens *gér*-runen † til de almindelige oldeng. former ʀ ʀ).

Vi har hidtil kun behandlet de afvigende runeformer, der forekommer i begge alfabetet med samme betydning eller med en betydning, som er ændret på grund af de forandringer, sproget selv har været underkastet, og vi har påvist, at det kortere alfabets former overalt viser tilbage til det længere, og at udviklingen er foregået efterhånden. Den afvigelse mellem de to alfabetet, som vi dernæst skal gøre rede for, er det forskellige antal tegn, der bruges i begge, nemlig 24 i den længere række lige over for den korteres 16. Også her har vi en udvikling for os, der ikke er foregået pludselig, men forberedt gennem lange tider.

Af de 24 tegn, der oprindelig tilhørte det længere alfabet, er et par meget tidlig opgivne i Norden. Dette gælder **p**-tegnet, som på Vadstena-brakteaten findes i formen **β**, hvorved det altså har fået samme skikkelse som tegnet for **b**, skønt der på brakteaten måske er forsøgt en kunstig adskillelse mellem de to tegn (sé foran s. 107). I de hidtil kendte indskrifter fra den ældre jernalder forekommer tilfældig intet ord med *p*-lyden; men vi tør antage, at denne lyd er bleven udtrykt ved **ββ** undtagen måske i de allerældste indskrifter. Hvis Bugge, som jeg tror, rigtig har tolket det første ord på Björketorp-stenen **UPARABASBA** som *úparfa-spá* »forbandelse«, synes skrivemåden *sba* at afgive bevis for, at den form af den længere række, der er efterlignet på Björketorp-stenen, har udtrykt *p* ved **β**, som vi måtte vente.

Meget tidlig er også den 13de rune i de gamle futharcker **𐌲𐌺** bleven opgivet som lydtegn. Som vi foran (s. 103 og 120) har omtalt, betegnede denne rune uden tvivl fra først af den fællesgotiske tvelyd *eu*; men denne lyd gik i Norden tidlig over til *iu*, og i stedet for **𐌲𐌺** indførte man da skrivemåden **IN**, som vi finder på Reidstadstenen i ordet **INÞIÞXFY**, hvilket jeg med Bugge (filol. tidskr. VIII, 173) opfatter som navnet på den mand, over

hvem stenen er rejst; derimod er jeg ikke sikker på, at Bugge har truffet det rette, når han læser IUPINGAR og sætter ordet i forbindelse med oldnord. *jóð*, barn. Samme rod som i *jóð* har vi jo i oldn. *auðr*, rigdom; skæbne, *auðinn*, bestemt, givet af skæbnen, egl. fort. tf. af et ellers tabt stærkt udsagnsord (oldnord. forml. § 132, anm. 1), der i fortid vilde hedde *jóð, som imidlertid kun tilfældig får samme form som navneordet *jóð*, barn, da fortid *jóð vilde svare til et got. *aiaud, medens no. *jóð* vilde være got. *iud, stamme *iuda*-. Gotisk *audags* o. s. v. viser, at de her hen hørende ord oprindeligt havde *d*, ikke *þ*; efter selvlid og *r* faldt opr. *d* og opr. *þ* i ind- og udlyd som bekendt senere i oldnord. sammen i *ð* (altnord. gram. § 5, 2, anm. 3; fornord. forml. § 5, 2, anm. 1). Men da vi i indskifterne med det længere alfabet endnu finder *d* og *þ* adskilte, er det i al fald tvivlsomt, om IUPINGAR kan henføres til samme rod som *jóð*. I dette tilfælde vilde Reidstad-stenen være mærkelig også derved, at den fremviste det ældste hidtil kendte eksempel på overgangen fra *d* til *ð* (skrevet *þ*), hvad jo ikke var umuligt, da denne overgang synes at være fuldendt allerede i de ældste indskrifter med det kortere alfabet. Den usædvanlige form af *þ* på Reidstad-stenen, hvor bistavene udgår fra enderne af hovedstaven, og den omstændighed, at **Þ** også kan læses **Ð**, som Bugge selv har bemærket, men forkastet, gör dog, at jeg er mest tilbøjelig til at læse **INÞIXFY** o: IUD(I)NGAR med *i* udeladt foran *ng*, en skrivemåde, som tidligere netop var almindelig ved den gamle *ing*-rune (sml. foran s. 60), og som vi også på Kallerup-stenen finder i ordet *suiþks* o: Swiðings. Et sikkert eksempel på **IN** for fællesgot. *em* synes også at forekomme på en brakteat, hvoraf der 1870 blev fundet 5 eksemplarer i Jylland i nærheden af Varde; det tør næppe anses for tilfældigt, at dens indskrift **ÞINÞINF NIUWILA** giver os et navn, som også kan påvises hos Goterne (*Neufila*) og i Tyskland (*Niwilo*), som Bugge har efter-

vist i årb. for nord. oldk. 1871, s. 217. At den nordiske stamme, da den først begyndte at bruge runerne, også har anvendt *eu*-runen i den opfindelige betydning, tør vi anse for sandsynligt; men denne rune er i Norden meget tidlig bleven opgiven som lydtegn, hvilket naturligvis ikke forhindrer, at den længe efter kan have beholdt sin gamle plads i futharken (som på Vadstena-brakteaten) og måske kan være bleven brugt som magisk tegn. At den er opgiven som lydtegn, fremgår allertydeligst deraf, at Krogstadstenen har $\uparrow$ og $\downarrow$ i betydning *t*, altså som en anden form af $\uparrow$ -runen¹. Når vi derfor på enkelte brakteater kan finde $\uparrow\downarrow$, og den foran (s. 73 not.) nævnte amulet (?) ligeledes i slutningen af 1ste linje har $\uparrow$, vover jeg ikke at udtale nogen som helst formodning om betydningen af disse tegn.

Ordet IUDINGAR (eller IUPINGAR) på Reidstad-stenen, som vi nylig har omtalt, viser os, at også et 3dje af de gamle runetegn, som hører til de alleralmindeligste i de ældre indskrifter, nemlig *ing*-runen $\diamond\Diamond$, tidlig er blevet udtrykt ved de to runer $\blacksquare$ og $\blacklozenge$.

Når hertil kommer, at ligeledes den gamle *j*-rune på Reidstad-stenens tid må antages at have ændret sit navn til *āra*, så at *j* ikke længer havde et eget tegn, men udtryktes ved *iss*-runen $\uparrow$, således som vi på Varnum-stenen finder *jah* (= got. *jah*, og) skrevet *iah*, bliver det mere end sandsynligt, at det standpunkt i runeskriftens udvikling, som betegnes ved Reidstad-stenen (jeg sætter den til omtr. år 600), kun har benyttet 20 af de tegn, som forekommer i brakteatens futhark. Men medens tegnene for *p*, *em* og *ng* fra den tid kan betragtes som opgivne, optages *āra*-runen atter senere som det almindelige tegn for *a*, således som vi foran har påvist.

Der er altså endnu 5 tegn tilbage fra det længere alfa-

¹) Navneordenes bøjning i ældre dansk s. 46 (sml. foran s. 137 i noten); Bugge i filol. tidskr. VIII, s. 169.

bet, som ikke findes i det kortere, nemlig **Me, Xe, Xg, Md, Pw**. Af mangel på mindesmærker kan vi desværre ikke med sikkerhed påvise, hvor tidlig hvert enkelt af disse tegn er blevet opgivet. På de blekingske stene, som efterligner et ældre sprogstadium (Björketorp, Stentøften) forekommer de alle 5; men den måde, hvorpå de her anvendes, kan måske for en enkelt af disse runers vedkommende give os nogen oplysning om grunden til, at den i den kortere række blev erstattet af en anden.

Ved sprogets udvikling forandrede *o*-lyden, der i de ældste indskrifter både når den var lang og kort udtryktes ved **X**, i mange tilfælde, i det navnlig opr. *ō* blev *a* (*rūnōr* i de ældste indskrifter blev *rūnar* o. s. v.), og opr. *ö* blev *u*. Denne sidste overgang forekommer både i ordenes stamme og i endelserne: oldnord. *ulfr* forudsætter et ældre *wolfar*; oldnord. hu. *gjöf* forudsætter *gebö*, hvor *ö* senere blev *u*, som virkede omlyd og derpå atter bortkastedes; et eksempel på et sådant hunkönsord, hvor *ö* er blevet *u*, finder jeg i Orstad-stenens **SARALU**, som jeg opfatter som et kvindenavn, der vilde svare til et senere oldnord. **Sörl* (eller **Sörlu*?)¹. Da *ö* altså på mange steder gik over til *u*, må vi antage, at der en tid lang er kommet en vaklen i skrivemåden, i det man snart har beholdt det ældre *ö* (**X**), snart har valgt det yngre *u* (**U**), og denne vaklen har man da til sidst rådet bod på ved aldeles at opgive tegnet **X** og

¹) I anledning af en ytring af min ven V. Thomsen i hans disputats om «den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske» (s. 94 not. 1) havde jeg lejlighed til mundlig at fremsætte denne forklaring 1869. Senere har også Bugge læst **SARALU** og opfattet det som kvindenavn; men han tror, at det er en *an*-stamme, og at **U** er unøjagtig betegnelse for **O** (årb. for nord. oldk. 1871, s. 209). I modsætning hertil må jeg fastholde som det sandsynligste, at vi har en *a*-stamme, og at **U** netop betegner udtalen (smi. «navneordenes böjn. i ældre dansk» s. 68 not.).

bruge $\mathfrak{N}$ både med betydning *u* og *o*. Når derfor Stentofte-stenen har $w\mathfrak{O}l\mathfrak{A}f\mathfrak{R}$, men Istaby-stenen $w\mathfrak{U}l\mathfrak{A}f\mathfrak{R}$, betegner den sidste tilsyneladende et yngre sprogstadium; men vi er ikke berettigede til af skrivemåden $w\mathfrak{U}l\mathfrak{A}f\mathfrak{R}$ at slutte, at lyden dengang virkelig har været *u*, da $\mathfrak{N}$ også kan være tegn for det ældre $\mathfrak{X}$. En sikker slutning med hensyn til lyden tør vi endnu mindre drage af Stentofte-stenens $w\mathfrak{O}l\mathfrak{A}f\mathfrak{R}$, da denne sten åbenbar på andre steder med forsæt anvender det ældre *o* i stedet for *u* for at give sproget et større præg af ælde; den har nemlig ikke blot $w\mathfrak{O}l\mathfrak{A}f\mathfrak{R}$, men også $r\mathfrak{O}n\mathfrak{O}R$, svarende til Istaby- og Björketorp-stenens $r\mathfrak{U}n\mathfrak{A}R$ (»de ældste nord. runeindskr.« s. 59); da den ældste nordiske form var $r\mathfrak{U}n\mathfrak{O}R$, senere $r\mathfrak{U}n\mathfrak{A}R$, og dette ord aldrig har haft *o* i roden, synes skrivemåden $r\mathfrak{O}n\mathfrak{O}R$ fremkaldt ved et uheldigt forsøg på at efterligne en ældre sprogform; man vidste nemlig, at $\mathfrak{X}o$ tidligere brugtes i mange tilfælde, hvor der senere skreves $\mathfrak{N}$, og denne iagttagelse overførtes da urigtig på $\mathfrak{N}$ i $r\mathfrak{U}n\mathfrak{O}R$.

Medens $\mathfrak{O}$ -lyden altså i mange tilfælde senere gik over til *u*, og som følge heraf også tegnet $\mathfrak{X}$ efterhånden aldeles fortrængtes af $\mathfrak{N}$, kan opgivelsen af det gamle *e*-tegn $\mathfrak{M}$ måske være fremkaldt ved de forandringer, som efterhånden foregik med runenavnet. Det oldeng. navn på denne rune er eh (eoh) »hest«, et fra de andre sprog i vor sprogklasse bekendt ord: got. **aihvs* i *aihvatundi*, olds. *ehu* i *ehuscalc*. Den oprindelige fællesgot. stamme er *ehwa-*, som stemmer aldeles med lat. *equus* (gr. *ἵππος*, ældre *ἵκκος*, skr. *ἄκκvas* o. s. v.). I de ældste nordiske indskriftes sprogform må dette ord nødvendig have lydt $M\mathfrak{H}\mathfrak{P}\mathfrak{F}\mathfrak{Y}$ *ehwar*, der senere gik over til det i oldnordiske digte forekommende *jör* (oprindelig *a*-stamme, senere med enkelte spor af overgang til *i*-stammerne; oldnord. forml. § 38, anm. 1). Når *e* i det oprindelige *ehwar* har forandret sig således, at runetegnet ikke længer kunde benyttes i betydning *e*, tør jeg dog ikke afgøre, og det er derfor muligt, at grunden til opgivelsen af tegnet $\mathfrak{M}$

ikke skal søges i de ændringer, der var foregåede med runenavnet, men deri, at der er fremkommet en vaklen både i lyd og skrivemåde mellem *e* og *i* ligesom mellem *o* og *u*, hvilket havde til følge, at begge de besværligere tegn *M* og *Œ* opgaves for *l* og *ŋ*. Langt tidligere var imidlertid *l* blevet brugt som tegn også for *j*.

Efterhånden vænnede man sig altså til at udtrykke forskellige lyd ved et enkelt tegn i en langt videre udstrækning end tidligere, hvor kun *b* og det sjældne *p* havde samme tegn, ligesom *i* måtte benyttes både for *i* og *j*, da *j*-runen havde fået navnet *āra*. Det samme princip overførte man da også på et par andre tegn, i det runerne for *k* og *t* tillige fik betydning *g* og *d*, så at de ældre tegn *X* og *M* erstattedes af *Y* og *↑*. Om *X* og *M* er opgivne samtidig, hvad der synes rimeligst, og om dette er sket før eller efter opgivelsen af *M* og *Œ*, lader sig ikke afgøre ved hjælp af de hidtil kendte mindesmærker. Her er et hul i vor kundskab, som først nye fund af runeindskrifter fra tiden mellem 650—800 vil kunne udfylde.

Derimod tror jeg, at det allerede nu med sikkerhed lader sig påvise, at af alle de ældre tegn, som er opgivne i det kortere alfabet, har *w*-runen *P* holdt sig længst. Denne for runeskriftens udvikling vigtige kendsgerning fremgår deraf, at vi i et par indskrifter, som i tegn og sprogformer ellers slutter sig nøje til de ældste mindesmærker med den kortere række (Helnæs-stenen o. s. v.), endnu finder *P* som tegn for *w*, nemlig på Sölvesborg-stenen fra Bleking og Råfsal-stenen fra Bohuslän. Den første af disse stene har efter tegningen hos Stephens (s. 193), der i det hele stemmer med den ældre tegning hos Worsaae (Blekingske Mindesmærker fra Hedenold, 1846, tav. XIII, fig. 2), følgende indskrift:

Stephens, som påstod, at indskriften var fuldstændig bevaret, læste:

ÆSMUTS RIUSII.
* RUTI W[rai]TI.

hvilket han oversætter:

*Æsmut's hruse (barrow, stone-mound).
Ruti wrote (carved these runes).*

Da jeg ikke kunde anerkende en sådan sprogform, formodede jeg («navneordenes böjn. i ældre dansk» s. 74 not. 2), at der på stenen havde stået:

så at hele indskriften, hvoraf altså kun en del var lævnet, omtrent måtte have lydt:

ruti rai[t (eller raist) runar aftir]
asmut sunu sin.

Bugge, som optog min tolkning i filol. tidskr. VII, s. 349 ff., sluttede sig i det hele dertil, men fandt det dog betænkeligt at anse indskriften for et brudstykke og formodede i henhold til tegningen hos Stephens, at der i steden for mit **R*|↑** rait mulig kunde have stået **P**R*|↑** warait¹. En undersøgelse af stenen, som Bugge senere havde lejlighed til at anstille, og hvoraf han har meddelt resultaterne i filol. tidskr. VIII, s. 201 ff., bekræftede både min formodning, at indskriften kun var et brudstykke, og de fleste af mine rettelser: der stod sunu sin i steden for Stephens' . . . s riusii, og i den 2den linje havde jeg ligeledes rigtigt rettet 6te rune ↑ (Stephens t) til * (a)². Kun den 5te

1) Min rettelse til **R*|↑** støttede sig ikke blot på, at den 3dje rune både hos Stephens og Worsaae tydelig var l, men også og navnlig på formen af 1ste rune hos Worsaae.

2) Bugge tror, at også ordet **asmut** snarere har begyndt med

rune i denne linje var virkelig P, ikke R, og da 7de rune kun kunde være I eller måske D, ikke R, kan indskriften på dette sted hverken have haft ordet R***I**↑ rait, som jeg antog, eller P***R*****I**↑ warait, som Bugge formodede. Sporene af den sidste rune foran a-smut gör det efter Bugges mening sandsynligt, at det foregående ord har haft formen aft, ikke aftir, så at hele indskriften altså må læses:

R**Ŧ**↑**I**P***I**(eller D) . . . (***F**↑)F**Ŧ**Ŧ**Ŧ**↑**Ŧ**Ŧ**Ŧ**Ŧ**Ŧ**Ŧ

Hvorledes de efter Ruti følgende runer W**A**I eller W**A**P skal udfyldes, tør jeg ikke afgøre (Bugge formoder, at det kan være et patronymicon, f. eks. »Vades søn»); men betydningen af hele indskriften er jo klar (»Ruti . . . [ristede runer eller rejste stenen] efter Asmund sin søn»), og den afgiver da et sikkert bevis for, at P blev brugt på en tid, da vi ellers i det hele finder det alfabet, som vi foran (s. 177) har opstillet som ejendommeligt for år 800. Navnlig viser a-smut = *Asmund*, at særligt tegn for d er opgivet, i det ikke blot d, men også nd udtrykkes ved ↑ som senere almindelig. Selv om u i Ruti her betegner u og ikke, hvad jeg snarest tror, ō, i det jeg ingen betænkelighed finder ved at sammenstille dette navn med tysk *Ruozo*, nærer jeg ingen tvivl om, at både X, ſ og M på den tid har været udelukkede af skriften så vel som M. Ligesom a-smut viser, at det særlige d-tegn var opgivet, tror jeg, at vi med hensyn til e-tegnet tør slutte det samme af formen Ruti, som snarest har lydt Rōte.

Sammen med rune- og sprogformer, som ellers er ejendommelige for indskrifterne med den kortere række, finder vi ligeledes P-runen på Råfsal-stenen, hvis indskrift allerede

---

* end med F; det lader sig imidlertid efter Bugges ytringer ingenlunde afgøre med sikkerhed, og jeg finder det højst usandsynligt, da a i *ás* på Sölvesborgstens tid utvivlsomt har været udtalt med tydelig næselyd, en udtale, som jo netop i *ás*- langt senere betegnedes ved f (sé foran s. 172).

er meddelt og tolket af Bugge i filol. tidskr. VIII, s 163 ff. Efter en gibsafstøbning i det oldnordiske musæums arkiv har denne indskrift følgende udseende:

Den nederste del af runerne er noget beskadigede, og navnlig har den sidste rune i det 2det ord mistet bistavene for neden; men de ældre tegninger viser, at der har stået **ʌ**. Bugge læser indskriften:

HARIWULFS STAINAR

»Hærjuls stene«

Om hariwulfs, som først er læst rigtig af Bugge, kan der ingen tvivl være. Det 2det ord gengives af Liljegren stina^{ar} (Run-Urkunder no. 2033), af Bugge staina^{ar}, hvorved vi får en fra ældre og yngre stene velbekendt formel (et navn i ejeform styret af ordet »sten«, her i flt. »stene«; sml. »navneordenes böjn. i ældre dansk« s. 46 not.), og jeg tror med Bugge, at der har stået staina^{ar}, skönt der kan rejses nogen betænkelighed mod at tage den 2den rune som **ʌ**; af den venstre bistav finder jeg nemlig intet tydeligt spor, og den højre bistav böjer ind mod hovedstaven på en sådan måde, at runen kan opfattes som et **P**, hvor den nederste del af bistaven er utydelig¹. Vi vilde da få:

¹) Dog vilde formen af **w**-runen på dette sted ikke stemme ganske med tegnet i HARIWULFS, hvor bistaven ikke udgår lige fra toppen af hovedstaven, så at **P** her får stor lighed med **ʌ**, især da også en del af hovedstaven er brudt af forneden. Ligesom i **w**-runen hæver hovedstaven sig i 3dje

HARIWULFS SWAINAR

•Hærjulvs svende•

og stenen måtte vel betragtes som et minde, Hærjulv havde rejst over sine mænd.

Hvad enten vi imidlertid læser det 2det ord *stainar*, som jeg anser for rigtigt, eller *swainar*, har det heldigvis ingen iudflydelse på besvarelsen af det spørgsmål, som her er hovedsagen. Ligesom Helnæs-stenen bruger Råfsal-stenen den gamle *h*-rune *H* sammen med *ar*-runens yngre form *†*; men den har desuden *P* i navnet *hariwulfr*, der således stemmer med Istaby-stenens *hariwulfr* og Stentofte-stenens *hariwolaf*, medens Haverslund-stenen fra Slesvig (Thorsen s. 5) fremviser den yngre form *hairulfr* *o*: Hærulvr. Ved sit *P* i *wulfr* står Råfsal-stenen på et ældre standpunkt end de ældste danske stene, hvor *w* er bortfaldet foran *u* (*RHNNP* *Rhuulfr* Helnæs-stenen, *RNNP* *Ruulfr* Flemløse-stenen *o*: *Hró-ulvr*), og hvor det ellers udtrykkes ved *u*-runen (*suipks* = Swiðings Kallerup-stenen, *kunualts* = Gunnwalds Snoldelev-stenen, *uas* = was Flemløse-stenen o. s. v.). Formen af *s*-runen på Råfsal-stenen opfatter Bugge som en overgangsform mellem det ældre *ſ* og det yngre *h*; afvigelsen fra det sædvanlige yngre tegn forekommer mig dog så ringe, at jeg kun tør betragte den som rent tilfældig, så meget mere som ikke blot de ældste danske stene, men også Sølvesborg-stenen gennemgående bruger *h* (*†*).

---

rune (*R*) noget over bistaven. — Da der efter *s*-runen i det 2det ord netop er god plads til den venstre bistav i *†*, tvivler jeg ikke om, at dette tegn virkelig har stået på stenen i en temmelig afrundet skikkelse omtrent som i 1ste linje på Flemløse-stenen, hvormed Råfsal-stenen også viser en påfaldende overensstemmelse ved den forskellige størrelse af runetegnene. En *t*-form med ualmindelig afrundede bistave vilde også stemme godt med den form, *s*-runen har begge gange.

Både ved bevarelsen af **P**-runen og ved bevarelsen af *w*-lyden foran *u* (o o. s. v.; sml. fornnord. forml. § 24, C, c) viser Sölvesborg- og Råfsal-stenen ud over de ældste kendte indskrifter med den kortere runerække; de danner et vigtigt mellemlid mellem dem og Istaby-stenen og må følgelig tilhøre tiden mellem 650—800; men da de i det hele slutter sig nærmere til Helnæs-stenen o. s. v. end til Istaby-stenen, antager jeg, at vi uden stor fejl kan sætte dem til omtr. år 750. Fra den tid kan vi altså opstille følgende runerække, når vi beholder den fra den længere futhark bekendte orden:

F N P F R Y P : H H † I * † A H N : † B M †

Som vi kunde vente, stemmer runeformerne nøje med dem, der brugtes år 800 (se s. 177, hvor rækkerne III & IV, men naturligvis ikke I & II, er fuldstændige). Den eneste sikre afvigelse, som lader sig påvise mellem begge rækker, er altså bevarelsen af **P** i futharken på de her omtalte stene.

Vi har hermed forfulgt udviklingen fra det længere til det kortere alfabet med hensyn til det forskellige antal tegn i begge, for så vidt den lader sig påvise ved hjælp af mindesmærkerne selv, og uagtet enkelte spørgsmål endnu må betragtes som tvivlsomme, indtil nye fund giver os løsningen, foreligger der dog allerede nu et tilstrækkeligt stof til at støtte den sætning, jeg i begyndelsen opstillede, at vi også her har en udvikling, der er foregået gennem længere tider.

I og for sig kunde det naturligvis godt tænkes, at man for at gøre runealfabetet simplere og lettere at benytte til indskrifter på én gang havde opgivet flere af de ældre mest udviklede tegn og erstattet dem ved de nærmest liggende, og selv om vi kun kendte det længere alfabet i formen på Vadstena-brakteaten og det kortere i den almindeligste foran anførte form, vilde man ingenlunde være berettiget til a priori at opstille den påstand, at det sidste alfabet ikke kunde være udgået fra det første, skönt en

uhildet betragtning vel snarest måtte lede til den af Kirchhoff og andre fremsatte mening, at begge var udgåede fra et fælles grundalfabet. Men efter alt hvad der foreligger, efter hele den udviklingsgang, der kan forfølges på mindesmærkerne, bliver sagen aldeles uomstødelig klar, i det vi ikke blot kan påvise, at de yngre runeformer, der svarer til de ældre i betydning, har disse til deres nødvendige forudsætning, men også, at de 8 tegn af det ældre alfabet, som ikke genfindes i det yngre, først lidt efter lidt blev aldeles opgivne, vistnok efter at de i længere tid havde været benyttede sammen med de tegn, der senere trådte i deres sted.

Tidligst har man opgivet det særlige tegn for p og $\updownarrow$ som tegn for eu ; dernæst fulgte $\diamond$ ng , i det man begyndte at udtrykke denne lyd ved $\updownarrow X$, hvilket tillige viser, at X endnu var i brug, efter at $\diamond$ var opgivet. Senere blev $\mathfrak{R}$ og $\mathfrak{M}$ erstattede af $\mathfrak{N}$ og $\mathfrak{l}$, og omtrent samtidig med $\mathfrak{R}$ og $\mathfrak{M}$ fortrængtes $\mathfrak{X}$ og $\mathfrak{W}$ af $\mathfrak{Y}$ og $\uparrow$, ligesom man før lydene p , b meget længe kun havde kendt det ene tegn $\mathfrak{B}$. Endelig svandt også $\mathfrak{P}$ og erstattedes af $\mathfrak{N}$, der langt tidligere også var blevet anvendt for $\mathfrak{R}$. Hele denne udvikling er afsluttet omtr. år 800; men den er foregået i løbet af flere hundrede år, og selv aldeles ensartede udviklinger er ingenlunde samtidige, som vi tydelig ser af forholdet mellem runerne $\mathfrak{l}$ og $\mathfrak{N}$, af hvilke den første er trådt i steden for den længere række $\mathfrak{li}$, $\mathfrak{sj}$, $\mathfrak{Me}$, den anden ligeledes i steden for $\mathfrak{Nu}$, $\mathfrak{Pw}$, $\mathfrak{Xo}$; men $\mathfrak{l}$ var blevet tegn for j flere hundrede år, før end $\mathfrak{N}$ blev tegn for w , og medens det gamle w -tegn aldeles opgaves, da u trådte i dets sted, holdt den gamle j -rune sig med navnet $ár$ og betydning a til de seneste tider.

Der er således kun én afvigelse mellem det længere og kortere alfabet at gøre rede for, nemlig den forskellige orden, som et par af runetegnene indtager i begge, i det den længere række har $\mathfrak{Nl}$ svarende til den korteres $\mathfrak{ly}$,

ligesom den længeres Y(Λ) findes på en ganske anden plads end det tilsvarende tegn i den kortere.

Hvad den første af disse omsætninger angår, er forholdet meget simpelt. Vi kan nemlig med sikkerhed påvise, at ordenen **MY** i den længere række er den oprindelige, som først meget sent er bleven ændret til **NY** i den kortere. At den kortere futhark i dens almindeligst bekendte skikkelse også oprindeligt har stillet **m** foran **l**, viser forskellige fremstillinger af denne futhark, som er overleverede til nutiden. Den ældste af disse findes i et håndskrift fra St. Gallen fra 9. årh. (codex Sangallens. no. 878), som s. 321 indeholder en oldengelsk futhark (med navnet **ANGULISCUM**) og derpå den nordiske runerække under navn af **ABECEDARIUM NORD(MANNICUM)**. Denne sidste har følgende skikkelse¹:

ABECEDARIUM NORD

$\begin{matrix} \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \\ \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \end{matrix}$

$\begin{matrix} \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \\ \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \end{matrix}$

$\begin{matrix} \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \\ \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \end{matrix}$

$\begin{matrix} \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \\ \text{P} & \text{N} & \text{H} & \text{R} & \text{M} & \text{R} & \text{A} & \text{E} & \text{N} & \text{D} \end{matrix}$

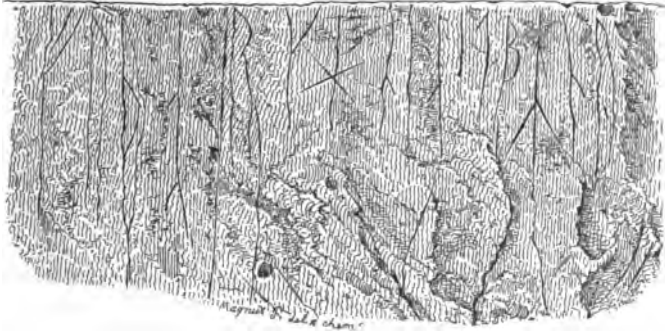
¹⁾ W. Grimm, Ueber deutsche Runen, s. 188 ff. og tab. II efter en tegning af Ildefons von Arx; Zur Literatur der Runen, s. 26—28 (sml. s. 42) med en ny tegning af I. von Arx af den nordiske futhark, efter at meget var trådt tydeligere frem ved anvendelse af et reagens. Senere (1830) så H. F. Massmann håndskriftet og meddelte sin læsning i »Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters« 1832 s. 32. Endelig har også H. Hattemer givet et facsimile deraf i

Her finder vi altså ikke blot ordenen **■ l** som i den længere futhark, men også formen **ϕ** for det almindelige **Y**; det er klart, at **■**-formen her svarer til det fra vore runestene bekendte **ϕ**, der tidlig fortrængte **ϰ**, som vi foran har påvist, og jeg tvivler ikke om, at *m*-runen også i håndskriftet oprindelig har haft formen **ϕ** med bistaven helt igennem, men at denne senere er bleven så utydelig, at den ikke mere kan ses (i *tjr*-runen er ligeledes den venstre stav nu borte, og det oldeng. *m*-tegn over det nordiske kom også først frem ved hjælp af reagens). Den futhark, der er opbevaret i håndskriftet fra St. Gallen, stemmer således med den, som er benyttet på Tryggevælde-stenen o. s. v. En vægtig indvending lader sig dog rejse mod at betragte ordenen **■ l** i dette håndskrift som oprindelig, i det man kunde påstå, at denne omsætning var foretagen under indflydelse af den oldengelske futhark. Det er derfor heldigt, at vi ikke behøver at støtte os alene til det sangallenske håndskrift for at påvise, at **■** i den kortere nordiske futhark oprindelig har stået foran **l**. Samme orden finder vi nemlig også i en futhark, som mellem andre runeindskrifter er

---

«Denkmahle des Mittelalters» I, St. Gallen 1844, Taf. I. Gengivelsen ovenfor holder sig nøje til den anden tegning af I. von Arx; kun den sidste af de oldengelske runer, som står under *feu forman*, er gengivet som **↑** efter Massmanns læsning (von Arx har **P**, Hattemer **↑**, hvad vistnok er det oprindelige); ligeledes er tegnet over den nordiske *madr*-runen med (Massmann og) Hattemer gengivet som **ϰ** o: den oldengelske *man*-~~runen~~, medens dette tegn helt manglede på von Arx' første tegning og på den anden kun havde den ene diagonal. — Det til runerne knyttede digt er bedst behandlet af Müllenhoff i *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa*, herausgeg. von K. Müllenhoff u. W. Scherer, Berlin 1864, s. 10 & s. 271—73 (2te aug. 1873, s. 12 & s. 283—85) samt i en særskilt afhandling «Über das abecedarium Nordmannicum» i *Haupts zeitschr. f. deutsches alterthum XIV* (Neue folge II), 1869, s. 123—33, hvortil jeg i alt væsenligt kan slutte mig.

ristet på væggene i det gravkammer, der 1861 åbnedes af Farrer i højen Maeshowe ved Stennes (o: Steinsnes) på Orknøerne, og som her gengives i halv størrelse efter en afstøbning i det oldnordiske musæum¹:

Da de 13 første runer i de almindelig bekendte yngre former følger i den sædvanlige orden, synes det rimeligst med Stephens og Munch også at opfatte de 3 sidste som tegn for **m**, **l**, **y** og at antage, at **Λ**, som ellers i Maeshowe-indskrifterne er tegn for **y**, her er brugt i stedet for **Y**, fordi **yr**-runen har formen **Λ**. Nogen tvivl om rigtigheden heraf vil dog altid blive tilbage; ti på Farrers tegning mangler punktet (den lille streg) i det sidste **Λ** aldeles, og skönt afstøbningen har en lille ujævnhed, der kan opfattes således, ser jeg mig ikke i stand til med sikkerhed at afgøre, om den i virkeligheden hører med til runen. Når hertil kommer, at af de to foregående tegn **l** har fået bistaven så langt ned på hovedstaven, at det snarest måtte opfattes som **m**, og at **m** har den aldeles enestående form med bistavene ved foden af hovedstaven, vil det ikke være

¹) Sml. James Farrer, Notice of runic inscriptions discovered during recent excavations in the Orkneys. Printed for private circulation 1862. Plate VII, no. 5; Stephens. The old-northern runic monuments s. 758 (sml. s. 101); P. A. Munch i Illustreret Nyhedsblad, Christiania 1861, no. 49 (8de Decbr.).

muligt at modbevise den, som vilde påstå, at de 3 sidste runer skal læses y, m, u; futharken var da ufuldstændig, i det tegnene for m og l manglede, medens den sidste rune (y) fandtes der, og de to derefter følgende runer (mm) kunde da opfattes som en forkortning (begyndelsen af runeristerens navn?). Skönt jeg ikke finder dette sandsynligt, indeholder det dog en tilstrækkelig grund til ikke at betragte denne futhark som fuldgældigt bevis med hensyn til spørgsmålet om ordenen af m og l.

Dette spørgsmål lader sig derimod ad anden vej løse med fuldkommen sikkerhed ved hjælp af Maeshowe-indskrifterne. De »kvist-« eller »gren-runer«, som forekommer i et par af disse indskrifter, forudsætter nemlig følgende ordning af futharken:

	1	2	3	4	5	6
1.	ƿ	h	þ	ǰ	ʀ	ʁ
2.	1	2	3	4	5	
	*	†	‡	§	¶	
3.	1	2	3	4	5	
	ʀ	ʁ	ʁ	ʀ	ʀ	(ʀ?)

hvor da som ofte ellers sætterne kunde stilles i forskellig orden, så at f. eks. Frøys ætt (no. 1) og Týs ætt (no. 3) byttede plads (sml. Liljegren, Run-Lära s. 52). Herefter finder vi let betydningen af kvistrunerne i Maeshowe-indskriften hos Farrer pl. VIII no. 8, Stephens s. 237:

Af kvistenes antal er det klart, at de til højre angiver runens plads i sætten, de til venstre sætten selv. Da det 5te tegn skal udtrykke 6te rune i 3dje æt, og kun Frøys ætt efter den almindelige inddeling har 6 runer (men de to andre 5), kan vi heraf straks med sandsynlighed slutte, at Týs ætt regnes som no. 1 og Frøys som no. 3. Vi får følgende:

4de rune i 2den æt = a
 5te rune i 3dje (1ste) æt = r
 4de rune i 1ste (3dje) æt = l
 3dje rune i 2den æt = i
 6te rune i 3dje (1ste) æt = k
 5te rune i 3dje (1ste) æt = r

altså arlikr. Den 1ste rune (a) har imidlertid endnu en tværstreg på hovedstaven; i det alfabet, som runeristeren benyttede, var den gamle *ár*-rune (†) nemlig spaltet i de to former 4 med betydning a og † med betydning æ. Ved tværstregen er der altså tydelig tilkendegivet, at det var den form af 4de rune i 2den æt, som havde betydningen æ, der her skulde udtrykkes. Følgelig må ordet læses ærlikr o: Ærlingr (= det almindelige oldnord. *Erlingr*), runeristerens navn. Allerede Stephens har tolket disse runer på samme måde; kun læser han urigtig ærlikr, i det han betragter 1ste rune som tegn for æ i stedet for æ alene.

Efter samme princip tydes også kvistrunerne i Maeshowe-indskriften hos Farrer pl. X no. 18, Stephens s. 238, som jeg medtager her, da vi straks vil få anledning til at omtale netop denne indskrifts futhark:

altså *þisar runar* (»disse runer«), som også Stephens har læst. Derimod har, så vidt jeg véd, ingen bemærket, at runeristeren i denne indskrift tillige har aflagt et aldeles tydeligt vidnesbyrd om, hvilken plads *m* havde i den futhark, han benyttede. Efter ordene *þisar runar* med kvistrunerne følger nemlig i sædvanlige runer: *rist sa maþr er runstr* er fyrir *uæstan haf*; medens de øvrige runer intet ejendommeligt frembyder, er *m* i *maþr* betegnet ved Ψ og *h* i *haf* ved $\ast$. Stephens kalder *m*- og *h*-formen »ornamental«; men det gælder i al fald kun om *h*, hvor bistavene er for-

doblede; derimod er den anførte form af *m*-runen netop brugt med forsæt, da runeristeren derved tillige vilde betegne *m* som 3dje rune i 1ste (o: 3dje) æt; det er nemlig en »kvistrune» af samme art som i ordet *þisar*, og runeristeren har derved med det samme givet os nøglen til at læse disse runer; det er åbenbart, at han har villet lege med sin færdighed i at riste runer, hvad jo også stemmer godt med, at han kalder sig selv »den runekyndigste».

Selv om futharken imellem Maeshowe-indskriftene altså kan være tvivl underkastet, viser kvistrunerne i ethvert tilfælde, at ordenen var **m l**. Samme orden finder vi ligeledes på en sten fra Upland (Bautil no. 331, Liljegren no. 2006). Ja selv i et par yngre håndskrevne alfabeter (Hickes Thesaurus III, tab. VI no. 5 og 7; Stephens s. 103 no. 12 og 14), af hvilke det ene efter *yr*-runen tilføjer *Y g* og det andet en større række »stungne» runer, har **m** endnu bevaret den gamle plads foran **l**.

Vi tør heraf slutte, at ordenen **m l** først meget sent (næppe før slutningen af 11te årh.) er bleven fortrængt af den yngre **l m**. At omsætningen er sket under indflydelse af det latinske alfabet, som på den tid bidrog stærkt til, at den gamle runeskrift også i andre henseender undergik væsentlige ændringer, kan næppe være tvivl underkastet. Mulig har det latinske alfabet også fremkaldt den omsætning af **m l**, der sandsynligvis findes på Themskniven (sé foran s. 80 og s. 100 not.); men det er i al fald klart, at ordenen på Themskniven ikke står i mindste forbindelse med den langt senere foretagne omordning i den nordiske futhark, og medens ordenen **l m** i de oldengelske alfabeter fremtræder som en enestående undtagelse på Themskniven, blev den regel i den yngste nordiske futhark.

Langt vanskeligere at besvare er det sidste spørgsmål, som møder os, hvilket forhold der finder sted mellem den længere rækkes **Y (A) R** og den korteres **A R (y)**. Vi finder nemlig her ikke blot en forskellig orden i begge rækker,

i det den længere har Υ i 2den æt mellem p og s , medens den korteres $\blacktriangle$ står sidst i 3dje æt; men der er tillige den afvigelse mellem begge rækker, at den korteres $\blacktriangle$ har navnet γr , medens jeg foran har søgt at påvise, at den længeres Υ har haft et til oldnord. $elgr$ svarende navn. I forklaringen af disse forhold må vi væsentlig holde os til gisninger, og da der er flere muligheder, tør jeg ingeniunde påstå, at det vil lykkes mig at træffe det rette, eller at fjerne alle de tvivl, som kan rejses. En løsning må jo imidlertid forsøges, og jeg skal derfor fremsætte min mening i det håb, at det vil lykkes en anden enten at bekræfte den eller sætte noget bedre i steden.

Det sikre grundlag, hvorfra vi i ethvert tilfælde må gå ud, er betydningen af $\blacktriangle$ i indskrifterne med det kortere alfabet. At $\blacktriangle$ i de ældste af disse indskrifter er tegn for en fra R forskellig r -lyd, der svarede til oprindeligt (gotisk) $s(z)$, har jeg eftervist i »de ældste nord. runeindskr.» (årb. f. nord. oldk. 1867), s. 31 f. (sml. foran s. 116). Denne betydning af $\blacktriangle$ svarer således ganske til betydningen af $\Upsilon(\blacktriangle)$ i det længere alfabet, og det synes derfor utvivlsomt, at det korteres $\blacktriangle$ ligefrem er den ene (yngre) af de former, som det længere alfabet brugte til at udtrykke lyden r . Da længer ned i tiden de to r -lyd blandedes, findes også tegnene $\blacktriangle$ og R imellem hinanden, og til sidst bruges kun R for r -lyden, medens $\blacktriangle$ får betydningen y (således i rune-håndskriftet af skånske lov fra omtr. år 1300 eller lidt tidligere $B\blacktriangle = by$). Grunden til denne overgang fra betydning r til y ligger det jo nær at søge i selve runenavnet γr . Oprindeligt har det været brugt som navn på det såkaldte »slutnings- r «, og har altså endt på den rune, som det betegnede; men da man senere ikke behøvede et særligt tegn for denne r -lyd til forskel fra R , fik $\blacktriangle$ betydning y , i det man ligesom ved de andre runenavne søgte værdien af dette tegn i det bogstav, hvormed navnet begyndte.

Disse forhold synes i sig selv overmåde naturlige og

simple, men de giver os ingen forklaring af den forskellige orden og de forskellige navne i begge rækker.

Hvad først ordenen angår, må vi lægge mærke til, at alle fremstillinger af den kortere række uden undtagelse har *gr*-runen på sidste plads og intet til den længere rækkes *Y* svarende tegn foran *s*. Dette gælder håndskriftet fra St. Gallen, futharkerne fra Maeshowe o. s. v., som vi nylig har omtalt, og hvor den gamle orden *m l* endnu var bevaret. Ligeledes viser kvistrunerne i Maeshowe-indskriften no. 18 (side 195), at *s* har haft den 5te plads i 2den æt, og at *Λ* følgelig har stået sidst i 3dje. Omsætningen af *Λ* må derfor være foretagen, længe før *l* blev stillet foran *m* og af en ganske anden grund, da netop det latinske alfabet her kunde have opfordret til at beholde *r* foran *s*. Grunden til denne omsætning synes dog ikke at være så vanskelig at påvise. Da nemlig 8 af de ældre runetegn efterhånden var opgivne, vilde vi med bevarelse af den gamle orden få følgende række omtrent år 800 (Helnæs-stenen o. s. v.):

Ʒ ǂ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ : Ɔ Ɔ ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ

Her var altså 6 runer i hver af de to første ætter, men kun 4 i den 3dje. For at tilvejebringe større harmoni mellem antallet af tegnene i de 3 ætter, flyttede man da *Λ* fra 2den æt hen i slutningen af 3dje. Da naturligvis *Ʒ ǂ ǂ* måtte beholde deres oprindelige plads som 1ste rune i hver æt, havde man kun valget mellem én af de andre 5 runer i de to første ætter, og at man netop valgte *Λ*, lå uden tvivl deri, at denne rune adskilte sig fra alle andre derved, at dens værdi stod i slutningen af dens navn. At den i den kortere række netop kom til at indtage samme plads som den 2den af de runer i den længere række, hvis værdi ligeledes stod i navnets slutning (indlyd), nemlig *ing*-runen *◇*, må derimod betragtes som aldeles tilfældigt, da omflytningen af *Λ* vistnok er sket, længe efter at *ing*-runen var opgiven.

Tilbage står altså kun at betragte forholdet mellem

navnene *yr* i den kortere række og *elgr* (*elhia) i den længere. Gennem en skarpsindig udvikling har Müllenhoff (Zur Runenlehre s. 60 f.) søgt at påvise, at det nordiske runenavn *yr* er identisk med oht. *twa*, ty. *eibe* og med det oldeng. runenavn *eoh* (*ih*) = *eov* (*tw*). Var denne forklaring rigtig, vilde deraf jo med nødvendighed følge, at oldnord. *yr*, som i den kortere række er navn for Λ , i den længere måtte have tilhørt det til den oldeng. *eoh*-rune svarende tegn 𐌺 , og jeg ser da ingen anden udvej til at forklare dette forhold end den antagelse, at runen 𐌺 , der, som vi foran har påvist, meget tidlig blev opgivet som lydtegn i Norden, hér har overført sit navn på runen 𐌶 , som derfor i den yngre række hedder *yr* i stedet for *elgr*; i begge tilfælde vilde vi jo få et navn, hvor runens betydning (*a*) stod i slutningen af ordet som mærke for nævneformen. Skönt en sådan overførelse af ét tegns navn på et andet tegn ikke i og for sig kan kaldes umulig (man huske f. eks. på forholdet med græsk *σίγμα*), er den dog lidet sandsynlig, og jeg vilde i dette tilfælde ikke være i stand til at angive nogen som helst rimelig grund dertil. Uagtet derfor Müllenhoffs sammenstilling af oldnord. *yr* og oldeng. *eoh* er sproglig berettiget, vækker den dog så store betænkeligheder, at jeg er mest tilbøjelig til at ansé ligheden for tilfældig: det oldeng. *eoh* (*ih*) må ligesom det nordiske navn på den tilsvarende rune udgå fra en grundform, der havde *em* (runens oprindelige værdi) i forlyden; men nordisk *yr* »bue« udgår efter min formening fra en grundform, som i det ældste runesprog vilde lyde IÞFY *IwAR*, og som etymologisk aldeles vilde svare til græsk *ῥός* (af *ῥός) »pil«, der altså ikke længer vilde stå som et ord, der kun var eftervist i græsk og arisk (J. Schmidt, Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogerm. Sprachen s. 61)¹.

¹) Müllenhoff har selv på det nævnte sted henvist til ligheden mellem *yr* og *ῥός*, men synes at ansé den for tilfældig, uagtet

Som følge heraf forkaster jeg den tanke, at *yr* oprindeligt var det nordiske navn på runen $\mathfrak{L}$, der senere, uvist af hvilken grund, overførtes på $\mathfrak{Y}$.

At *yr* tidlig var kommet i brug i Norden som navn på runen $\mathfrak{L}$, kunde man slutte deraf, at dette navn allerede findes i håndskriftet fra St. Gallen, og samme navn må være ment i futharken fra Maeshowe, hvis det virkelig er det »stungne» $\mathfrak{N}$, som står på $\mathfrak{L}$'s plads. Jeg vover nu at opstille den formodning, at Nordboerne har lånt *yr* som navn for $\mathfrak{L}$ fra det oldengelske alfabet. Her havde man tidlig af den gamle *u*-rune dannet et nyt tegn for *y*, som stilledes efter den oprindelige række og havde navnet *yr*. Formen af nordisk $\mathfrak{L}$ *elgr* ledede let til den antagelse, at det ligesom oldeng. *yr* var en omdannelse af $\mathfrak{N}$, og da man havde stillet $\mathfrak{L}$ på sidste plads i futharken, blev den tilsyneladende overensstemmelse med det oldengelske tegn endnu større, hvilket medførte, at også det oldeng. navn overførtes på den nordiske rune; dette kunde så meget lettere ske, som man i oldeng. *yr* trode at finde det nordiske *yr*. Vi har da her et lignende forhold, som når oldeng. *ós* senere fortrængte nordisk *áss* og identificeredes med oldnord. *óss*. Skönt futharken fra St. Gallen synes at vise det modsatte, kan jeg dog ikke tro, at man har optaget navnet *yr* i Norden på en tid, da denne rune endnu var i fuld brug som »slutnings- $\mathfrak{L}$ », og længe før end den benyttedes i betydning *y*; jeg formoder, at navnet *yr* i dette håndskrift

---

han med hensyn til ordenes forskellige betydning med rette har fremhævet forholdet mellem lat. *arcus* »bue» og de tilsvarende ord i den gotiske sprogklasse, der har betydning »pil»: got. **arhva-*, *arhvazna*, oldnord. *ör*, ef. *örvar* (vilde i det ældste runesprog lyde **arhwa* eller snarere **arhwö*), oldeng. *earh*, *areve* (eng. *arrow*). — Det beror naturligvis på en misforståelse, når Munch tror, at runenavnet *yr* »bue» oprindeligt kan have lydt *ör* »pil» (Forn-Svenskans och Forn-Norskans Språkbyggnad s. 128).

må være indkommet ved en misforståelse under indflydelse af *yr*-tegnet i de oldengelske alfabeter, som man naturlig identificerede med det nordiske tegn, hvis virkelige navn den gang og langt senere var *elgr*, som først blev fortrængt af *yr*, da man følte trang til et eget tegn for *y*-lyden.

Til denne antagelse er jeg bleven ledet ved en temmelig sjælden brug af tegnet A på danske og svenske runestene, som efter min mening hidtil ikke er forklaret rigtig.

Den større Søndervissing-sten, som uden tvivl er rejst af Harald blåtands dronning Tove til minde om hendes moder og tilhører slutningen af 10de årh., har i 4 linjer følgende indskrift:

TUFA · L A T · KAURUA · KUBL
 MISTIUIS · TUTIR · UFT · MUPUR
 SINA · HARATS · HINS · KUPA · KURMS
 KUNA · SUNAR

der på det nærmeste må have lydt: *Tóva lét gërwa kumbl, Mistiwis dóttir, øft móður sína, Haralds hins góða Gorms sunar kuna* o: «Tove, Mistives datter, Harald Gormssön den godes hustru, lod gøre mindet efter sin moder». Efter den oprindelige adskillelse mellem A og R står A rigtig i ejeform *sunar* og R i genstandsform *mupur* o: *móður*; men A for R i nævneform *tutir* o: *dóttir* viser, at begge tegn er blevne sammenblandede som på endnu ældre stene («de ældste nord. runeindskr.» s. 31). Ved siden heraf træffer vi imidlertid på Søndervissing-stenen tillige A i ordet L A T med en helt forskellig betydning; at vi i denne form har fortid af udsagnsordet *lata*, som ellers på runestene utallige gange skrives N A lit, er naturligvis hævet over enhver tvivl; der er kun spørgsmål om ud-talen af denne form. Thorsen («Den søndervissingske Runesten» s. 15—16) antager, at N A har lydt *lot*, og finder i brugen af A med betydning $\emptyset$ et meget gammelt eksempel på den senere almindelige brug af dette tegn som selv-lyd, hvorfor han ikke blot sammenstiller det med A på

Hobro-stenen, som vi straks skal omtale nærmere, men også med Vejerslev-stenens $\mathfrak{A}\mathfrak{V}\mathfrak{t}\mathfrak{R}$ og med $\mathfrak{A}$ i den gesingholmske indskrift. I modsætning til Thorsen tror jeg imidlertid, at de to sidste indskrifter $\mathfrak{A}$ med den almindelige yngre betydning y (Vejerslev-stenens $\mathfrak{A}\mathfrak{V}\mathfrak{t}\mathfrak{R}$ læser jeg *yfær* — *yvær* i jyske lov) ikke står i mindste forbindelse med $\mathfrak{A}$ på Søndervissing- og Hobro-stenen. At y -lyden senere i mange tilfælde gik over til $\emptyset$, forklarer jo ingenlunde, at det senere y -tegn allerede på Søndervissing-stenen er brugt med betydning $\emptyset$, og skrivemåden *kaurua*, *uft*, hvor netop $\emptyset$ -lyden som ellers regelmæssig i runeindskrifterne udtrykkes ved *au* eller *u*, gør det højst usandsynligt, at man for $\emptyset$ i *læt* skulde have valgt en tredje ellers ukendt betegnelse for denne lyd. Da desuden sproghistoriske grunde taler imod at ansé formen *læt* for så gammel, tvivler jeg ikke om, at skrivemåden $\mathfrak{F}\mathfrak{A}\mathfrak{T}$ her betegner samme udtale som det almindelige $\mathfrak{F}\mathfrak{T}$, nemlig *lét* (= isl. *lét*) eller *læt*¹.

¹) Når Thorsen mener, at det nuværende danske "*lod*" har udviklet sig af den Provinsialegenhed, som $\mathfrak{F}\mathfrak{A}\mathfrak{T}$ lader os kjende, kan jeg ikke dele denne opfattelse. Af de ældste danske sprogmindesmærker har runeindskriftet af skånske lov to gange *læt* (5, 17), medens det hadorfske håndskr. på begge steder skriver *lot*; denne sidste form bruges også i de sællandske love, hvorimod jyske lov 1 gang har *læt* og 1 gang *læt*. I gammel svensk er den regelmæssige form *læt* (Gutasagen *lit*, hvor *i* som i andre tilfælde svarer til isl. *é*), men *lot* sjældent. Forholdet mellem formerne *læt*, *lot*, *læt* i gammel svensk-dansk er sikkert det, at *læt* er ældst, og at *lot* først senere fremkom derved, at ordet overførtes til 3dje klasse (blev bøjet i analogi med *fara* o. s. v., ligesom f. eks. i den nuværende gullandske sprogart *rada* i fortid hedder *rod*, medens Gutasaga har *rep*, *riap*). Derimod har *læt* snarest udviklet sig af *læt* ved overgang af $\emptyset$ til $\emptyset$. — Da oldnord. *lét* som bekendt er opstået af en ældre form med fordoblingsstavelse, kunde man, hvis $\mathfrak{A}$ i Søndervissing-stenens $\mathfrak{F}\mathfrak{A}\mathfrak{T}$ var enestående som tegn for e - eller $\emptyset$ -lyden, fristes til at læse *læt*, hvor $\mathfrak{A}$ altså havde sin oprindelige betydning, og selvlyden var udeladt; i *l(æ)rt* tilhørte *l* da for-

Skönt $\mathfrak{A}$ forekommer sjældnen på runestenene som tegn for e - eller $\mathfrak{æ}$ -lyden, er Søndervissing-stenen dog ikke ene-stående. Det samme forhold møder os om muligt endnu tydeligere på en anden jysk sten, nemlig Høbro-stenen, som jeg s. 204 gengiver efter en tegning af prof. Kornerup i det oldnordiske museums arkiv. Indskriften lyder:

: ÞURIR : RISPI : STIN : PAASI¹ : AUFTI : KARL :
HIN : KUPAA : FALAKA : SIN : HARPA : KUPAAN : TRAK :

o: Þórir raisði (eller résði) stáin (ell. stén) þánsi øfti Karl hinn góða félagi sinn, harða góðan dræng, »Tore rejste denne sten efter Karl sin gode stalbroder, en såre brav mand«. Her står $\mathfrak{A}$ altså ligesom på Søndervissing-stenen både med sin almindelige betydning i Þórir og tillige som tegn for e ($\mathfrak{æ}$) og $\mathfrak{æ}$ i ordene félagi (fælagi) og drængr, der begge ellers regelmæssig skrives $\mathfrak{FIRYI}$ og $\mathfrak{TRIV\mathfrak{A}}$.

Endnu oftere forekommer $\mathfrak{A}$ med betydning e , $\mathfrak{æ}$ i Sverrig. Fra Åse härad i Vestergötland anfører Liljegren 10 stene (Run-Urkunder no. 1367—76), af hvilke mindst de 4 bruger $\mathfrak{A}$ som tegn for e , $\mathfrak{æ}$ i ordene $\mathfrak{Þ\mathfrak{A}\mathfrak{Y}\mathfrak{T}$ = þegn (no. 1370), $\mathfrak{TR\mathfrak{A}\mathfrak{Y}$ = dræng (no. 1371, 1372), $\mathfrak{A}\mathfrak{V}\mathfrak{T}\mathfrak{I}\mathfrak{A}$ = eftir (no. 1370, 1376). Også $\mathfrak{IF}\mathfrak{T}\mathfrak{A}$ på no. 1375 og $\mathfrak{IF}\mathfrak{A}$ på no. 1371 (hvis det er rigtig gengivet i Bautil), som Liljegren læser ifra, ifra, betegner derfor måske ifte, ife

dobblingsstavelsen, og r måtte være fremkommet ved dissimilation af rodens l (sml. oldeng. *leort*, fortid af *létan*, got. *lailot*). Af flere grunde anser jeg dog denne forklaring for usandsynlig.

1) Urigtigt for þánsi, i det der er skrevet $\mathfrak{t}$ i stedet for $\mathfrak{þ}$. En ældre tegning i oldnord. museums arkiv af R. H. Kruse (i »1ste Tillæg til Nørrejylland's Mærkværdigheder« 1856, s. 12) har rigtignok $\mathfrak{H}\mathfrak{T}\mathfrak{T}\mathfrak{T}$: $\mathfrak{Þ\mathfrak{A}\mathfrak{T}\mathfrak{H}\mathfrak{I}$ STAN : ÞANSI for STIN : PAASI; men Kornerups tegning (fra 1863) gengiver uden tvivl indskriften, som jeg ikke selv har haft lejlighed til at undersøge, aldeles nøjagtig.

(eller ifter, ifer, så at A står som tegn både for e og for r , $r??$). Den ene af de her nævnte stene (no. 1372) synes at stå i nøje forhold til den nys omtalte danske Hobrosten, ved hvis hjælp den med sikkerhed vil kunne suppleres, hvorfor vi s. 205 gengiver den efter tegningen i

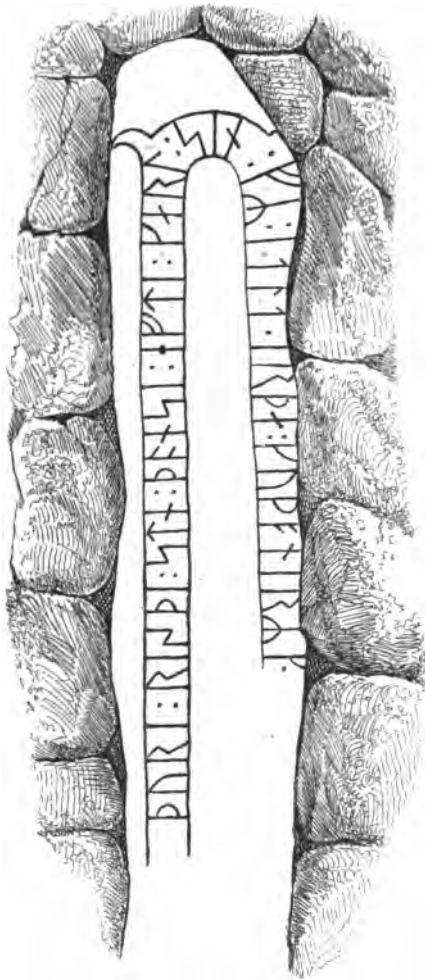

Hobro, Jylland.

Bautil (no. 951) og stiller den lige over for Hobro-stenen. Indskriften, der på et enkelt sted er meget utydelig, må læses:

PURI : RISPI : ST[I]N : PANSI : EFTI : KARL :
 SIN : F A . . . (HA)RPA : KUPAN : TR A K :

Mellem sin og (ha)rpa læser Liljegren, hvad også tegningen i Bautil nærmest anviser, *Fr:iant*, som altså måtte

Ås socken, Åse härad, Vestergötland.

betyde frænd(a); men der har åbenbar stået $\text{F}\text{A}\text{M}\text{T}\text{Y}\text{T}$ (= féлага) som på Hobro-stenen. Da denne sten fra

Vestergötland således er rejst af og efter samme mand som Hobro-stenen, da begge indskrifter omtrent er enslydende, og begge bruger $\mathfrak{A}$ i samme betydning, ligger det nægtet den forskel, som findes i enkelte ords retskrivning — hvis vi tør stole på tegningen i Bautil — nær at antage, at den samme Tore har rejst sin stalbroder Karl et minde både i Jylland og Vestergötland.

Ved siden af $\mathfrak{M}$, som utallige gange møder os på svenske runestene, forekommer også en sjælden gang skrivemåden $\mathfrak{M}$, ft. $\mathfrak{M}$, som på Søndervissing-stenen, således på no. 288, 612, 625 hos Liljegren.

En tilfredsstillende forklaring af, at runen $\mathfrak{A}$, medens den endnu var i fuld brug som tegn for »slutnings- $\mathfrak{R}$ », og længe før den optræder med den yngre betydning $\mathfrak{Y}$, tillige kan anvendes som betegnelse for e - og $\mathfrak{M}$ -lyden, finder jeg deri, at den endnu på den tid har haft det gamle navn $elgr$; i ordenes slutning vedblev den derfor at bruges med den oprindelige betydning $\mathfrak{R}$; men man kunde også som ved de andre runetegn søge dens betydning i det bogstav, hvormed navnet begyndte, og den kunde således tillige anvendes for e og $\mathfrak{A}$. Denne sidste brug trængte dog aldrig rigtig igennem og må nærmest opfattes som en personlig ejendommelighed for enkelte runeristere. Til betegnelse af lydene e og $\mathfrak{A}$ fandt man nemlig et nyt middel ved hjælp af de stungne runer, og $\mathfrak{A}$ $elgr$ opgaves efterhånden både som tegn for »slutnings- $\mathfrak{R}$ » (dog først længe efter at det i lyd var faldet sammen med $\mathfrak{R}$) og for e , $\mathfrak{M}$. Da dette tegn senere atter optoges i runeskriften, var det med den nye betydning $\mathfrak{Y}$ og det nye navn $\mathfrak{Y}$. Ligesom et punkteret $\mathfrak{I}$ blev tegn for e , blev det punkterede $\mathfrak{N}$ tegn for $\mathfrak{Y}$; men også det gamle $\mathfrak{A}$ opfattedes som en ændret form af $\mathfrak{N}$ og fik derfor samme betydning som $\mathfrak{A}$. Navnet på denne rune lånte man fra den oldengelske $\mathfrak{Y}$ -rune, der langt tidligere var dannet af $\mathfrak{N}$ og i form stemmede temmelig nøje med det nordiske $\mathfrak{A}$,

hvorfor allerede i «*abecedarium Nordmannicum*» navnet *yr* er overført på Λ .

Jeg antager derfor, at man samtidig har optaget oldeng. *ðs* og *yr*, der identificeredes med nordisk *óss* og *ýr*, som navne på de runer, der på runeskriftens yngste udviklings-trin blev tegn for *o* og *y*¹. Hvor tidligere *áss*- og *elgr*-runen havde stået, stillede man nu *óss*- og *ýr*-runen, og futharken beholdt således det tidligere antal tegn og deres gamle orden, medens de øvrige nye stungne runer ikke blev indordnede i den ældre række.

Resultatet af mine undersøgelser er altså, at den kortere runerække på 16 tegn er udgået umiddelbar fra den længere på 24 tegn. De ændringer, som under denne udvikling er foregåede med den længere futhark, lader sig sammenfatte i følgende punkter:

1) De gamle runenavne *jāra* og *ansur* forandredes efterhånden således, at de tilsvarende runer blev tegn for det rene *a* og for en af næselyden påvirket *a*-lyd;

2) forskellige af de ældre tegn fortrængtes efterhånden af nyere (i reglen simple) former, hvorved de ældre og yngre tegn i længere tid kunde stå ved siden af hinanden (* og † = *a*), ligesom vi på flere punkter kan

¹) Lægges man stærkere vægt på navnet *yr* i abeced. Nordm., end jeg tror, at man er berettiget til, må man ikke oversé den mulighed, at navnet *ýr* i længere tid kan have stået ved siden af det gamle *elgr*, før end det aldeles fortrængte dette, og at den runerister, som brugte Λ både for *r* og for *e*, *æ* derved netop har tilkendegivet, at han holdt på det gamle navn. Således blev uden tvivl det gamle *þurs* først meget sent fortrængt af *þorn* som navn på runen *þ*. — Da Maeshowe-indskrifterne bruger Λ i betydning *y*, og da futharken måske har tegnet Λ , er det klart, at navnet også har været *ýr*; men der er ikke den ringeste grund til med Stephens (s 101) at sætte denne futhark til 9de årh.; den må sikkert rykkes langt ned i 11te, sandsynligvis endogså til midten af 12te årh., til hvilken tid disse indskrifter i det hele taget må henføres.

påvise overgangsformer under udviklingen fra den længere til den kortere række ($\langle Y Y = k$, $\mathfrak{P} \mathfrak{P} Y = m$ o. s. v.);

3) 8 af de ældre tegn opgaves efterhånden, enkelte meget tidlig (p -runen og $\mathfrak{J}$), andre senere, uden at det dog endnu af mangel på mindesmærker er muligt overalt at bestemme tiden herfor nøjagtig. Af de gamle tegn, som ikke genfindes i den kortere række, holdt $\mathfrak{P}$ sig længst;

4) den gamle orden forandredes på to punkter. Først meget sent stilledes $\mathfrak{l}$ foran $\mathfrak{m}$. Langt tidligere blev $\mathfrak{A}$ $\mathfrak{r}$ fra 2den æt flyttet hen i slutningen af 3dje for at tilvejebringe større harmoni mellem antallet af tegnene i de 3 ætter. Da $\mathfrak{A}$ ikke længer brugtes som tegn for »slutnings- $\mathfrak{r}$ », gav man denne rune den nye betydning y , i det man opfattede den som en ændring af $\mathfrak{N}$ og som identisk med den oldeng. yr -rune, hvis navn den antog, medens den tidligere i betydning $\mathfrak{r}$ havde haft navnet $elgr$ som i den længere række, hvorfor den undertiden også kan optræde med betydning e eller $\mathfrak{æ}$.

Dette runealfabet på 16 tegn, hvis udvikling vi nu har betragtet, og som er det almindelige på vore runestene fra den yngre jernalder, udtrykker jo kun meget ufuldkomment de forskellige lyd, navnlig de mange selvljud, som efterhånden på grund af omlyd og andre lydændringer havde udviklet sig i sproget.

På denne mangelfulde lydbetegnelse søgte man senere at råde bod, i det man af enkelte af de ældre tegn dannede nye ved tilføjelse af et punkt eller en lille streg. Derved fremkom de såkaldte stungne (punkterede) runer, som begynder at vise sig allerede i slutningen af 10de eller begyndelsen af 11te årh., men ingenlunde fremtræder på én gang. Ligesom overgangen fra det længere til det kortere

har derimod endnu Λ som tegn for y : $bu = b\acute{y}$; $sturi$ matr (med samstavsruner på Hedeby-stenen) = $st\acute{y}ri$ -mandr. Noget senere optræder også Λ med betydning y , dannet af Λ ligesom $\dagger$ og Υ af l og Υ .

Ved dannelsen af de stungne runer gör et helt nyt princip sig gældende, og deres optræden danner det tredje stadium i den nordiske runeskrifts udvikling.

Den trang til en fyldigere lydbetegnelse, som fra først af fremkaldte de stungne runer, kunde dog ingenlunde tilfredsstilles ene ved dem. Efterhånden spaltede derfor flere og flere af de gamle tegn sig i forskellige former, der hver betegnede sin lyd, og det gamle runealfabet blev til sidst således læmpet efter det latinske alfabet, at det fik ét tegn for hvert af de latinske bogstaver. Det er det sidste trin i runeskriftens udvikling, som hermed er afsluttet. Det skete på en tid, da man benyttede det latinske alfabet jævnsides med runealfabetet uden endnu at ville opgive dette. Man dannede da ved hjælp af de gamle runetegn et alfabet, der lige så godt som de latinske bogstaver kunde gengive sprogets lyd. Dette alfabet finder vi f. eks. i runehåndskriftet af skånske lov (henved år 1300), hvor det har følgende form:

$\mathbb{A}$	B	-	$\dagger$	$\dagger$	Υ	Υ	$*$	l	Υ	$\mathbb{A}$	Υ	$\mathbb{A}$	$\dagger$	$\mathbb{A}$
a	b		c	d	e	f, v	g, gh	i, j	k	l	m	n	o	
$\mathbb{B}$	g	-	R	h	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	Λ	Λ	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$
p	q		r	s	t	p, d, u, w	x	y	z	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$	$\mathbb{A}$

For c og g , der jævnlig bruges i de ældste nordiske håndskrifter med latinske bogstaver, har runehåndskriftet samme tegn som for k (Υ), og x udtrykkes ved $*h$ $\circ$: ghs .

Andensteds træffer vi desuden forskellige andre former, f. eks.:

$\mathbb{A} y \mathbb{A} d \Upsilon w \mathbb{A} c, z \mathbb{A} s$

Forholdet mellem de ældre og nye tegn er jo på alle punkter tydeligt. Dels er enkelte tegn blevne yderligere simplificerede: $\dagger a$, $\dagger n$, $\dagger t$ gik over til $\mathbb{A}$, $\mathbb{A}$, $\mathbb{A}$, ligesom h s ikke sjælden blev forkortet til $\mathbb{A}$ — at disse former allerede

tidlig kan optræde sporadisk, har vi foran (s. 178) haft lejlighed til at bemærke; den ene slesvigske runesten fra Vedelspang, som ikke kender stungne runer, har ved siden af de almindelige ældre former $\uparrow t$ og $\downarrow s$ stadig $\downarrow a$ og $\downarrow n$. Dels har mange af de ældre tegn spaltet sig i to, nemlig:

$\downarrow a = \downarrow a, \downarrow \text{æ}$	$\downarrow k = \downarrow k, \downarrow g$
$(\downarrow \text{å} = \downarrow o, \downarrow \text{ø})$	$\uparrow t = \uparrow t, \uparrow d$
$\downarrow i = \downarrow i, \downarrow e$	$\text{B} b = \text{B} b, \text{B} \text{ell. B} p$
$\downarrow u = \downarrow u, \text{A} (\text{A}) y$	$\downarrow s = \downarrow s, \downarrow z$ eller $\downarrow c, z, \downarrow s$

og desuden undertiden $\downarrow f = \downarrow f, \downarrow w$
 $\downarrow p = \downarrow p, \downarrow d$

Det således udvidede runealfabet stod i lang tid ved siden af det latinske, og så stærkt holdt folket fast ved sin gamle skrift, at den ikke engang kan betragtes som fuldstændig opgivet, da de lærde i 16de årh. begyndte at gøre den til genstand for deres undersøgelser.

Som det langt tidligere var sket hos de germanske folk, fortrængtes endelig også i Skandinavien runerne af den latinske skrift. Det var altså i virkeligheden anden gang, at Nordboerne optog det latinske alfabet. De dannede ved vor tidsregnings begyndelse deres med de øvrige gotiske folk fælles ældste runealfabet efter det latinske, og i århundreder udviklede begge disse alfabeter sig nu uafhængig af hinanden. Ved middelalderens begyndelse blev det latinske alfabet i en ny skikkelse bekendt i Norden og førte fra nu af en langvarig kamp med den gamle runeskrift, som under dets indflydelse blev væsentlig ændret, medens runeskriftens indvirkning på det latinske alfabet i hovedsagen indskrænkede sig til, at det optog en enkelt rune, $\downarrow$, som dog atter tidlig opgaves i Danmark og Sverrig¹. Dog møder vi også i hen-

¹) Det «angelsaksiske» alfabet optog som bekendt ikke blot runen $\downarrow$, men også $\text{P} w$. Når dette sidste tegn også kan forekomme i Skandinavien som tegn for w — således i nogle

seende til lydbetegnelsen i de ældste danske og svenske håndskrifter enkelte tydelige spor af runeskriften.

Sammenstiller vi nu de tre hovedformer af runeskriften i Norden, det ældre, yngre og yngste alfabet, må tegnene ordnes på følgende måde efter de lyd, der betegnes (sml. min *«alt nordische grammatik»* og *«for nordisk formlära»* § 2, § 4—5):

I. < k, X g	H h	R r	◇ ng	ϕ (l) j
↑ t, M d b p (d)	ς s, Y [z] R	↑ l	↑ n	
(B p) B b F f (v)			M m	P w

f a, M e, l i, R o, N u (*korte og lange*).

Tvelyd udtrykkes ved sammenstilling af selvlyd, *dobbeltmedlyd* i reglen ved enkelt medlyd.

II. Y k, g (ng): - Y gh	* h	R r	↑ ng	l j
↑ t, d (nd) b p, d	ς s, λ r	↑ l	↑ n	
B p, b (mb) F f, v			ϕ Y m	N w

f a (d, æ), t a (d, æ), l i, e, N u, o (y, ø) *foruden flere andre betydninger for de enkelte selvlydstegn og de deraf dannede sammensatte tegn* (sml. det følgende *«tillæg»*).

III. Y k, Y g	- * gh	* h	R r	↑ ng	l j
↑ t, ↑ d b p, d		ς s, λ z	↑ l	↑ n	
B p, B b F f, v			Y m	N w	

f a, t æ, l i, t e, N u, A λ y, d o, ≠ ø.

af de ældste islandske og norske håndskrifter og undertiden ellers — er det overført hertil fra England, men ikke som p optaget fra vort eget runealfabet, der, som vi foran har påvist, havde opgivet w-tegnet før år 800.

Tillæg

til den foregående afhandling.

Da jeg i undersøgelsen om runeskriftens udvikling i Norden på mange steder har haft anledning til at henvise til de ældste danske stene fra den yngre jernalder, vil det være hensigtsmæssigt her at samle disse mindesmærker under ét og tolke deres indskrifter.

Når vi undtager de foran (s. 184 ff.) omtalte stene fra Sölvesborg i Bleking og Råfsal i Bohuslän, der ikke ligefrem kan henregnes til indskrifterne med den kortere runerække, da de endnu har bevaret en enkelt rune, som ellers er ejendommelig for det længere alfabet, er de ældste hidtil kendte indskrifter med den kortere nordiske futhark komne for dagen på de danske øer. Både i sproglig og palæografisk henseende er disse indskrifter af stor vigtighed, da de viser sammenhængen i udviklingen fra den ældre til den yngre jernalder. Jeg behandler derfor først de få stene (i alt 4, 2 fra Sælland og 2 fra Fyn), der endnu har enkelte runeformer, som genfindes i den længere række, men senere opgaves i den kortere, og knytter dertil tolkningen af et par af de mærkeligste indskrifter, som ikke står de andre meget fjærnt i tid, men i hvilke dog overgangen til de almindelig kendte yngre runeformer er gennemført.

Da lydbetegnelsen, som vi tidligere har fremhævet, er meget mangelfuld i indskrifterne med den kortere runerække, ligger hovedvanskeligheden ved tolkningen af disse

indskrifter i nøjagtig at bestemme den lyd, som i hvert enkelt tilfælde udtrykkes navnlig ved de 3 (4) selvlyds-tegn † (†) a (ǫ), l i, ʀ u. Kun det nøjeste kendskab til hele den nordiske sproghistorie vil sætte os i stand til at løse de tvivl, som på mange punkter opstår, og i ikke få tilfælde er det endnu umuligt at komme til fuldkomment sikre resultater. Dels for nærmere at begrunde den betydning, jeg foran (s. 212) har tildelt tegnene i den kortere runerække og dels for i det følgende at undgå vidtløftige undersøgelser om de enkelte formers udtale, giver jeg forud for den egenlige tolkning af indskrifterne en kort oversigt over de forskellige lyd, som udtrykkes ved de enkelte tegn i indskrifterne fra omtr. år 800 til omtr. år 1000, så vidt muligt oplyst ved eksempler fra danske stene:

A) Selvlyd.

For at udtrykke de mange forskellige selvlyd, så vel korte som lange, der efterhånden havde udviklet sig i det fællesnordiske sprog, måtte runeristerne hjælpe sig med de 4 tegn † a, † ǫ, l i, ʀ u, af hvilke l og ʀ tidlig også var blevne brugte for e og ø. Alle øvrige lyd måtte altså udtrykkes enten ved de oprindelige tegn for de lyd, hvoraf de havde udviklet sig, eller ved sammensatte tegn. Som følge heraf optræder de 4 selvlydstegn i runeskriften med følgende betydninger:

† 1) = a, á: tanmarkar ef. (Jællinge) = *Danmarkar*, harpa (Hedeby) = *harda*; ala (Glavendrup) = *Ála*, uabn (Sjörup, Skåne) = *wápn*.

Men † blev desuden tegn for de lyd, som var opståede af a, á ved omlyd, altså:

2) = å (u-omlyd af a, i de ældste oldnord. håndskrifter ø eller ʊ; islandsk ö): faþur (Glavendrup) = *fåður* (isl. *fóður*), hakua (ofte på svenske stene) = *håggwa*, barþusk fortid middelart af *bærjask* (Århus) = *bårðusk*. At denne omlyd har været fællesnordisk, anser jeg for

utvivlsomt, skönt det ikke med sikkerhed lader sig eftervise, at den har haft en så stor udstrækning i svensk-dansk som i almindelig oldnordisk bogsprog; hvor tidlig den i hvert enkelt tilfælde er opgiven i svensk-dansk og *d* atter fortrængt af *a*, vil næppe nogensinde kunne afgøres.

At også den lange *d*-lyd, *u*-omlyden af *á* (i de ældste oldnord. håndskrifter *ó* eller *ø*), har været til stede i svensk-dansk, og at altså f. eks. formen *satu* (Hedeby) snarere har lydt *sátu* (*sótu*) end *sátu*, anser jeg for højst sandsynligt, skönt dette punkt vanskeligere lader sig bevise.

3) = *æ*, *é* (*i*-omlyd af *a*, *á*, i de ældste oldnord. håndskrifter *æ*, *é* eller *ę*, *ę*): *batri* (Tryggevælde) = *bætri*, *nafni* forestill. nutid (*Árs*) = *nævni*.

4) = *ø* (*u*- og *i*-omlyd af *a*; fornnord. forml. § 13): *karpi* (Tryggevælde), *karpu* (Glavendrup) = *gerði*, *gerðu*, fortid af *gerwa*.

De her nævnte betydninger af *†* er altså begrundede i den sproghistoriske udvikling. Derimod skulde *e*-lyden egentlig udtrykkes ved *l*, som også almindelig er tilfældet; men da *†* var det regelmæssige tegn for *æ*, og denne lyd ligger nær ved *e*, finder vi også tidlig *†* brugt

5) = *e* (*é*): *uarpi* (Glavendrup, Tryggevælde) = *werði*, forest. nutid af *uarpa* (*Árs*) = *werða*, *uar* (Tryggevælde) = *wer* »ægtemand«, *an* (Sjörup, Skåne) = *en* »men«; *sar* hf. = *sér* (Hällestad, Skåne), hvis *e*-lyden den gang har været lang i denne form.

Da de gamle tvelyd begyndte at gå over til enkelte lyd, kan *†* undertiden findes for det almindelige *l*, svarende til tvelyden *†l*: *raspi stan* (på svenske stene) for *rispi stin* (ældre *raispi stain*) = *raisði stain* eller *résði stén* (sml. nedenfor under »tvelydene«).

‡ udtrykker de samme lyd som *†* med følgende næselyd (sé foran s. 171 ff.):

1) = *ą*: *‡* forholdsord (Snoldelev) = oldn. *á*.

2) = *â*: *klamulan* (Tryggevælde) = *glámulan*.

Efter næselydens bortkastelse har $\mathfrak{t}$ i $\mathfrak{t}^4$ -vel snarere været udtalt med langt d ($\acute{o}s$ -) end med $\acute{a}$.

3) — $\mathfrak{z}$: $\mathfrak{st}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{x}$ (Flemløse) = *stænda*, $\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{i}$ (Års) = *længi*.

Med betydning $\bullet$ forekommer $\mathfrak{t}$ derimod ikke i sikre eksempler på ældre stene, og jeg anser det derfor for tvivlsomt, om navnet $\mathfrak{f}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{\beta}\mathfrak{a}$ på den i flere henseender dunkle Tirsted-sten skal opfattes som *Fróða*. Da $\mathfrak{t}$ imidlertid hyppig er tegn for e -lyden, tør vi ikke benægte den mulighed, at også $\mathfrak{t}$ tidlig af og til kan være brugt i stedet for $\mathfrak{n}$ som tegn for o -lyden.

Temmelig tidlig begynder tegnene $\mathfrak{t}$ og $\mathfrak{t}^4$ at blandes, så at vi navnlig kan finde $\mathfrak{t}$ for $\mathfrak{t}^4$ i dets forskellige betydninger, uden at en næselyd følger eller har fulgt efter: $\mathfrak{h}\mathfrak{r}\mathfrak{i}\mathfrak{b}\mathfrak{n}\mathfrak{a}$ (Bække) = *Hrævna*, $\mathfrak{h}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{\beta}\mathfrak{a}$ (Asferg) = *harða*; $\mathfrak{a}\mathfrak{f}\mathfrak{t}$ (Vedelspang) for det meget almindelige $\mathfrak{a}\mathfrak{f}\mathfrak{t}$ = *æft*; $\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{r}$ hf. (Jællinge) = *sér*. Ganske undtagelsesvis skrives $\mathfrak{t}$ for $\mathfrak{t}^4$ i tvelydene $\mathfrak{t}\mathfrak{l}$, $\mathfrak{t}\mathfrak{n}$ og i forbindelsen $\mathfrak{l}\mathfrak{t}$ som tegn for e : $\mathfrak{st}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{n}$ (Lavrbjerg), $\mathfrak{i}\mathfrak{a}\mathfrak{n}$ (Danevirke) for det almindelige *stain*, *ian* ($\mathfrak{t}$ er måske fremkaldt ved det følgende n).

Når omvendt $\mathfrak{t}^4$ bruges, hvor der tidligere har fulgt en næselyd efter, må denne antages at være opgiven. Den større Jællinge-sten har således i navneform *kaurua* (= *gerwa*) ved siden af *kristn\mathfrak{a}*; i det sidste ord bevarede altså den gamle skrivemåde (som måske også kan være fremkaldt af det foregående n), men næselyden har uden tvivl været tabt i navneformens endelse.

1) — $\mathfrak{l}$, $\mathfrak{i}$: $\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{n}\mathfrak{t}\mathfrak{i}\mathfrak{r}\mathfrak{\beta}\mathfrak{i}$ (Egå) = *landhirði* (oldn. *hirðir*, navneordenes böjning i ældre dansk § 21), $\mathfrak{h}\mathfrak{i}\mathfrak{n}$ (Oddum) = *hinn*; $\mathfrak{\beta}\mathfrak{r}\mathfrak{i}\mathfrak{x}$ (Bække) = *þrír*, *sin*, *sina* gf. ent. ha. og hu. (Jællinge) = *sinn*, *stna*.

2) — e , $\acute{e}$: $\mathfrak{u}\mathfrak{i}\mathfrak{r}\mathfrak{\beta}\mathfrak{i}$ (Glimminge, Skåne) = *werði*, *is* henvis. stedo. (Flemløse) = *es*, *in* (Glavendrup) = *en*, $\mathfrak{\beta}\mathfrak{i}\mathfrak{k}\mathfrak{n}$ (Ørum) = *þegn*; $\mathfrak{f}\mathfrak{i}\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ gf. (Sjörup, Skåne) = *félaga*.

Det ubetonede $\mathfrak{l}$ i sidste stavelse af et ord, som ikke svarer til oprindeligt $\mathfrak{l}$, har vist også været tegn for lyden

e, ikke for i; dog beholder jeg i dette tilfælde overalt i, også når jeg gengiver ordene efter deres udtale.

Ligesom † kunde bruges i steden for l til at udtrykke e-lyden, således kan omvendt l være

3) = æ, æ: hribna (Bække) = *Hrævna* (hunkön til *Hravn*), trika (ofte på svenske stene) = *dræng*; frinta gf. (Egå) = *frända* (i dette ord har skrivemåden med l = æ dog historisk grund).

4. Naturligvis vilde l også være tegn for y, ý i de få tilfælde, hvor dette er opstået af i, í (for nord. forml. § 11, d); men denne overgang har næppe været fællesnordisk, og jeg tør ikke fra runeindskrifter anføre noget eksempel derpå, som jeg anser for sikkert.

5. Tidlig begynder l også at bruges i steden for † som tegn for tvelyden al: risþi stin (Skærn) = *raisót stain*, stin gf. (Glimminge, Skåne) = *stain*.

6. Foruden de her nævnte selvlyd betegner l også halvselvlyden j; men de fleste af de forbindelser, som senere fik j (*ja, ju* o. s. v.), har på runestenenes tid uden tvivl endnu haft i (*ia, iu*). Derimod er l sikkert tegn for halvselvlyden i former som *trækia* nf. ft. (Hedeby) = *drængjar* (navneos böjn. s. 55).

l 1) = u, ú: sunu gf. ent. (Helnæs; navneos böjn. s. 74), kunulf gf. (Tryggevælde) = *Gunnulv*; nu (Tryggevælde) = *nú*, runar (Glavendrup) = *rúnar*.

2) = o, ó: kurma (Jællinge) = *Gorma*; þur (Glavendrup) = *þorr*, brupur (Rönninge) = *bróður*.

3) = y, ý: sunir (Glavendrup) = *synir*; bu (Danevirke, Hedeby) = *bý*.

4) = s, s': uft (Søndervissing) = *oft* (sideform til *æft*, skrevet *aft*); brupr gf. ft. (Jætsmark) = *bróðr*, nuruna (Egå) = *norróna*, futir (Tryggevælde) = *féðdir*.

5. Desuden kan l undertiden bruges i steden for † som tegn for å-lyden, der jo ligger nær ved o: hukua (på svenske stene) = *håggwa*. I de ældre indskrifter forekommer l dog næppe i denne betydning, og det er derfor i reglen umuligt at

afgøre, om en form som *hukua* har været udtalt med det ældre *d*, eller det deraf opståede yngre *o*, *u* (sml. *ln* nedenfor med betydning *id* eller *io*).

6. Tidlig begynder *ln* også at bruges i stedet for *†ln* som tegn for tvetyden *am*: *tuban* gf. ent. ha. (Virring) = *daudan*, *huks* ef. (Glimminge, Skåne) = *haugs*.

7. Endelig er *ln* også tegn for halvselvlyden *w*: *uas* (Flemløse) = *was*, *suin* (Danevirke) = *Sweinn* (*Swén*).

Tvetydene udtrykkes oprindeligt ved sammenstilling af tegnene for de enkelte lyd (*†l*, *†ln*, *ln*); men ligesom et enkelt tegn (*l*, *ln*) tidlig kan bruges i stedet for det sammensatte (*†l*, *†ln*) til at udtrykke tvetyden, således kan omvendt et sammensat tegn (*†l*, *†ln*) undertiden bruges til at udtrykke de enkelte lyd, som mangler et eget tegn. Lyden *d* (*u*-omlyd af *a*) udtrykkes regelmæssig ved samme tegn som *a*, men af og til ved sammenstilling af *a* og *u*; lydene *æ* og *e* udtrykkes i reglen ved samme tegn som *a* og *i*, men også ved sammenstilling af *a* og *i*. Vi finder derfor:

†l 1) = tvetyden *ai* (vel udtalt *æi*, i de ældste oldnord. håndskrifter *æi* eller *ei*, senere *ei*): *raist* (Glavendrup) = oldn. *reist*, fortid af *rista*, *stain* (Kallerup) = *stainn* (*steinn*).

2) = *æ* (*i*-omlyd af *a*): *hairulfa* (Haverslund) = *hærulva*, *baistr* (Skivum) = *bæstr*, *ailti* (Glavendrup, Tryggevælde) = *ælti*.

Meget sjælden er *†l* også tegn for *e*; *þaikn* (större Gunderup-sten) = *þegn*.

†l 1) = *ia*: *biarnar* ef. (Skærn), *biarki* hf. (Hällestad, Skåne) = *biargi*.

2) = *iâ* (*u*-omlyd af *ia*): *biarn* nf. og gf. (ofte på svenske stene) = *biarn*.

3) = *e*: *ias* henvis. stedo. (Jællinge) = *es*, *ian* (Sæddinge; på Danevirkestenen *iān*) = *en*, *þiakn* (Glavendrup) = *þegn*, *nuruiak* (Jællinge) = *Norweg*.

†ŋ 1) = tvetyden *au* (vel udtalt *āu*, i de ældste oldnord. håndskrifter *œu* eller *ou*, senere *au*): *hauk* (Tryggevælde) = *haug*.

2) = tvetyden *øy* (*i*-omlyd af *au*, isl. *ey*): *austin* (mindre Gunderup-sten) = *Øystainn* (*Eysteinn*) eller med overgang til enkelte lyd *Østen*, *fraustain* (på svenske stene, Liljegren no. 835, 842; sml. *fraystain* med stunget *u* på Sjællev-stenen) = *Frøystainn* (*Freysteinn*).

3) = *å* (*u*-omlyden af *a*, ligesom *i*-omlyden kan betegnes ved †ŋ). Temmelig sjældent forekommer †ŋ i denne betydning i stedet for det almindelige †; men betegnelsen †ŋ indeholder netop et stærkt bevis blandt mange andre for, at *u*-omlyden har været fællesnordisk (sml. navneo.s böjn. § 13): *tanmaurk* (Jællinge) = *Danmārk*, *faupur* (Glimminge, Skåne; de svenske stene hos Liljegren no. 258, 967) = *fådur*, *haukua* (på svenske stene, Liljegren no. 662, 1091) = *håggwa*, *biaurn* (mindre Skærn-sten) = *bidrn*.

4) = *ø*: *kaurua* navneform (Jællinge, Søndervis-sing) = *gerwa*. Derimod har *kauruan* gf. ent. ha. (Sæddinge)¹ vel snarere lyd *gdrwan* end *gerwan* (oldnord. *gvrw-*

¹) I forbindelsen þurui kat kauruan stain þanski o: *þyrwi gat gdrwan stain þanski*. Da jeg over for prof. Stephens havde nægtet, at navneform på *-an* fandtes på yngre runestene («de ældste nord. runeindskr.» s. 14), anførte han i sit svar 7 formentlige eksempler på disse former, og han optog Sæddingestenen i sit værk, fordi han i *kauruan* fandt «an example, neither doubtful nor deniable nor to be escaped by any linguistic subterfuge whatsoever, of the infinitive in *-an* in heathen Scandinavia.» (s. 782). Disse stærke ord synes at have gjort indtryk på Rydqvist, som lader Stephens' forklaring af *kauruan* som navneform stå uimodsagt, medens han påviser det uholdbare i de andre 6 eksempler (IV, s. 426—27). Også Thorsen tager dette ord på Sæddingestenen som navneform, men han synes at ville læse *kaurua* («De danske Runem.» s. 49); indskriften har imidlertid tydelig *kauruan*, og *gela* forbundet med fortids tillægsform er jo

an eller *gorvan*). Samme lyd (*ø*) må $\dagger\Omega$ antages at udtrykke i aukt (Glåvendrup) = *øft*.

Desuden forekommer $\dagger\Omega$ sporadisk i et par tilfælde i steden for det enkelte $\dagger$ eller Ω : *upinkaur* (Skærn) for -kar = *Óðinkár*; *hiau* (Læborg) for *hiu*, fortid af *haggwa* = *hio* (sml. *hio* jyske lov 3, 34, oldn. *hjó*), *þiaupu* hf. (Tirsted) for *þiupu* (Cimbris, Skåne) = *þiuðu* (oldnorsk-isl. *þjóðu*), *niqt* (Nörrenærá) for *niut*, bydem. af *niuta* (= oldnorsk-isl. *njó*), *þaurui* (större Jællinge-sten, ikke *þiurui*, som man hidtil har læst) for det almindelige *þurui* (mindre Jællinge-sten og oftere) = *þyrwi*. I alle disse tilfælde betragter jeg skrivemåden med $\dagger\Omega$ (i de to sidste former endogså Ω) som en fejl, der vel foranledigedes derved, at $\dagger\Omega$ undertiden (med betydning *d*, *ø*) brugtes til at udtrykke samme lyd som enkelt $\dagger$ og Ω og derfor også vilkårlig blev sat på steder, hvor kun $\dagger$ (i *Óðinkár*) eller Ω (i de andre tilfælde) var berettiget.

1) = *iu* (oldnorsk-isl. *jú*, *jó*): *ubbriuta* (Glimminge, Skåne) = *uppbriuta* (den oldnorsk-isl. form vilde lyde *upbrjótr*).

2) = *io* (meget sjælden forbindelse i svensk-dansk; isl. *jó*): *hiu* (Liljegren no. 70), *hiuk* (ofte på svenske stene) = *hio*, *hiogg* (sml. ældre svensk *hio*, *hiog*, *hiogg*, Rydqvist I, 171).

3) = *ia* eller *io* (svarende til oldnordisk *iq*, isl. *jö*, *u*-omlyd af *ja*): *asbiurn* (Sjörup og Hällestad, Skåne) = *A, sbiarn* eller *-biorn*, *þurbiurn* (Hune) = *þorbiarn* ell. *-biorn*.

Medens de ældste indskrifter regelmæssig udtrykker de gamle tvelyd *ai* (*æi*) og *au* (*äu*, *øy*) ved $\dagger\Omega$ og $\dagger\Omega$, finder vi dem senere (navnlig fra slutningen af 10de årh., mere sporadisk tidligere) oftest skrevne med enkelte tegn, i

---

velbekendt ikke blot fra oldnordisk, men også fra ældre og nyere dansk.

(sjælden †) for †l og ʀ for †ʀ, således på Danevirke- og Hedeby-stenen med en enkelt undtagelse gennemgående l = †l (sé foran s. 209), men derimod tauþr = *dauðr* på dem begge. Denne stærke brug af l for †l og navnlig det stungne l (†) i erik (= *Eirik*) på den ene sten synes at tyde på, at de gamle tvelyd ikke længer har været bevarede rene i Danmark; men overgangen fra tvelyd til enkelte lyd er naturligvis lige så lidt som andre gennemgribende overgange i sproget foregået pludselig. Der må have været en periode, da man endnu vaklede mellem enkelte lyd og tvelyd, og netop denne overgangsperiode har vi uden tvivl repræsenteret ved de nævnte slesvigske stene og mange andre. Det er et af de allervanskeligste spørgsmål i den nordiske sproghistorie nøjagtig at fastsætte tiden for overgangen fra de gamle tvelyd til enkelte lyd i Danmark og Sverrig, og hvor vi på runestenene finder l (undertiden †) og ʀ svarende til oldsprogets tvelyd, er det som oftest umuligt at afgøre, om der menes *é* og *ø'* eller *ai* (*æi*) og *au* (*äu, öy*).

Ikke sjældent udelades selvlyd i runeindskrifterne enten af hensyn til pladsen eller af skødesløshed: hns (Egå) = *hans* o. lign. Et mærkeligt eksempel på forsætlig udeladelse af selvlyd giver Bække-stenen (på marken), som i slutningen af 1ste linje har kubþsi for kubl þsi (eller þausi) = *kumbl þausi* (*þósi*) og i slutningen af 2den linje mþusin for muþur sina = *móður sina*.

Omvendt indskydes ikke sjældent en selvlyd: turutin (Skærn) = *dróttin*, buruþur (Gylling) = *bróður* o. s. v.

B) Medlyd.

Her er forholdet langt simplere end ved selvlydene, og kun sjældent kan vi være i tvivl om betydningen af runeskriftens medlydstegn:

ʀ 1) = k: kunuka (Jællinge) = *konungr*, skaiþ (Tryggevælde) = *skaid*.

2) = g (•hårdt•): kurmr (Jællinge) = *Gormr*,
kupr (Hedeby) = *gótr*; hākua (svenske stene) = *hāggwa*.

3) = g (•åndende•): uiki (Glavendrup) = *wigi*,
felaka gf. (Århus) = *fēlaga* (på Hedeby-stenen skrevet
filaga med stunget ʀ, der bruges både for hårdt og ånd-
ende g).

Først senere udtrykkes åndende g ved samme tegn som h, ʀ.

↑ 1) = t: suti (Glavendrup) = *Sóti*, stain (Kalle-
rup) = *stainn*.

2) = d: tauþr (Danevirke, Hedeby) = *dauðr*, tan-
maurk (Jællinge) = *Danmárk*, haraltr (Jællinge) =
Haraldr.

Derimod bruges ↑ ikke i stedet for þ i betydning ð;
følgelig er þurmutr (Nörrensærå) = *þórmundr* (ikke *þórmóðr*),
matr (Hedeby) = *mandr* (ikke *maðr*); navnet fatuṛ på
Arrild-stenen kan derfor ikke betegne *Faðir*, som Thorsen
mener, hvorimod også u [og r] strider. Det er snarest en
u-stamme med stammeudlyden bevaret i nævneform ental.

ʂ 1) = p: uabn (Sjörup, Skåne) = *wāpn*.

2) = b: but (Jællinge) = *bót*.

Om ʂ for ʀ sé nedenfor.

þ 1) = þ (i forlyd): þur (Glavendrup) = *þórr*.

2) = ð (i efterlyd): faþi (Helnæs) = *fáði*, tauþr
(Danevirke, Hedeby) = *dauðr*, harþa (Hedeby) = *harða*,
risþi (Hedeby) = *raisði* (*résði*).

Tvivlsomt er det, om þ betegner þ eller ð i forlyden
af de stedord og biord, som i de nyere nordiske sprog har
fået d: þansi = *þanski* eller *danski*?

ʀ 1) = f (i forlyd og foran t): faþur (Glavendrup)
= *fáður*, aft (Flemløse o. s. v.) = *æft*.

2) = v (i efterlyd): ulfr (Helnæs) = *ulv*.

Undertiden skrives ʂ for ʀ, i reglen dog kun i betyd-
ning v: hribnā (Bække) for hrifna = *Hrævna*, nairbis

(Tryggvælde) = *Nærvis*; den mindre Gunderup-sten har ikke blot *asulb* = *A, sulv*, men også *abt* = *æft*.

R = **r**, **λ** = **r**: *kurmr kunukr* (mindre Jællingest-
sten) = *Gormr konungr*, *hairulfr* (Haverslund) = *hærulvr*,
sunar og *pular* ef. ent. (Snoldelev), *runar* (Glavendrup)
= *rúnar*; — *brupur* ef. (Helnæs) = *bróður*, *faþur* gf.
(Glavendrup) = *fáður*. Med et foregående **R** sammen-
smelter nævneformens endelse **λ** til *rr*, skrevet **R**: *þur*
(Glavendrup, Virring) = *þórr* (men *quair*? Helnæs).

Temmelig tidlig begynder tegnene **R** og **λ** at
blandes:

R for **λ**: *haraltr kunukr* (større Jællingest-
sten) = *Haraldr konungr*, *batri* (Tryggvælde) for *bætr*;

λ for **R**: *sustir* (Tryggvælde) for *systir*, *tutir* (Skærn,
Søndervissing) for *dóttir*.

Om **λ** i betydning *e*, se foran s. 201 ff.

Om ***h**, **†n** (ng), **Ym**, **4s** og **†l** er intet særligt
at mærke, da disse tegn kun udtrykker deres egne lyd.

Medlydsfordobling betegnes ikke i skriften; ligesom
det enkelte selvlydstegn både udtrykker de korte og lange
selvlyd, udtrykker enkelt medlydstegn både de enkelte og
dobbelte medlyd: *stain* nf. (Kallerup o. s. v.) og *stain*
gf. (Helnæs o. s. v.) = *stainn* og *stain*, *sati* og *suti*
(Glavendrup) = *satti* og *Sóti*, *futir* (Tryggvælde) = *fóddir*,
ala gf. ent. hu. (Jællinge) og *ala* gf. ent. ha. (Glav-
endrup) = *alla* og *Ála*.

Foran **Y**, **†**, **β** udelades næselyden så hyppig, at
denne skrivemåde må betragtes som regel i de ældre ind-
skrifter:

Y = **ng**: *kunukr* (Jællinge) = *konungr*, *trutnik*
(Læborg) = *dróttning*.

† = **nd**: *þurmutr* (Nörrenærå) = *þórmundr*, *buta*
gf. (Glimminge, Skåne) = *bónda*.

𐀚 = mb: kubl (Glavendrup, Jællinge, større Sønder-
vissing-sten og oftere) — kumbl (som skrives på den mindre
Søndervissing-sten og på Vedelspang-stenen).

Ved brugen af det nasalerede a þ, ikke t, foran r, t, þ
tilkendegives netop udeladelsen af næselyden: ląki (Års)
= længi, stątr (Flemløse) = stændr; på lignende måde
vilde ordet *lamb* udtrykkes ved ląb (sml. s. 172).

Mere sporadisk udelades andre medlyd, navnlig R:
kąþu (Bække) for karþu = gerdou, bianar (Grensten)
= biarnar; harats (Søndervissing) for haralts = *Har-*
alds. Disse og lignende udeladelser beror i reglen på skødes-
løs skrivemåde.

Efter denne udsigt over runetegnenes forskellige betyd-
ning vender vi os til tolkningen af den lille gruppe af danske
runestene, som indeholder de ældste mindesmærker i Norden
med den kortere runerække¹. Deres tid må, som tidligere
omtalt, bestemmes til omtr. år 800.

1. Kallerup- (Højetostrup-) stenen.

Funden omtrent 1826 i Højetostrup sogn (Smørum
herred, Københavns amt) 1 mil øst for Roskilde på en

¹) Disse og de øvrige stene, som tolkes i det følgende, er med
sædvanlig dygtighed tegnede og kemityperede af J. Magnus
Petersen. Selv har jeg til forskellige tider omhyggelig
undersøgt dem alle. I adskillige enkeltheder afviger mine
afbildninger af Snoldelev-, Helnæs- og Tryggvælde-
stenen fra tegningerne hos Thorsen og Stephens; på Trygge-
vælde-stenen træder runerne nu langt skarpere frem end på
dens tidligere plads, da Stephens' tegning blev tagen. Glav-
endrup-stenen gengives efter en udmærket tegning i det
oldnordiske, musæums arkiv, udført af Magnus Petersen, da
han 1864 besøgte stenen i forening med prof. Stephens (i større
målestok end hos mig er den samme tegning gengivet i Ste-
phens' værk).

mark i Kallerup i nærheden af Højetostrup; 1851 rejst på sin nuværende plads ved landevejen tæt ved Hedehus kroen. Den er 6 fod høj, 3 fod 6 tommer bred, 2 fod tyk; runerne 8 à 9 tommer høje.

Indskriften, der bruger de gamle former **H** og ***** for **h** og **a**-runen, lyder lige efter runerne:

hurnbura
stain · suiþks:

hurnbura o: *Hornbora*, ejeform af mandsnavnet *Hornbori*, styret af det følgende *stain*. Sml. dværgenavnet *Hornbori* *Völuspá* 13 (hvormed Bugge sammenligner oldeng. *hornbora*, hornbærer, *corniger*)¹; også som navn på en gård i Norge forekommer *Hornbori* (Munch, Norge i Middelalderen s. 87¹).

I *suiþks* er selvlyden *i* udeladt mellem *þ* og *k* (sml. foran s. 180) og næselyden foran *k*. Ordet må altså læses *swiðings*, hvilket jeg med Bugge (filol. tidskr. VII, 220) forstår som »Svides søn eller ætling», medens man tidligere opfattede det som et tillægsord afledet af *sviðr* = *svinnr* (altså »den vises»); men overgangen af *nn* til *þ* (*ð*) er betinget af et følgende *r* (fornord. forml. § 21, c; § 108, a, anm.) og vistnok yngre end denne sten. Om *i* i rodstavelsen af *Swiðinga* har været kort eller langt, tør jeg ikke afgøre.

I sin virkelige olddanske sprogform har indskriften altså lydt:

Hornbora stainn Swiðings
o: »Hornbores, Svides søns, sten».

Ikke blot ved runetegnene **H** *h* og ***** *a*, men også ved den formel, der bruges i indskriften, slutter Kallerup-stenen sig nær til indskrifterne med den længere runerække; medens disse nemlig meget ofte synes kun at have haft et navn i ejeform styret af ordet »sten», et udtryk, som vi også mødte

¹) Versetallene henviser her og i det følgende til Bugges udgave, da det af »oversigtstavlen« hos S. Grundtvig er let at finde det tilsvarende vers i hans udgave.

på Råfsal-stenen (s. 187), kendes denne formel blandt den store mængde indskrifter med den kortere række kun fra Kallerup- og Snoldelev-stenen, der dog begge har udvidet

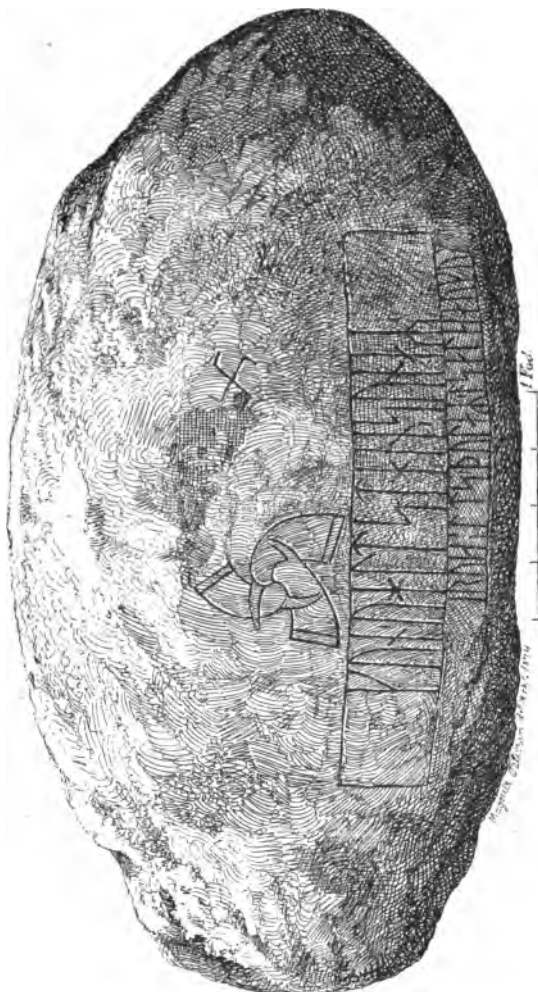

Kallerup- (Højetostrup-) stenen.

den en smule ved også at tilføje faderens navn (sml. »navneordenes böjn. i ældre dansk» s. 46 not. og s. 74 not. 1).

2. Snoldelev-stenen.

Funden 1768 i Snoldelev sogn (Tune herred, Køben-

Snoldelev-stenen.

havns amt) 1 mil syd for det sted, hvor Kallerup-stenen fandtes; 1812 flyttet til København, hvor den nu er opstillet

i det oldnordiske musæums runeal. Den er 4' 4" lang, 2' 3" bred; runerne mellem 5 og 2" høje.

Indskriften, der bruger **H** for **h** og både ***** og **†** for **a**, er fuldstændig med undtagelse af den sidste rune i 2den linje (efter **N**), hvoraf kun en del af den venstre bistav er lægnet. N. M. Petersen har rigtig suppleret den som **■**, og det er sandsynligt, at den har haft formen **Y** (sé foran s. 176). Vi læser altså:

kun · ualtstain · sunar ·
ruhalts · þular · asalhauku[m]

Det er åbenbart, at vi her har samme forbindelse som på Kallerup-stenen, et navn i ejeform styret af ordet *stain* og derefter *sunar* i apposition til navnet. Men *kunualt* mangler ejeformsmærket, fordi det følgende ord, hvormed det er skrevet sammen uden skilletegn, begynder med *s*; vi må altså læse *kunualts · stain*.

kunualts er = *Gunnwalds*; det lille skilletegn, som står efter *kun*, er vel bevis på, at man tydelig har opfattet *Gunn-waldr* som et sammensat navn (sml. hermed skrivemåden *ub : salum hf. ft. = Uppsulum* på den ene Hällestadsten). Navnet *Gunnvaldr* er ikke almindeligt i den oldnordiske litteratur; det forekommer dog i *Landnámabók* (Ísl. sög. I, s. 72) og i norske diplomer (sé navnerregistret til *Diplomatarium Norvegicum I*).

ruhalts er unøjagtig skrivemåde for *hrualts* *o: Hróalds*, ef. af det også i den oldnord. litteratur bekendte navn *Hróaldr*. Med *ruhalts* her kan jævnføres *rhuulfa* (Helnæs) for *hruulfa* = *Hróulva* og *rhafnuka* (Læborg) for *hrafnuka* = *Bravnunga*, medens andre stene, der ikke blot er samtidige med disse, men endogså hidrører fra de samme personer, ganske udelader *h*: *ruulf gf.* (Flemløse), *rafnuka* (Bække). Man har altså fundet vanskelighed ved at udtrykke lydforbindelsen *hr*, eller *h* har måske allerede været på veje til at svinde i Danmark.

þular er ejef. af þulr, der kendes fra Eddadigtene i betydning »taler, vismand«; deraf udsagnsordet *þylja*, »tale, fremsige«:

Vafpr. 9: *þá skal freista,
hvárr fleira viti,
gestr eða inn gamli þulr*

»hvo der kan mest, den fremmede eller den gamle 'taler'«;

Háv. 111: *mál er at þylja
þular stóli á*

»ord er at tale på talerstol«;

Háv. 134: *at hárum þul
hlæpu aldregi*

»ad gråhåret taler lé du aldrig«.

Fáfn. 34: *höfði skemra láti hann
inn hára þul
fara til heljar héðan*

»et hoved kortere lade han den gråhårede taler (her næsten = 'trollmand') fare herfra til Hel«.

Háv. 142 har også *fimbulþulr*, »den store taler (vismand)«; sml. nedenfor Helnæs-stenen under ordet *faþi*.

Det er muligt, at der ved þulr på Snoldelev-stenen menes en gejstlig 'taler' (»præst«); men vi formår ikke nærmere at bestemme ordets begreb, som også er meget vagt på de fra Eddadigtene anførte steder.

En anden tvivl, som ligeledes altid vil være uløselig, er, om þular her står i apposition til kunuallt(s) eller til ruhalts.

ǫ, forholdso. = oldn. *á*; her udtalt som *a* med efterfølgende næselyd.

salhaukum hf. ft. af salhaukar ǫ: *Salhaugar*, et navn, som vi endnu genfinder i landsbyen *Sallev* i Snoldelev sogn.

I sin oprindelige olddanske sprogform må indskriften altså gengives således:

Gunnwalds stáinn, sunar Hróalds,
þular á Salhaugum.

Almindelig oldnordisk¹ bogsprog vilde derimod have:

*Gunnwalds steinn, sonar Hróalds,
þular á Salhaugum.*

o: •Gunvalds sten, sön af Roald, 'taler' på (i) Salhöje
(Salløv)•.

Oversættelsen er med forsæt gjort lige så ubestemt som indskriften.

3. Helnæs-stenen.

Funden d. 18. Marts 1860 på den lille fynske halvø Helnæs (Båg herred, Odense amt) syd for Assens. Stenen blev desværre kløvet, men de fleste stykker senere atter fundne og sammenføjede, så at indskriften er fuldstændig med undtagelse af de sidste runer i 3dje linje. Kort tid efter at stenen var opdaget, blev den undersøgt af kong Frederik VII, som senere skænkede den til det oldnord. museum i København, hvor den nu er opstillet. Den er 6' 9" høj, 3' 2" på det bredeste, 2' tyk; runerne 4 à 5" høje.

Indskriften, der bruger de gamle runeformer $\mathbb{H} = \mathbb{h}$ og $\mathbb{A} = \mathbb{a}$ (men overalt $\mathbb{t} = \mathbb{a}$), mangler i modsætning til Kallerup- og Snoldelev-stenen skilletegn; men ordenes ad-

¹⁾ Jeg beholder her den almindelige benævnelse »oldnordisk« om det norsk-islandske literatursprog, skönt den både i og for sig er mindre heldig, og navnlig bliver det her, hvor »oldnordisk« stilles i modsætning til »olddansk« i runeindskriftene fra omtr. år 800 til omtr. år 1000, som med større ret kunde kaldes oldnordisk, da det fællesnordiske sprog først henved år 1000 begynder at udvikle de forskelligheder, som førte til spaltningen i svensk-dansk og norsk-islandsk. — Det følger af sig selv, at ligheden mellem »olddansk« og »oldnordisk« i mange tilfælde vilde træde endnu stærkere frem, når vi i det sidste gennemførte den fra de ældste håndskrifter kendte selvlydsbetegnelse.

skillelse frembyder for øvrigt ingen vanskelighed undtagen i slutningen af den ufuldstændige 3dje linje. De to første linjer er i slangedrejet bustrofedon, de to sidste går regelmæssig fra venstre til højre. Vi læser:

rhuulfr sati stain nura
 kupi aft kupumut brupur
 sunu sin truknaþu . . .
 quaiia faþi

rhuulfr o: hruulfr, som vi omtalte ved Snoldelevstenen, et mandsnavn, sammensat af ulfr 'ulv' og hru = oldnord. *hró-* for *hród-* (af *hródr*, 'hæder'), der oftere bruges som 1ste led i personnavne: *Hródmarr*, *Hróðgeirr*, *Hróðný*, medens det er blevet *hró-* i *Hróaldr*, *Hrómundr*. Formen her har altså lydt *Hróulvr* (for *Hróulvr*) = det senere almindelige *Hrólfr*.

sati = oldnord. *setti*. Om ordet her har været udtalt *sætti* eller *satti*, lader sig ikke afgøre med sikkerhed. Ældre svensk og dansk har i fortid og tillægsform af *sætja* og *sælja* i reglen de uomlydte former; men da vi også af og til finder *sætti*, *sættær*; *sældi*, *sældær* (Rydqvist I, 84; IV, 14; sml. *sætte* Eriks sællandske lov 2, 62 slutn. i det ældste håndskrift, medens AM. 26 8vo har *sattæ*), er det muligt, at den uregelmæssige omlyd i disse ord har været fællesnordisk; men den kan naturligvis også senere være trængt ind fra nutiden som i andre tilfælde. Runeindskrifterne har så ofte † i sati, satu, at et enkelt siti (Liljegren no. 1353; sml. no. 458) kan bero på fejl i gengivelsen (Liljegren no. 1468 er siti på Tryggevælde-stenen urigtigt for sati). Jeg er derfor mest tilbøjelig til at læse *satti*, *sattu* på de ældre stene i Danmark og Sverrig.

nura bliver forståeligt ved sin forbindelse med det følgende kupi, oldnord. *godi*, der på Island betegnede den gejstlige og verdslige herredsforsender (i Norge *hersir*). På Island forekommer ordet *godi* undertiden i forbindelse med navnet på den gud, som han særlig dyrkede (*Freys godi*),

Helnæs-stenen.

men oftere med navnet på den egn eller dens indbyggere, hvis »gode» han var (*Tungu godi*, »gode på Tunge», *Ljós-vetninga godi* o. s. v.). På samme måde må nura da her snarest opfattes som ejeform af et stedsnavn *nurir* eller *nurar*, som også forekommer i Sverrig (*Norir* = *Nora* i Upland, Rydqvist II, 281^a) og Norge (*Nórar*, Munch, Norge i Middelalderen s. 102^s); men det kan naturligvis også være navn på indbyggerne (»Norer»; sml. *Merir* og lign.). Thorsen (De danske Runemindesm. s. 337 f. not.) opfatter det derimod som personnavn og sætter det i forbindelse med dværgenavnet *Nori* (*Nóri?*) *Völuspá* 11, der også ellers bruges som personnavn. Det er muligt, at dette navn er beslægtet med ordet på Helnæs-stenen; men der er ingen grund til her at opfatte det som personnavn (»Nores gode») og deraf drage de slutninger, som Thorsen har gjort.

Formen *nura kupi* findes også på Flemløse-stenen, hvor *nura* ligesom her skrives med Λ , hvilket altså tyder på en oprindelig form med *z*. Med *nura kupi* stemmer Glavendrup-stenens *saulua kupi* (sé denne).

aft = »efter»; oldnord. har i almindelighed *eptir* (*eftir*), men ældre også *ept* (*eft*). Efter ordets forskellige skrivemåde på runestenene har det uden tvivl også her været udtalt *æft* (eller *øft*; sml. Glavendrup-stenen under *aft*).

kupumut = oldn. *Guðmund*; om det sidste *u* i *kupu-* er svækkelse af det oprindelige *a* i stammen, eller en indskudt hjælpelyd (fremkaldt af det foregående og efterfølgende *u*), der jo er meget almindelig navnlig i de yngre runeindskrifter, lader sig ikke afgøre. Tvivlsomt er det også, om *u* i *kup-* og i *kupi* betegner *o* eller *u*.

brupur ef. = *bróður*.

sunu er gammel genstandsform ental (for det senere almindelige *sun*) med bevaret stammeudlyd, som holdt sig længst i *u*-stammerne (navneos böjn. § 38; den histor. sprogforsk. s. 26 ff. og oftere); derimod mangler udlyden på Helnæs-stenen i *stain*, *kupumut*, *sin* (= *sínn*).

truknaþu står utvivlsomt på stenen, skønt de to sidste runer (ÐH) ikke er fuldstændig bevarede; men derefter mangler nogle runer, da et stykke af stenen er borthugget. Da sporene af de efter N følgende stave tilsteder et H, har Rafn og Stephens læst truknaþu han (H†) og forklaret truknaþu som en ældre form i steden for truknaþi; da man imidlertid hverken i gammel eller ny tid har sagt *druknaðu* for -i, måtte N være fejlhugning for I, hvad vi ikke er berettigede til at antage i denne indskrift (der desuden har sati = *satti* og faþi = *fáði*). Thorsen læser derimod trug naþu, som han på islandsk gengiver ved *dreng náðu* (s. 337 not.); men betydningen heraf er mig aldeles uforståelig, og *dreng* kunde på en så gammel sten ikke skrives med N. De hidtil givne forklaringer må altså forkastes, uden at jeg selv vover at tolke disse runer og udfylde det manglende.

auair (sé s. 223) er et meget sjældent navn, som dog findes i »Gutasaga« c. 2 i formen *Awair (awair strabain af alfha socn)*. Den oldnord. form vilde da nærmest være *Aveirr*.

faþi = oldnord. *fáði* af *fá*, som netop bruges om »runestave« i Hávamál v. 142:

*rúnar munt þú finna
ok ráðna stafi,
mjök stóra stafi,
mjök stinna stafi,
er fáði fimbulpulr
ok gerðu ginnregin
ok reist Hroptr rögn*

»runer skal du finde og tydede ('rådede') stave, meget store stave, meget stærke stave, som den store taler (vismand) 'malede', og de høje magter gjorde, og gud Odin ristede. Ligeledes hedder det Hávamál v. 157:

*svá ek rist
ok i rúnum fák*

»så jeg rister og i runer maler«.

Også på runestenene forekommer ordet, skönt sjælden, både enestående og i forbindelse med »runer» og »sten»: *fapi fapiz aft faikiq̄n sunu* (Rök-stenen; navne.s böjn. s. 75); *fapi runar þisar, fapi stain þina* (på stene fra Helsingland, Liljegren no. 1065, 1067, 1071). I samme betydning som *fapi* har runestenene også *markapi* (»mærkede») alene eller i forbindelse med *runar* og *stain* (sml. *Rafn* i *Antiquar. Tidsskr.* 1858—60, s. 187).

I senere oldnordisk böjes *fá* som *a*-stamme (fornnord. form. § 152); men at det oprindeligt har været *ja*-stamme (svarende til oht. *fēhian*), viser fortid *faihido* (»jeg smykkede») på Einang-stenen med de ældre runer (sé Bugge, *To nyfundne norske Rune-Indskrifter fra den ældre Jernalder* s. 18 ff.). Den ældste böjning har altså været *faihjan, faihido*; senere *fæja, fáða* og endelig *fá, fáða* (sml. fornnord. form. § 148 med anm. 2 og forholdet mellem oldnord. *strá, stráða* og got. *straujan, stravida*). Om navneformen på Helnæs-stenens tid har lydt *fæja* eller *fá* er uvist (sml. dog nedenfor ved Flemløse-stenen).

Hele indskriften lyder altså:

*Hróulvr satti stain, Nóra-godi, æft
Goð(u)mund bróður-sunu sinn . . .
A wair fáði.*

Almindelig oldnordisk vilde derimod have:

*Hrólfr setti stein, Nóra-godi, eptir (ept)
Guðmund bróður-son sinn . . .
Aveirr fáði.*

o: »Rolv Noregode satte (denne) sten efter
sin brodersøn Gudmund . . .

Ávér smykkede (stenen eller ristede runerne)».

Ordstillingen i begyndelsen af indskriften (»Rolv satte sten, Noregode» for »Rolv Noregode satte sten») kendes også fra andre runestene (sml. f. eks. den større Skærnsten, Søndervissing-stenen foran s. 201; Hedeby-stenen begynder *purlf rispi stin þansi himþigi suins eftir*

De tre første linjer er sikre ved hjælp af stenen og tegningerne og må læses:

aft ruulf stątr
 (st)ain sasi is uas nu-
 ra kupi satu su(nir aftir)

Flere af disse former kender vi fra Helnæs-stenen:

aft fo. med gf. som på Helnæs-stenen, men dér skrevet med †, her med *.

ruulf o: *Roulv* for *Hroulv* (på Helnæs-stenen skrevet *rh uulfa* i nf.).

stątr er 3. pers. ent. fremsæt. nut. af *standa*; *t* udtrykker *nd*, og udeladelsen af næselyden er netop betegnet ved †; at omlyden har været til stede i denne form på Flemløse-stenen, og at vi altså må læse *standr*, ikke *stand*, anser jeg for utvivlsomt. Endelsen *tr* i 3dje pers. er vigtig i sproghistorisk henseende, da den viser, at det oprindelige *þ* (got. *standip*) tidlig er tabt i nordisk, men ikke gik umiddelbar over til *r*, med til det af *z* udviklede *r*.

sasi, den oprindelige form for det påpegende stedord (sammensat af *sa* og det ubøjelige *-si*), som senere gik over til *þessi*. Om *a* den gang har været langt i *sa*, *sa-si* er vel tvivlsomt.

is o: *es*, henvis. stedord = oldn. *es*, yngre *er* (ældre dansk *ær* ved siden af det yngre *thær*).

uas o: *was*, fortid af *wesa* (yngre *wera*) = oldn. *vas*, yngre *var*. I formerne af *wesa* og i de andre tilfælde, hvor *s* først sent er gået over til *r*, må det oprindelig have været forskelligt fra det bløde *s(z)* i böjningsendelser o. s. v., som allerede i de ældste indskrifter er blevet *r*.

nura-kupi sé Helnæs-stenen.

satu snarest = *sattu* (sé Helnæs-stenen).

sunir nf. fl. o: *synir* = oldn. *synir*.

aftir = oldn. *eptir* (*eftir*), da. *efter*, den længere form, medens vi i begyndelsen af indskriften har *æft*; men dér er det forbundet med gf., medens det styrede ord (*fáður sinn*)

her er udeladt, hvorfor den længere form måske netop er valgt med forsæt. Om læsningen tør vi ikke tvivle på grund af overensstemmelsen mellem alle tre gamle afbildninger, skönt nu kun satu s og største delen af u er tydelige på stenen, medens resten mangler. Uagtet r i *æftir* må antages at være oprindeligt, ikke udgået fra ældre z, er det i denne og et par lignende former uden tvivl tidlig sammenblandet med r (Tune-stenen har i den ene indskrift *after*, i den anden *after*; Varnum-stenen har ubar »over«, got. *ufar*, oldn. *yfir*).

Foruden den her givne tolkning af de sidste ord er der imidlertid en anden mulighed, som jeg vel ikke finder sandsynlig, men som vi dog må omtale, da den er lige så sprogrigtig som den, vi ovenfor har fremsat. Hvis vi nemlig opfatter satu som fortid af *sitja*, ikke af *sætja*, og altså læser *sátu* (*sótu*), måtte ordene *sátu synir æftir* betyde »sønnerne sad tilbage, sad ene og forladede« (sml. oldnord. *sitja eptir*).

Den nu behandlede del af indskriften har altså lydt:

Æft Hróulv stændr stáinn sasi, es was

Nóra-góði; sattu [sátu] synir æftir.

I almindelig oldnordisk sprogform:

Eptir (*ept*) *Hrólf stendr steinn þessi, er (es) var (vas)*

Nóra-góði; settu [sátu] synir eptir.

- o: »Efter Rolv står denne sten, som var Noregode; hans sønner satte (den) efter (ham) [eller: hans sønner sad (ene sørgende) tilbage].»

Vi finder på denne sten * 4 gange og † 3 gange i de her tolkede linjer og ligesom på Snoldelev-stenen * i begyndelsen og † i slutningen af indskriften, hvad dog må anses for en ren tilfældighed. Det ser næsten ud, som om runeristerne i slutningen har villet lette sig arbejdet lidt ved at bruge den simplere form. I 4de linje på Flemløsestenen møder vi imidlertid atter begge tegn.

Ved brugen af * afviger denne indskrift altså fra Hel-

næs-stenens; men for resten viser der sig en forbavsende lighed mellem begge både i indhold og ydre form. Begge indskrifter omtaler en *Nóragóði* med samme navn, som dog på Helnæs-stenen skrives *rhulfr*, men her *ruulfr* uden *h*, hvad dog ikke er mærkeligere, end 'at *Hravnunga Tóvi* ('Tove af Ravnungeætten') på Læborg-stenen skrives *rhafnukatufi*, men på Bække-stenen *rafnuka:tufi*. Helnæs-stenen rejstes af Noregoden 'Hróulv' efter hans brodersøn, Flemløse-stenen står efter Noregoden 'Róulv'. Når hertil kommer, at begge stene i følge rune- og sprogformer nødvendig må tilhøre samme tid (omtr. år 800), og at de er fundne i samme egn, ligger den sluttning nær, at det også er den samme mand, vi finder omtalt på dem begge. I dette tilfælde er altså Flemløse-stenen 'efter Rolv' noget yngre end Helnæs-stenen, som rejstes af ham. Denne formodning bekræftes også ved begge indskrifteres aldeles overensstemmende ydre form, tre linjer uden skilletegn, der vender imod hinanden på samme måde, og endelig en 4de linje, der på begge stene må have indeholdt runeristerens navn. Desværre mangler denne linje nu på Flemløse-stenen, og netop her stemmer Worms og Havens tegninger ikke indbyrdes. Worm har nemlig:

𐀕𐀆𐀗𐀚𐀕𐀕𐀕𐀚𐀚

uden nogen bemærkning om, at han har foretaget rettelser i denne linje. Derimod har Havens tegning:

𐀕𐀆𐀗𐀚𐀕𐀕𐀕𐀚

og han bemærker udtrykkelig, at der ikke stod 𐀕𐀕𐀕𐀚 på stenen som hos Worm. Det er klart, at det sidste 𐀚 på Worms tegning skyldes hans egen eller hans tegners rettelser, da han vilde have stenen rejst af sønnerne efter deres 'fader Fuhir'.

Hvad nu Havens tegning angår, stemmer den ganske vist, hvor vi kan kontrollere den, med stenen, men dog således, at runeformerne ingenlunde er nøjagtig efterlignede, og de enkelte tegn står heller ikke på nogen måde under

hinanden således som på stenen selv. Medens $\uparrow\uparrow\uparrow\uparrow$ i slutningen af 3dje linje hos Worm slutter sig nøje til det foregående ord, er det hos Haven adskilt derfra, ligesom hos ham de to ord i sidste linje er adskilte, men hos Worm skrevne sammen. Hvem der her har ret, lader sig ikke afgøre; vi skulde naturligvis vente alle ordene sammenskrevne; men Havens tegning gør det indtryk, at et gammelt brud i stenen kan have foranlediget adskillelsen. Da Haven udtrykkelig fremhæver, at den 4de linje var langt utydeligere end de andre tre, tør vi ikke ansé det for afgjort, at det er lykkedes ham at gengive denne linje nøjagtig; herimod vidner på det bestemteste den aldeles enestående form, som den sidste rune har på hans tegning; Stephens tager den som β , der »af mangel på plads» skulde være brugt i steden for β , og han læser $fa\beta o$, hvori han finder en ældre form for $fa\beta i$ (sml. $trukn\beta u$ på Helnæs-stenen). Denne forklaring må naturligvis forkastes, dels fordi 3dje pers. ent. aldrig har lydt $fa\beta u$, $fa\beta o$ for $fa\beta i$, dels fordi β på Flemløse-stenens tid ikke kunde bruges som tegn for $o(u)$, men udtrykte det »nasalerede a », som også vilde være urigtigt her. Det går derfor ikke an at tage det usædvanlige tegn hos Haven som en form af ass -runen, især da også den regelmæssige form β står i 1ste linje, og til dette tegn vilde der også efter Havens tegning have været meget god plads i slutningen af 4de linje. Enten har Haven derfor anset tilfældige rifter i stenen for bistreger i runen, så at der i virkeligheden kun har stået $\uparrow$ som hos Worm, eller stenen har haft et $\ast$, hvor bistregerne til venstre måske var meget utydelige. I 1ste tilfælde vilde vi få $fa\beta i$, 3dje pers. ent. fortid som på Helnæs-stenen, i 2det $fa\beta a$, 1ste pers. ent. fortid, som netop i indskrifterne med den længere runerække ofte bruges, hvor senere 3dje pers. blev almindelig (sml. navnlig Einang-stenens $dagar\ faihido$ = oldnord. *Dagr fáða*, »jeg Dag ristede runerne«). Her fremtræder da en ny lighed mellem Helnæs- og Flemløse-stenen,

i det begge bruger samme sjælden forekommende udtryk om runeristeren, som i Danmark kun kendes fra disse to stene. At Helnæs-stenen har $\mathfrak{F}+\mathfrak{þ}|\mathfrak{I}$, medens ordet her skrives $\mathfrak{F}+\mathfrak{þ}|\mathfrak{I}$ ($\mathfrak{F}+\mathfrak{þ}|\mathfrak{þ}^*$?) med dobbelt $\mathfrak{þ}$, er naturligvis kun en retskrivningsforskel; men det er dog muligt, at Flemløse-stenens $\mathfrak{fa}\mathfrak{a}\mathfrak{þ}|\mathfrak{I}$ ($\mathfrak{fa}\mathfrak{a}\mathfrak{þ}$) tilkendegiver, at der fulgte et svagt a efter $\mathfrak{a}$ ($\mathfrak{fa}\mathfrak{a}\mathfrak{d}|\mathfrak{I}$), hvorved formen tillige vilde afgive bevis for, at ordet den gang var overført til a -klassen (sml. under Helnæs-stenen s. 236).

Efter alle de her fremhævede ligheder mellem de to stene betænker jeg mig heller ikke på at gøre det sidste skridt og at påstå, at det mildest talt højst besynderlige navn $\mathfrak{F}\mathfrak{N}^*\mathfrak{I}\mathfrak{A}$ ($\mathfrak{Fuair}$) på runeristeren er en urigtig gengivelse i steden for $\mathfrak{F}\mathfrak{N}^*\mathfrak{I}\mathfrak{A}$ $\mathfrak{a}\mathfrak{u}\mathfrak{a}\mathfrak{ir}$, altså samme navn som på Helnæs-stenen skrives $\mathfrak{F}\mathfrak{N}^*\mathfrak{I}\mathfrak{A}$ med $\mathfrak{þ}$. Denne antagelse forekommer mig så rimelig, at jeg ikke nærer mindste tvivl om dens rigtighed.

Helnæs- og Flemløse-stenene er altså ristede af samme mand, og Flemløse-stenen må i følge sit indhold være noget yngre end Helnæs-stenen; men ikke desto mindre har runeristeren på den ældre sten gennemgående brugt det yngre tegn $\mathfrak{þ}$ for $\mathfrak{a}$, medens han på den yngre sten bruger $\mathfrak{þ}$ afvekslende med det ældre $\mathfrak{þ}^*$.

Skönt de her omhandlede 4 stene er alle de hidtil kjendte mindesmærker i Skandinavien, på hvilke vi finder et par af de ældre runeformer mellem den kortere rækkes tegn, er det dog ikke dermed sagt, at ingen andre af vore runestene kan tilhøre samme tid som disse. Da Snoldelev-stenen sandsynligvis har brugt $\mathfrak{Y}$ for $\mathfrak{m}$, og da Helnæs-stenen overalt, Snoldelev- og Flemløse-stenen til dels udtrykker $\mathfrak{a}$ ved $\mathfrak{þ}$, vil altså kun $\mathfrak{þ}^*$ med betydning $\mathfrak{h}$ for det gamle $\mathfrak{NH}$ afgive

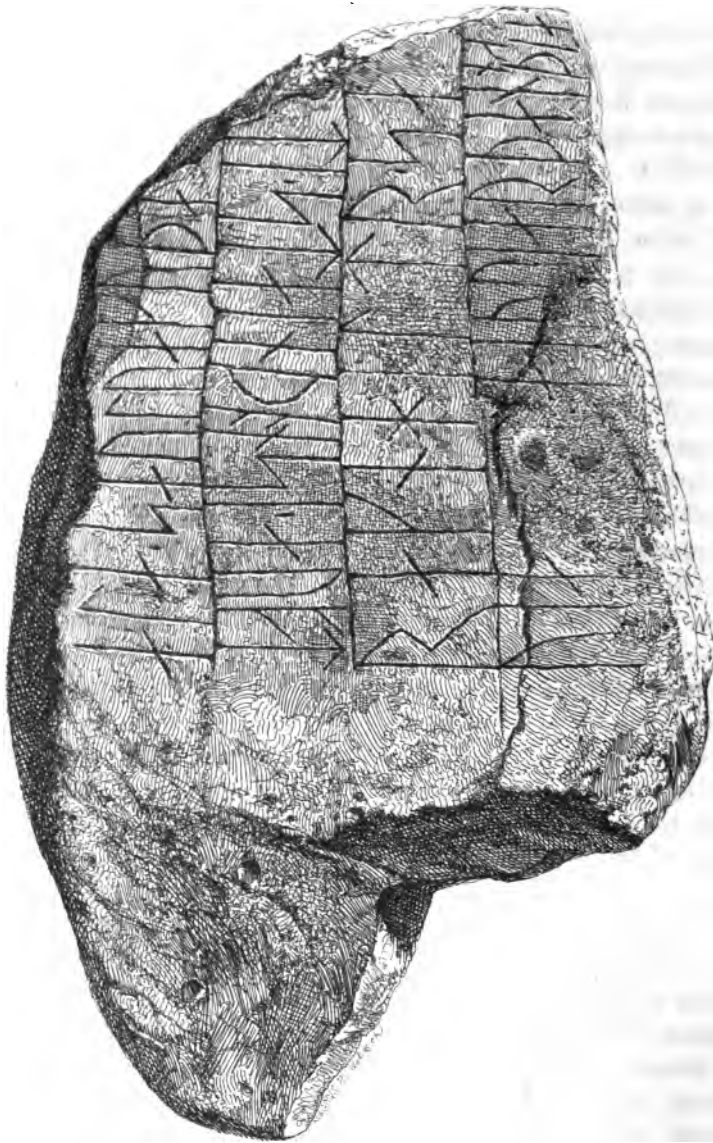
et sikkert bevis for, at en indskrift er yngre end de her nævnte. Hvor *h*-tegnet mangler, må sprog og andre forhold lede os ved tidsbestemmelsen. Jeg anser det således for højst sandsynligt, at Voldtofte- (Vedtofte-) stenen, der ligesom Helnæs- og Flemløse-stenene er fra Assenseggen (nu på Jægerspris), og hvis indskrift begynder med navnet *RNNYΛ* ruulfæ, hvorefter der følger et par (3) runer, hvis betydning er usikker, da kun det sidste *h*s er tydeligt, er et minde om den samme *Hrculvæ*, hvis navn også forekommer på de to andre stene. Hvis min foran (s. 222) udtalte formodning om Arrild-stenens indskrift *Y††NΛ* fatur er rigtig, måtte den af sproglige grunde ligeledes henføres til samme tid.

Medens vi ved hjælp af rune- og sprogformer kan bestemme disse stenes tid til omtr. år 800, vil en anden større gruppe af runestene, som ligeledes tydelig er fra den hedenske tid og i alder står nærmest ved de her omtalte, kunne sættes til omtr. år 900. De gamle runeformer *ƿ, * , H* er nu aldeles vegne for *ϕϕ(Y), †, **, og også i sproget viser der sig adskillige spor af en yngre udvikling (*Λ* og *R* begynder i flere tilfælde at blandes; *gf. ent. sunu* fortrænges af *sun*). Som eksempler på mindesmærkerne fra denne tid vil vi behandle to stene, der synes at stå i nøje forbindelse med hinanden, og som både ved indskrifternes størrelse og indhold hører til de mærkeligste runemindesmærker i hele Skandinavien, nemlig den fynske Glavendrup-sten og den søllandske Tryggevælde-sten.

5. Glavendrup-stenen.

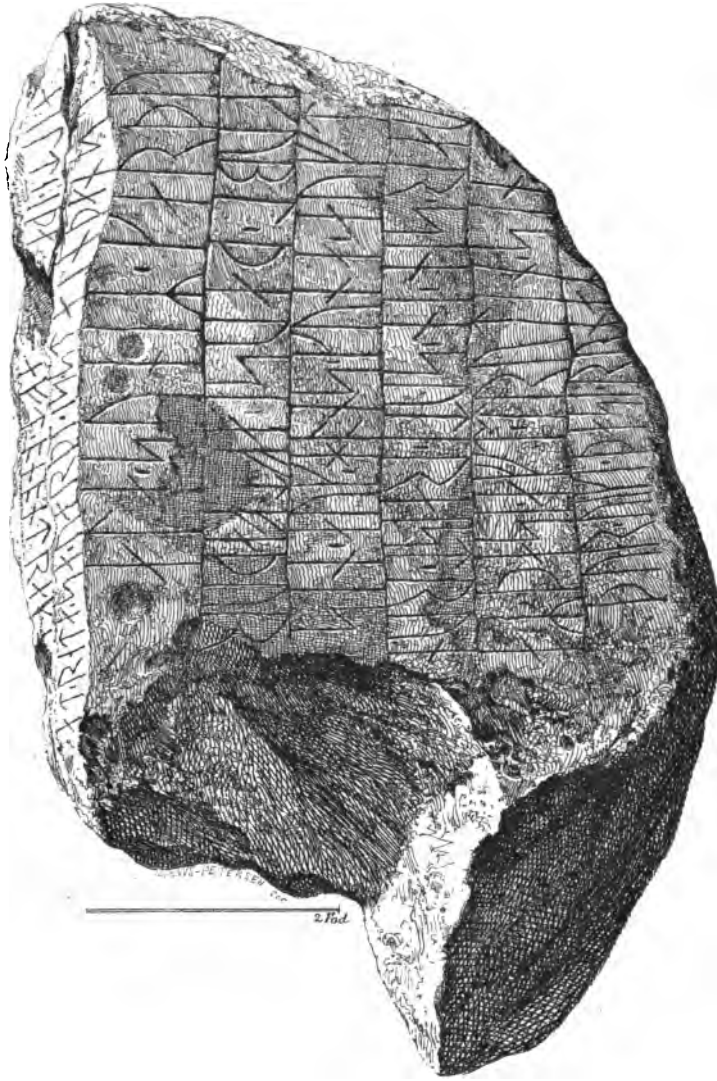
Funden på en mark i landsbyen Glavendrup i Skamby sogn (Skam herred, Odense amt) mellem Odense og Bogense. Skönt man på egnen længe havde vidst, at stenen bar en indskrift, henlå den uænsset i 14 år, indtil den i sommeren 1806 blev fremdraget (man kan gærne sige opdaget) af Vedel Simonsen. Nu er den statsejendom og siden 1864

I.

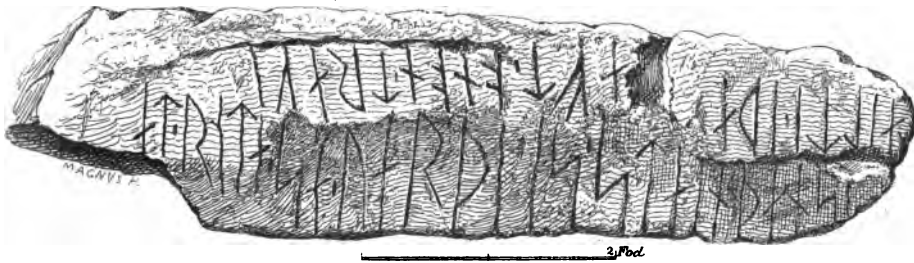

Glavendrup-stenen.

II.

III.

atter rejst tæt ved det sted, hvor den må antages oprindelig at have stået. Den virkelige længde er 9', hvoraf omtr. $\frac{1}{3}$ har stået i jorden (nu rager 5' 6" op over jorden); bredden 5', kanten med indskrift 1' 9" tyk; runernes højde er meget forskellig (de største omtr. 14", de mindste omtr. 4"). Afbildningen gengiver stenen, da den endnu lå omkastet i sin fulde størrelse.

Indskriften har skilletegn næsten efter hvert ord (på et par af de steder, hvor de mangler, er de måske først senere blevne utydelige¹), dog aldrig ved slutningen af linjerne. Skilletegnetes form er den samme, som kendes fra andre ældre stene (sml. Snoldelev-stenen o. s. v.). Blandt de 205 runer i indskriften forekommer intet **m**, som uden tvivl vilde have haft formen **ϕϕ** som på Tryggevælde-, Nörrenæra-, Rönninge-stenen o. s. v.

På to steder findes en åben plads uden runer, nemlig efter ordet **ŃŃ** i sidste linje på forsiden og efter **ŃŃ** i den ene linje på kanten (skilletegn mangler efter begge ord). På grund af brud og huller i stenen har runeristeren med forsæt ladet pladsen stå åben på disse steder, så at hele indskriften er fuldstændig.

Indskriften begynder med ordet **ra** **kn** **h** **il** **tr** i 3dje linje på forsiden, og dette ord udmærker sig både ved runernes størrelse og ved afstanden mellem de enkelte tegn, uden tvivl fordi navnet på den måde skulde fremhæves. Efter den 3dje linje følger den 2den, derpå den 1ste og endelig den 4de; i denne linje har runeristeren af mangel på plads måttet dele det sidste ord **ŃŃŃŃ**, således at de to sidste runer stilledes omvendt over de 3 første; han har fra begyndelsen af måske ikke beregnet, at han vilde lade en plads stå åben efter **ŃŃ**. På bagsiden må de 6 linjer læses efter hinanden i samme orden som på stenen; indskriften på

¹) Mellem **stain** og **þansi** i indskriften på kanten tror jeg endnu at finde tydelige spor af skilletegnet.

kanten begynder med den nederste linje. Den slangedrejede bustrofedon er fremherskende i indskriften. Vi læser altså:

- I. raknhiltr·sa-
 ti·stain þansi·auft
 ala·saulua kupa
 uia aipuiarþan þiakn
- II. ala·sunia·karþu
 kubl·þausi·aft faþur
 sin·auk·hans·kuna·auft
 uar·sin·in·suti·raist·run-
 ar·þasi·aft·trutin·sin
 þur·niki·þasi·runar
- III. at·rita·sa·uarþi·is·stain þansi
 ailti·ipa·aft·anþan·traki

Vi omtaler kun de former, som vi ikke har haft lejlighed til at behandle tidligere:

raknhiltr σ : *Ragnhildr*, et almindeligt oldnordisk kvindenavn. Om endelsen *-r* sml. Tryggevælde-stenen.

þansi, gf. ent. ha. til sasi (Flemløse), nedenfor skrevet þansi, i begge tilfælde = *þanssi* (oldnord. *þenna*). For þansi, þansi, som er meget almindeligt på vore runestene, har Kirkeby-stenen fra Falster þinsi, som betegner en yngre udtale, *þenssi* eller *þænsi*. Tvivlsomt er det, om *þ* i dette ords forlyd udtrykker *þ* eller *ð*.

auft, fho. »efter«, der senere én gang til skrives auft og 3 gange aft som på Helnæs-stenen og andensteds. Skrivemåden auft udtrykker *øft*, en sideform til *æft*, og aft på Glavendrup-stenen må da også læses *øft*. Udtalen *æft*, *øft* passer til alle de former, hvori ordet forekommer på vore runestene (aft meget almindeligt, en enkelt gang aft, desuden auft, uft, ift).

ala, gf. af det også i oldnord. bekendte navn *Ali*.

saulua kupa svarer til nura kuþi på Helnæs- og Flemløse-stenen, og i saulua må vi derfor søge navnet på gudens distrikt eller dets indbyggere. Et hertil svarende stednavn finder vi også i Norge, hvor det nuværende *Selven* i Ørlandets præstegæld, $\frac{1}{2}$ mil indenfor Agdenes, er oldsprogets *Sölvi* (Heimskringla ed. Unger s. 76⁸⁰⁻⁸¹: *Eiríkr konungr fór um vetrinn norðr á Mæri ok tók veizlu í Sólva fyrir innan Agðanes* = cod. Fris. s. 59⁸⁷ i *Solva*). Jeg forstår altså saulua her som ef. ent. af stednavnet eller som ef. ft. af indbyggernes navn (*gode i Sölvi eller Sølvernes gode*), men tør ikke med Rafn (*Antiquités de l'Orient* s. 194) opfatte *Sölvi* som navn på Ales gård, eller med Thorsen som personnavn (så at Ale var Sølves underordnede embedsmand, gode). Skrivemåden saulua betegner omyd af *a* som undertiden ellers på runestenene.

De herefter følgende ord i 4de linje uia aipuarþan þiakn frembyder nogen vanskelighed, da kun þiakn er bekendt fra andre indskrifter = oldnord. *þegn*, en fribåren mand (om etymologien sé »den histor. sprogforskning og modersmålet« s. 21 = årb. f. nord. oldk. 1868, s. 277), på runestenene skrevet þikn, þakn, þiakn, þaikn, hvilke former alle udtrykker udtalen *þegn*. Ordet var en hædersbenævnelse for en mand (sml. det deraf dannede *þegnskapr*), og ligesom det her bruges om »goden« Ale, finder vi det i den oldn. litteratur brugt f. eks. om Guðmundr Hóla biskup (Guðmundar drápa af Árni Jónsson, abbed 1371–79, v. 13; Biskupa sögur II, s. 205); i Geisli (digtet 1152 til Olav den helliges ære) kaldes Olav *Krists þegn*, »Kristi tjæner« v. 11 (Flateyjarbók I, s. 2). Et lignende udtryk formoder jeg her, i det jeg forstår det foregående

uia som ef. ft. ik. svarende til oldnord. *vía*, olddansk sandsynligvis *wia*, af *wi* (oldn. *vé*), tempel; *wia þegn* bliver da det samme, som norsk-isl. *hofgodi* »tempelpræst«. Derimod tør jeg ikke tage uia i betydning »gudernes« af et ft. hankøn *wiax* eller *wéax* (*véar* »guder« i *Hýmiskviða* v. 39

beror uden tvivl på forvanskning), og endnu mindre tør jeg opfatte det som ef. ent. svarende til oldnord. *Vea*, af gudenavnet *Vé* for *Vei (fornord. forml. § 65 slut.).

aipuiarþan er naturligvis to. i gf. ent. ha. til *þegn* og betegner *aiðwerðan* (*ia* = *e* som i *þiakn*),⁴ oldnord. *eiðwerðan*, som dog ikke forekommer. Ordet er sammensat af *eiðr*, éd, og *verðr*, værd, værdig (man tør næppe tænke på *-verðr* i betydning »som vender imod») og må have omtrent samme betydning som de oldnord. tillægsord *eiðfastr* (digt.), *eiðvandr* (digt.), *eiðvarr* = »samvittighedsfuld«. Her altså omtrent »templernes trofaste vogter«.

karþu = oldn. *gerðu* af *gera*, ældre *gerva*, hvilken form vi også finder på vore runestene, skrevet *kaurua* o: *gerwa*, medens fortid altid skrives med *a* (*karþi*), der dog ligesom *au* i navneformen udtrykker *ø* (i ældre dansk er *gerthæ* endnu almindeligt ved siden af *giorthæ*).

kubl er, som det følgende *þausi* viser, gf. ft. ik. Ordet forekommer oftere i denne forbindelse på vore runestene, i alm. skrevet som her med udeladelse af næselyden, sjældnere *kumbl*. Oldnorsk-isl. bruger sjældent *kumbl* (*kuml*) ik. — og både i ent. og ft. — i betydning »gravhøj«. I runeindskrifterne har ordet ofte en noget videre betydning, så at det betegner hele mindesmærket (navnlig både højen og stenen); hvor det som her modsættes både *stain* og *runar*, tænkes der naturligvis nærmest på »højen«, og denne betydning har det ligeledes på Nörrenärå-stenen, hvor det undtagelsesvis står i ent. (þurmuta niqt kubls o: *þormundar niqt kumbls*, »Tormund, nyd højen! hvil sødt i højen!«).

þausi, den ældste form i ik. ft. til *sasi* (oldnord. *þessi*). Om ordet har været udtalt med tvelyd eller enkelt lyd er selv i en så gammel indskrift som Glavendrupstenens usikkert; ti *þusi* på den mindre Jællinge-sten kunde betegne *þausi* (som skrives på den større yngre sten); men herimod strider skrivemåden *þisi kuml* på den hedenske

Virring-sten, hvor *pisi* snarest har lydt *pæsi* (sml. *pæse æræ logh* i skånske kirkelov c. 5 runehåndskr., *pæse* det hadorfske håndskr., *thæssi* AM. 37 4to; *pæse mal æræ al til ens rættæ mælt* skånske lov 5, 3 i det hadorfske håndskr., *thisi* AM. 41 4to, runeh. mangler). Runestenenes *pausi*, *pusi*, *pisi* kan da alle betegne *pæsi*, *pæsi* (sml. auft, uft, ift, aft foran = *eft*, *æft*).

faþur ɔ: uden tvivl *fǫður* med omlyd (oldnord. *fǫður*).

auk = oldn. *ok*, men ældre *auk*, svarende til formen, der er almindelig på runestenenene.

hans ɔ: *hans* med *h* som i *þansi* foran, *anæn* senere på grund af det følgende *n*.

kuna = oldnord. *kona*, her vist med *u*-lyd som almindelig i ældre dansk (også i oldnord. håndskrifter en enkelt gang skrevet med *u*).

uar = oldn. *ver* og således også udtalt her, gf. af *verr*, mand, ægtemand. I oldnord. er ordet væsenlig digterisk.

in = *en*, »men«.

suti = oldn. navn *Sóti*.

raist = oldn. *reist*, fort. af *rista*.

pasi, gammel gf. ft. hu. til *sasi*, ligesom vi her har *þansi*, *þansi* i gf. ent. ha. og *pausi* i gf. ft. ik. Hunkønsformen *pasi* står altså for oprindeligt *pæsi* ɔ: *pæsi* eller *pæsi*, hvis omlyden har været fællesnordisk, hvorfor ældre svensk synes at tale; i *pasi* er *æ* »assimileret« med det følgende *s*, og udtalen har uden tvivl været *pæsi* eller *pæss* (oldn. *pessar*).

trutin = oldn. *dróttin*, »herre«, og ligeså her.

þur ɔ: *þórr*, guden, som påkaldes. (Med urette tror Thorsen, s. 68 not., at *u* er den oprindelige selvlyd i ordet, som er bevaret på runestenenene).

uiki = oldn. *vigi* og ligeså her, forestil. måde af *vigja*.

Påkaldelsen af den hedenske gud på Glavendrup-stenen har nu fået et sidestykke i den for få år siden opdagede Virring-sten (ved Virring kirke, 2 mil sydøst for Randers),

hvis indskrift ender med ordene þur uiki þisi kuml o: þórr wigi þási kumbl, »Tor vie dette mindesmærke!»

De to sidste linjer (indskriften på kanten af stenen) indeholder en forbandelse over den, som forstyrrer mindesmærket. Da alle ordene her er let forståelige med undtagelse af de to første, opsætter vi dem til sidst.

sa uarþi o: *sá werði* (ældre dansk har endnu en sjælden gang *wærthæ* sammen med det yngre *warthæ*, *worthæ*).

ailti o: *ælti* = oldn. *elti*, forest. nut. af *elta*, jage på flugt, forfølge (også *ælte* og i denne betydning endnu bevaret i dansk; men i ældre dansk også = »drive, jage», f. eks. skånske lov 11, 7: *æltær man ræf i graf mæþ hundum*; Valdemars sæll. lov 2, 27: *tha ma mannæn horkunæn æltæ burt fran sich* og således langt ned i tiden). Her er betydningen nærmest »vælter» (eller i almindelighed »øver vold imod», »tilføjer overlast«).

ipa = oldn. *eda*, »eller».

anþan = *annan* (altså allerede her uden *r* som i oldnord.; fornnord. forml. § 24, C, a).

traki = *dragi*; »drager (den) efter en anden» oplyses ved indskriften på Tryggevælde-stenen, der ender med følgende forbandelse: sa uarþi at rita is ailti stain þānsi ipa hiþan traki, hvor hiþan = *hédan*, »herfra» (»drager den herfra, fra den plads, hvorpå den står«); ligeledes på Glavendrup-stenen: »drager den (fra dens plads for at rejse den) efter en anden».

Tilbage står da kun udtrykket at rita, der i samme forbindelse som her forekommer på Tryggevælde-stenen, hvor der ligeledes skrives rita (på Glavendrup-stenen har i rigtignok tilsyneladende fået en lille bistav højt oppe til venstre; men efter gentagen undersøgelse er jeg overbevist om, at denne stav ikke hører med til runen, men er en naturlig fordybning i stenen, og den vilde i ethvert tilfælde ikke berettiget til med Stephens at opfatte tegnet som »en gammel form» af *a*-runen, der her uden undtagelse skrives †). Derimod har

ordet formen *rata* på det tredje sted, hvor det lader sig eftervise i runeindskrifterne, nemlig på Glimminge-stenen i Skåne, der ender med følgende forbandelse: *uirþi at rata huks ub briutr ɔ: werði at ? haugs uppbrjotr* (oldnord. *werði at ? haugs uppbrjótr*). Det kunde fra meningens side være tiltalende, som man har foreslået, at opfatte *rita*, *rata* som udso. — oldn. *rata*, »vandre« (got. *vraton*), altså: »han skal komme til at vandre, flakke fredløs omkring« (omtrent det samme, som betegnes ved udtrykket *vargr*, *vargr i véum*). Andre (N. M. Petersen i »Danmarks Historie i Hedenold« III¹, 366 — III², 275, Jonsson og Vigfusson i deres ordbøger) har taget *rita*, *rata* som navneo. styret af *at* og sat det i forbindelse med det i islandsk brugelige *rati*, »en sandsesløs person«, »en person, som går og tosser omkring«, så at udtrykket her skulde betyde: »han slås med vanvid, flakke afsindig omkring«. Imod begge disse forklaringer strider imidlertid skrivemåden *rita* ved siden af *rata*, som i forening viser tilbage til en form med *e-* eller *æ-*lyd. Det eneste bekendte ord, som kan passe her, er oldnord. *rétta*, »bringe i orden igen«, så at *werði at rétta* skulde betyde: »han bringe den igen på sin plads«, »gøre skaden god igen« (sml. oldnord. *rétta rán*, »erstatte det ranede« og lign. udtryk, som da nærmest måtte passe på »højbryderen« på Glimminge-stenen). Men da vi venter en ganske anderledes stærk forbandelse, end der vilde ligge i ordet *rétta*, anser jeg også denne forklaring for uholdbar og tror, at vi i *rita*, *rata* har et ord, som nu er tabt, og hvis egenlige form og betydning vi derfor ikke kan påvise med sikkerhed. Umuligt var det jo ikke, at *rita* skulde læses *reta* og opfattes som et stærkt udsagnsord, der senere var fortrængt af det ensbetydende *rata*, som kunde læses på Glimminge-stenen (sml. oldn. *feta*, *fat* og *fata*, *fatada*); ordet måtte da have tabt det oprindelige *w* i forlyden, ligesom vi på runestenene finder *rita* for *writa*. Dog er denne formodning naturligvis højst usikker, og den 4de runesten,

på hvilken vi finder en lignende forbandelse, hjælper os desværre heller ikke på spor, skønt den har et nyt udtryk for uarþi (uirþi) at rita (rata), nemlig Skærn-stenen fra Jylland. Her lyder forbandelsen sipi sa maŋr is þusi kubl ub birut(i) o: ? *sá mannr es þósi kumbl uppbruti*, hvor alt ligeledes er tydeligt undtagen netop ordet sipi, som det her kommer an på. Jeg vover nemlig hverken at sætte det i forbindelse med oldnord. *sida*, »sætte skik på, lære en gode sæder«, eller med *sida*, »øve sejd, trolddom«; og det kan heller ikke, som Stephens mener, være = oldnord. *sinni* (af *sinna*, »vandre«), så at sipi måtte læses sinþi; ti overgangen fra *np* til *nn* i nordisk (fornord. forml. § 22, B, b) er langt ældre end Skærn-stenens tid (sml. *an̄an* = *annan* på Glavendrup-stenen og de med *kun-* o: *Gunn-*sammensatte navne på runestenene).

I sin olddanske sprogform må hele indskriften altså gengives:

Ragnhildr satti stain þannsi øft Ála Sølwa
(Sålwa) goða, wia aiðwerðan þegn.

Ála synia gørðu kumbl þausi (þósi?) øft
fáður sinn auk hans kuna øft wer sinn; en Sóti
raist rúnar þássi (þéssi?) øft dróttin sinn.

Þórr wigi þássi (þéssi?) rúnar!

At (reta??) sá werði, es stain þannsi ælti
eða øft annan dragi!

Almindelig oldnordisk vilde have:

Ragnhildr setti stein þenna ept(ir) Ála Sølwa (Sölwa)
goða, wia [eiðwerðan] þegn.

Ála synir gørðu kum(b)l þessi ept(ir) föður sinn ok þans
kona ept(ir) wer sinn; en Sóti reist rúnar þessar ept(ir)
dróttin sinn.

Þórr wigi þessar rúnar!

At (rata??) sá werði, er (es) stein þenna elti eða ept(ir)
annan dragi!

o: •Ragnhild satte denne sten efter Ale Selve-gode, templernes trofaste vogter (den samvittighedsfulde tempelpræst).

Ales sønner gjorde denne høj (dette gravminde) efter deres fader og hans kone efter sin søgte mand; men Sote ristede disse runer efter sin herre.

Tor vie disse runer!

(Forbandet eller fredløs?) vorde den, som vælter (beskadiger) denne sten eller drager den (bort for at rejse den) efter en anden!«

6. Tryggevælde-stenen.

Skal oprindelig have stået på (ved) en høj i lille Tårnby i Hårlev sogn (Bjæverskov herred, Præstø amt), hvorfra den 1566 flyttedes til Tryggevælde borggård; senere flyttedes den atter herfra til Vallø og endelig 1810 til København, hvor den stod på Trinitatis kirkegård til 1867, da den opstilledes i det oldnordiske museum. Den er 9' 8" høj, .4' bred, omtr. 1' tyk; de største runer omtr. 10" høje. Af den nederste del af stenen, som oprindelig har stået i jorden, er et stykke udeladt på afbildningen.

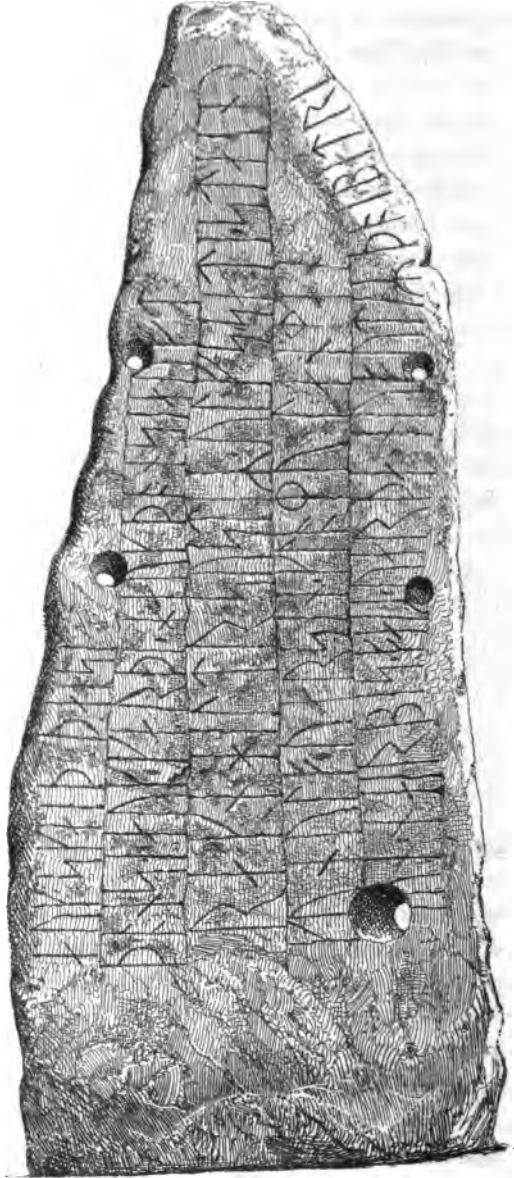
Skönt enkelte af runerne er noget utydelige, lader hele indskriften sig dog på stenens nuværende plads læse temmelig let. Med hensyn til skilletegnene, der på flere steder er meget utydelige, gælder i øvrigt det samme som ved Glavendrup-stenen. De afbildninger, jeg til forskellige tider har taget af indskriften, stemmer med tegningen hos Stephens undtagen i en enkelt rune, i det Stephens læser det sidste ord i øverste linje på forsiden $\text{Þ} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†}$ (således også Thorsen, De danske Runemindesm. s. 151); Nyerup havde tidligere læst $\text{Þ} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†}$ med begge bistreger i † punkterede som meget utydelige og Rafn $\text{Þ} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†}$. Jeg læser derimod $\text{Þ} \text{†} \text{†} \text{†} \text{†}$, og således tror også Bugge (filol. tidskr. IX, 114 not.), at der snarest står; på stenen selv ser jeg i heldig belysning tydelig det dobbelte † , medens tværstregen i det

sidste kun kommer meget svagt frem på papirsastryk. I begyndelsen af 5te linje har et hul, der her som på flere andre steder senere er boret i stenen, borttaget den øverste del af de to første runer; men efter den 3dje står ·††RÆ|h· med skilletegn foran ganske tydelig, og det foregående ord må læses h†, som også Stephens har set; af h er kun største delen af den nederste stav lævnet, R er tydeligt, skönt toppen er borte, og den sidste rune er † med en temmelig svag tværstav. I 3dje og 4de linje har Rafn læst F for V i ordene raknhiltr, kunulf, klāmulan; det synes virkelig, at man både i disse ord og i karpi i 2den linje senere har forsøgt at tilføje et punkt i V; men det er utvivlsomt, at der oprindeligt overalt har stået V, ikke F.

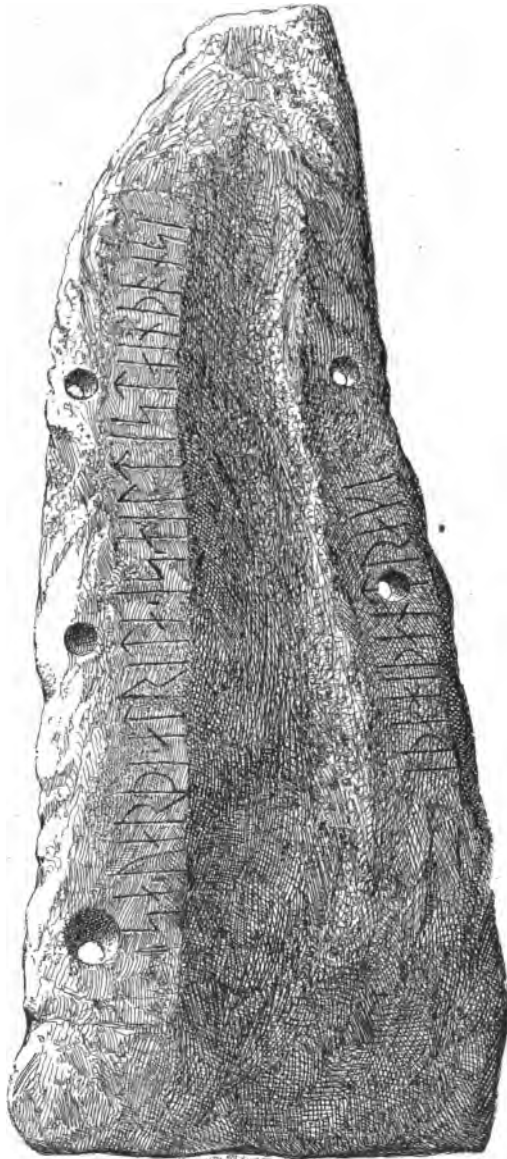
Alle linjer (5 på forsiden, to på bagsiden) går fra venstre til højre. Når vi læser dem i samme orden som på stenen, får vi:

- I. auk skaiþ þaasi
 þansi · auk · karpi · hauk þansi auft
 raknhiltr · sustir · ulfs · sati · stain
 kunulf · uar sin · klāmulan man
 sun · nairbis · fair · uarþa · nu futir þai · batri
- II. sa · uarpi · at rita · is · ailti stain þansi
 iþa hiþan traki

Vi kan ikke være i tvivl om det ord, hvormed indskriften begynder. Det er det samme som på Glavendrupstenen, og det er her ligesom på den fremhævet derved, at runerne er aneligere og står i længere afstand fra hinanden end i den øvrige indskrift, nemlig raknhiltr i begyndelsen af 3dje linje = *Ragnhildr*. Hun kaldes her sustir ulfs o: *systir Ules*. For sustir ventede vi sustir, da r er oprindeligt; men A og R begynder allerede nu at sammenblandes, uden at vi dog tør sige, at de er faldne sammen i lyd. Snarere er *systir* bleven udtalt med r, som var den almindelige nævneformsendelse. Omvendt har raknhiltr

Tryggevælde-stenen. (I.)

Tryggevælde-stenen (II.)

både her og på Glavendrup-stenen *r* i nævnef., hvor vi snarere ventede *n*; det står måske i forbindelse med, at *r* i nævneform af hunkönsstammerne på *-ja* ikke er oprindeligt (sml. fornord. forml. § 42, a, anm. 1; navneo.s böjn. § 25).

De følgende ord kender vi fra de tidligere omtalte stene. Efter *sati stain* kan kun linjen ovenfor følge: »satte sten denne og gjorde høj denne efter». Herpå må altså følge et navn i gf. styret af auft *o*: *øft* som på Glavendrup-stenen, og det findes i 4de linje, nemlig *kunulf uar sin o*: *Gunnulv wer sinn*, de to sidste ord som på Glavendrup-stenen. *Gunnulv* må vist have været udtalen her = isl. *Gunnólf* (sml. *þórólfr* o. s. v.).

klamulan er to. i gf. ent. h., og det i forbindelse med det følgende *man* = *mann* står altså i apposition til *kunulf*. Betydningen af *klamulan* er ikke ganske sikker, da et aldeles tilsvarende ord ikke kan påvises; men afledninger af samme rod er ingenlunde sjældne i de nordiske sprog: isl. har *glam* ik. »støj, larm» (især om en klirrende lyd), og udso. *glama* »snakke» findes Hávam. v. 31; ligeledes bruges *glammaðr* eller *glömmuðr* som tilnavn i Landnámabók (*Grimr g.* = »den talende», »højrestede«?), og vi har jo også på dansk no. *glam* (især *hundeglam*, *glamhul* *o*: lyd hul i klokketårn) og udso. *glamme*. I svenske sprogarter er *glama* almindeligt, og i dalsk forekommer ligeledes et to. *glamun* »talende» (sé Rietz; Rydqvist IV, 183; sml. *sumd-glam* »samtale» hos Näsman, *historiola linguæ Dalecarlicæ*, Upsaliæ 1733, s. 68). Da ordet her naturligvis må opfattes som en hæderlig betegnelse, må betydningen vel nærmest, som man også tidligere har antaget, være »veltalende». Det er sandsynligt, at *u* har omlydt det foregående *a* (skrevet *þ* foran næselyden, ligesom 3 gange i *þansi*), så at ordet har lydt *glamulan*.

Herefter må da som en ny apposition følge ordene *sun* *nairbis* i 5te linje; *sun* er den yngre genstandsform ental,

medens Helnæs-stenen endnu har det gamle *sunu*. *nairbis* er ef. af *nairbir*, som vel er = *Nærfir*, en til det almindelige *Narf* svarende *ja*-stamme. I steden for *f* (o: *v*) skrives her *b* som undertiden ellers navnlig i forbindelse med *r* og *l* (sé foran s. 222—23 og sml. fornord. forml. § 5, 4, anm. 2).

fair o: *fáir* = oldn. *fáir*, nf. fl. ha. »få».

uarþa nu = *werða nu*.

futir o: *fóddir*.

þai (således tydelig på stenen); derefter *batri* o: *bætri* (skrevet med *R* for *Λ*, da *r* i højere grad er opstået af *z*). Foran *bætri* venter vi en hensynsform som andet sammenligningsled, og *þai* må også læses *þaim*; i reglen udelades nemlig *m* foran *b* (sml. *kubl* for *kumbl*), og den samme skrivemåde er anvendt her, uagtet *b* begynder et nyt ord. Det er altså et lignende forhold, som når Snoldelev-stenen har *kunualt stain* for *kunualts stain*, i det reglen for medlydenes fordobling i runeskriften her er udstrakt til det tilfælde, hvor det ene ord ender og det næste begynder med samme medlyd. I Tryggevælde-stenens *þai* for *þaim* er udeladelsen af næselyden foran *b* betegnet ved skrivemåden *þ* for *þ* (sml. s. 224). Hele sammenhængen viser, at der ingen tvivl kan være om denne læsning, og Stephens' tolkning af *þai* (hos ham *þæi*) som nf. fl. ha. = oldnord. *þeir* (*that þæi is here nom. pl. masc., = exactly as the English they, the, no one will deny* s. 810), må jeg naturligvis af sproglige grunde forkaste.

De to linjer på bagsiden har vi allerede haft lejlighed til at omtale under Glavendrup-stenen.

Vi har imidlertid endnu ikke fået brug for de tre ord i øverste linje på forsiden. At de indeholder en yderligere betegnelse for en del af det rejste mindesmærke, kan der ingen tvivl være om. Tidligere indsatte man derfor denne linje efter *klamulan* man og forbandt den umiddelbar med 5te linje, hvor man formodede, at der kunde stå *umhuirb-*

is (-huairbis) eller uthuirbis (-huairbis) med betydning *umhverfis* »omkring» eller *úthverfis* »uden om»; men Rask siger udtrykkelig, at bogstaverne på stenen ikke synes at bestyrke denne formodning, og dette er rigtigt, da der, som ovenfor omtalt, må læses sun nairbis. Spørgsmålet bliver altså, hvor auk skaiþ þaasi kan høre hen; at det, som også Rask har set, må være et nyt objekt for sati og karþi, er klart, skönt betydningen af skaiþ kun tilnærmelsesvis kan angives; men også her har Rasks skarpsindighed uden tvivl ledet ham på det rette spor, når han formoder, at det kan betyde en »stensætning» og sammenligner det med oldnord. *skitgarör*. Roden i *skit* og *skait* er nemlig den samme, og selve ordet *skait* genfinder vi i oldnord. *skeid* hu. »skib» (også *ske*, der etymologisk er samme ord)¹. Ved *skait* må vi da her med Rask nærmest tænke på en »stensætning, der omgav højen», og som uden tvivl netop kaldtes således på grund af sin lighed med et skib (»skibssætning», »omsætning af stene i form af et skib», som N. M. Petersen rigtigt har set, Danmarks Historie i Hedenold III¹, 366 = III², 275). Jeg er tilbøjelig til at tro, at en række granitblokke, der nu ligger omkastede tæt ved det sted, hvor Glavendrup-stenen er rejst, oprindeligt har dannet en sådan *skait*, som i forening med højen og runestenen har udgjort mindesmærket efter Ale Sølvegode. Vel nævnes ordet skaiþ ikke på Glavendrup-stenen, men dens kubl kan omfatte både Tryggvælde-stenens hauk og skaiþ.

¹) Munch, som ved en konjektur, der ikke kan tilstedes af indskriften, har læst skaiþ þaasi med følgende forklaring: »*skeid*, här stensättning (eg. stadium, *circus*)», og Rafn, der læser skaiþ þaasi, hvilket han oversætter »disse baner» (»les chemins battus»), må derimod begge have opfattet skaiþ som identisk med oldnord. *skeid* ik. »løb, løbebane» (sé P. A. Munch, Kortfattet Fremstilling af den ældste Nordiske Runeskrift, s. 37; Forn-Svenskans och Forn-Norskans Språkbyggnad, s. 138; C. C. Rafn, Antiquités de l'Orient, s. 188 f.).

Til *skaip* svarer *paasi*, gf. ent. hu. til *sasi*, udtalt *paasi* (det lange *a* er altså undtagelsesvis betegnet ved dobbelt *a*, hvormed kan sammenlignes skrivemåden *faapi* eller *faapa* på Flemløse-stenen).

Stephens antager, at øverste linje egentlig skulde have sin plads efter *hauk þansi*; jeg tror snarere, at den skal forbindes med *sati* (da man rimeligvis har sagt *sætja skaið* ligesom *sætja stain*, men *gerwa haug*), og at den altså skal indsættes efter det 1ste *þansi*. Enten har runeristeren ved en forglemmelse forbigået ordene auk *skaip paasi* mellem *sati stain þansi* og det følgende auk *karpi hauk þansi* og har derfor føjet dem til i linjen ovenfor, eller den omtalte *skaip* er først senere rejst efter mindestenen og højen, og ordene af den grund først senere satte til.

Hele indskriften gengiver vi altså således på olddansk:

Ragnhildr, systir Ulvs, satti stain þannsi
 auk skaið þasi auk gerði haug þannsi eft Gunn-
 ulv, ver sinn, glámulan mann, sun Nærvis.

Fáir verða nú fódðir þeim bætri.

Sá verði at (reta??), es ælti stain þannsi
 eða héðan dragi!

I almindelig oldnordisk sprogform vilde dette lyde:

Ragnhildr, systir Úlfs, setti stein þenna ok [skeið]
 þessa ok gerði haug þenna eft(ir) Gunnólfr, ver sinn, [glóm-
 ulan] mann, son [Nerfis].

Fáir verða nú fódðir þeim betri.

Sá verði at (rata??), er (es) elti stein þenna eða
 héðan dragi!

o: »Ragnhild, Ulvs søster, satte denne sten og denne stensætning og gjorde denne høj efter Gunnulv sin ægtemand, den veltalende mand, Nærves søn.

Få fødes nu (vorde nu fødte) bedre end han.

(Forbandet eller fredløs?) vorde den, som vælter (beskadiger) denne sten eller drager den herfra.»

Indhold og meget andet taler for, at det er den samme Ragnhild, som har rejst både Glavendrup- og Tryggevælde-stenen. Hun har følgelig været to gange gift og sat hver af sine mænd et pragtfuldt minde. Denne Rasks formodning er også senere tiltrådt af andre fortolkere, og jeg finder ikke, at der kan rejses nogen gyldig indvending derimod. Tidsforskellen mellem begge indskrifter kan i intet tilfælde være betydelig; men jeg vilde uden betænkning erklære Tryggevælde-stenen for den yngste.

Både på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen kan ordene i slutningen af indskrifterne føje sig i verseform:

Glavendrup:	Tryggevælde:
<i>þórr wigi þássi rúnax!</i>	<i>Fáir werða nú</i>
<i>At reta (?) sá werði,</i>	<i>féddir þaim bætri.</i>
<i>es stáin þannsi ælfi</i>	<i>Sá werði at reta (?),</i>
<i>éða eft annan dragi!</i>	<i>es ælfi stáin þannsi.</i>

At vi virkelig her skulde have en med bevidsthed til-sigtet verseform, ansér jeg dog for Tryggevælde-stenens vedkommende for højst tvivlsomt. Den fuldstændig prosaiske ordstilling og især det umiddelbar efter *þannsi* følgende *éða héðan dragi*, som vilde stå udenfor verset, synes mig at tale stærkt mod denne antagelse. Derimod synes den rytmiske form på Glavendrup-stenen ikke at kunne opfattes som tilfældig, og den har jo sidestykker på mange andre runestene fra en noget senere tid.

Tilføjelser og rettelser.

S. 59. Tidligere end jeg havde ventet, er min dér udtalte forhåbning gået i opfyldelse, i det der atter i Tyskland er fundet et sølvspænde med runer i en grav ved Freilaubersheim i Rhinhessen. Indskriften på dette spænde, som altså må stilles sammen med Nordendorf- og Osthofenspændet s. 58, består af 2 linjer (begge fra venstre til højre), og de tre første ord i første linje synes tydelig at være **BRZR | PRFMTRNTH** (derefter vistnok igen et skilletegn af samme art som efter det første ord, eller måske kun bestående af to små streger), altså Boso wraet runa, »Bose skrev runer«. At sproget er bestemt udpræget tysk, er jo åbenbart, og det må nøjagtigere karakteriseres som nedertysk (oldsaksisk vilde have *Bóso wrét rána*, oldfrisisk *Bósa wrét rána*, oldengelsk *Bósa wrát rána* eller *ráne*, oldhøjtysk *Buoso reiz ráno* eller *rána*). Imod den påstand, at alle disse indskrifter er »oldnordiske«, afgiver de her tolkede tre ord et aldeles afgørende bevis. Min opfattelse af forholdet mellem disse former i de forskellige sprog i vor sprogklasse skal jeg dog ikke nærmere udvikle på dette sted, men opsætter det til de sproglige undersøgelser, der vil slutte sig til den her givne fremstilling af skrifttegnenes oprindelse og udvikling. På gotisk måtte indskriften naturligvis lyde *Bósa wrait ráno*s, og nordisk vilde i de ældste indskrifter have *Bósa wrait ráno*x, i de yngre *Bósi rait rána*x. Det til spændets *Bóso* svarende nordiske *Bósi* kendes fra yngre runeindskrifter: en sten i Vemmen-

högs härad i Skåne (Liljegren no. 1434) er rejst aurtin busa 3: *eftir Bósa*, og en vistnok meget ung sten i Småland (Liljegren no. 1908) har to gange *Bosi* i nævneform; på enkelte runemynter findes ligeledes *Bosi* som navn på myntmesteren (Liljegren no. 2094 og oftere). I et norsk diplom fra år 1445 nævnes en gård *Bosærudh* (Diplom. Norveg. I, s. 574—75), og i den oldnordiske literatur forekommer *bósi* flere gange som tilnavn (sé K. Rygh, Norske og islandske tilnavne fra oldtiden og middelalderen, Thronhjelm 1871, s. 7). Det vilde i det ældste nordiske runesprog lyde *Bosa*, medens *Boso* i disse indskrifter sprogform måtte være et kvindenavn (i den tyske sprogform på spændet har forholdet vistnok netop været omvendt: hankön -o, hunkön -a; til kvantiteten af -a og -o tager jeg her intet hensyn). Om læsningen og betydningen af det efter runa følgende ord (vi ventede snarest et stedord »disse») så vel som om indskriften i den sidste linje tør jeg på grund af runernes store utydelighed på flere steder i al fald for øjeblikket ikke udtale nogen sikker formodning.

Efter at dette var nedskrevet, er spændet blevet bekendtgjort af Lindenschmit, Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit, III, 4, Mainz 1874, tav. 6, no. 1 b, hvilket hæfte i disse dage (Juli 1874) er kommet her til byen. I den medfølgende tekst har dr. M. Rieger i Darmstadt uden nærmere begrundelse ganske kort meddelt sin læsning og oversættelse af indskriften; de tre første ord læser han på samme måde som jeg; men hans oversættelse »Boso schrieb die Rune» viser, at han tager runa som ental, hvad naturligvis sproglig er fuldkommen berettiget. Sammenhængen og analogien fra den store masse indskrifter i Norden, der altid bruger flertalsformen (runor i de ældste indskrifter, senere runar), synes mig dog nødvendig at kræve, at runa også på spændet opfattes som flertal. I den måde, hvorpå Rieger har læst og tolket den øvrige del af indskriften (fra runa), må jeg derimod erklære mig uenig

med ham, og det ikke blot af den grund, at det er aldeles utilstedeligt at tage tegnene $\mathfrak{S}$, $\mathfrak{T}$ i sidste linje i betydning s , da denne rune forekommer i sin almindelig bekendte form i navnet Boso, om hvilket der ingen tvivl kan rejses.

S. 63 not. Jeg kunde have tilføjet, at C. G. Homeyer i sit større værk »Die Haus- und Hofmarken«, Berlin 1870, s. 8 i forbigående erklærer sig enig med Müllenhoff i at opfatte *notæ* på det anførte sted hos Tacitus som runer.

S. 72 og 74 ff. Efter at dette var trykt, men før end tegningen af Charnay-spændet, der findes på tavle III, blev endelig udført, sendte jeg et prøvetryk deraf til hr. Beauvois, for at han kunde meddele mig sine bemærkninger derom. Med en forekommenhed, hvorfor jeg beder ham modtage min bedste tak, rejste han af den grund atter til Dijon (Marts 1874), hvor han i forening med hr. Baudot underkastede hvert enkelt tegn på spændet en fornyet omhyggelig undersøgelse med lupen og sammenlignede det med min tegning. Det fremgik heraf, at den 16de rune ($\mathfrak{s}$) hos mig var for lille, i det den pederste stav når helt ned til den øverste af de parallelle linjer, hvorpå runerne står, og at ligeledes de to mellemste stave var fjærnedede for langt fra hinanden. Gengivelsen af dette tegn s. 74 og s. 76 er derfor nøjagtig, og min der udtalte formodning, at s -runen på Charnay-spændet må opfattes som »en uheldig form for det sædvanlige $\mathfrak{z}$ «, er på det glædeligste bleven bestyrket, så at jeg nu endogså tør vove at påstå, at det ikke blot har været runeristerens »hensigt« at fremstille denne form, men at han i virkeligheden også har fremstillet den. Jeg håber, at min tegning af spændet nu i alle enkeltheder gengiver originalen så nøjagtig som muligt også i sådanne ubetydeligheder som runestavenes indbyrdes længde o. s. v. Da jeg som sagt ikke kan tolke den egenlige indskrift, skal jeg for i det mindste at sikre det diplomatiske grundlag, tillade mig at oversætte følgende bemærkninger af

hr. Beauvois med hensyn til enkelte tegn, der tidligere enten er gengivne unøjagtig eller kan give anledning til tvivl:

I linjen til højre efter skilletegnet (de tre punkter) følger først et Λ (ikke det af Stephens gengivne tegn), dernæst $\uparrow$ (næsten som 3dje rune i futharken; kun den nederste bistav går lidt ud over den øverste, men begynder ikke som hos Stephens ved foden af hovedstaven). Den 3dje rune er ∇ (ikke ∇ som hos Baudot og Stephens); i den 4de er tværstregen næsten vandret, men hælder dog en smule til højre (må følgelig være $\uparrow \blacksquare$). Efter den 7de rune følger et skilletegn bestående af 4 punkter (ikke 5 som hos Stephens); det sidste tegn i denne linje er utvivlsomt $\mathfrak{M}$, skönt den lodrette stav til højre ikke er fuldstændig forenet med det øvrige tegn.

I linjen til venstre følger efter skilletegnet (4 punkter) $\uparrow \blacksquare$, hvorom Beauvois ikke blot bemærker, at de ikke er forenede, men udtrykkelig tilføjer, at «det er klart, at de ikke danner et enkelt bogstav».

Det fremgår heraf, at den gengivelse af indskriften i dobbelt størrelse, som findes s. 49 i Baudots værk, på et par undtagelser nær fremstiller de enkelte runeformer aldeles rigtig og langt nøjagtigere end de øvrige hidtil offentliggjorte tegninger. Efter hvad jeg her har anført om tegnene i indskriften, kan der næppe være tvivl om, at denne skal læses:

U $\uparrow$ F ∇ P Λ I : ID $\uparrow$ D Λ N : $\uparrow \blacksquare$ IANO

I det 1ste ord må i det mindste én selvyd være udeladt, og betydningen af $\uparrow \blacksquare$ i det sidste ord er ubekendt. Det er ikke rimeligt, at de 3 små runer på den nederste del af spændet til højre og de 2 større runer midt på spændet står i nærmere forbindelse med hovedindskriften. Jeg opfordrer nu lærde studiefæller til at øve deres skarpsindighed på at tolke disse ord; ti at vi her har virkelige ord, ikke en vilkårlig sammenstilling af runer uden sproglig betydning, synes åbenbart.

S. 72 og 76 ff. Da formen af s-runen på Thems-kniven hos Stephens altid har forekommet mig mistænkelig, henvendte jeg mig i den anledning til hr. Gosch, attaché ved det danske gesandtskab i London, som med stor velvilje har sammenlignet min foreløbige tegning med originalen i British Museum og nøjagtig undersøgt hvert enkelt bogstav med lupen. Hr. Gosch skriver derom: »Den pågældende kniv (rettere et lille sværd) betegnes på etiketten således: 'Anglo-Saxon scrammasax or sword-knife, inlaid with an Alphabet in Anglo-Saxon runes, found in the Thames. Purchased 1857'. Det er bestyreren af musæets oldsagsamling W. Franks, som opdagede indskriften, der ikke var synlig, da stykket købtes, kort efter at det var fundet. Rensningen foretoges af W. Franks selv . . . Skriftegnene ere indlagte med snot metaltråd, der nu har en gullig farve, vel foranlediget af den fernis, hvormed stykket er overdraget for at beskyttes mod luftens indvirkning. Bogstaverne ere i det hele ganske tydelige . . . Hvad specielt angår no. 16, da synes den mig at stå aldeles tydelig som et l med skarpe konturer og uden noget spor til en tværstreg. Det er sandt, at der lidt til højre for den, hen under ↑, findes en meget lille, lidt lysere plet, der kunde tydes som lævning af indlægning og altså som lævning af en ellers forsvunden tværstreg; men den er meget utydelig, og lignende til dels langt tydeligere gule pletter findes flere steder mellem bogstaverne, hvor de ikke kunne tydes således. Nu står der aldeles afgjort ikke ʃ. En sådan læsning kan kun være konjunktur.« Som følge heraf må s-runen på Thems-kniven altså antages at være en simplificeret form af den almindelige oldengelske s-rune ʃ, hvoraf kun den nederste stav er bevaret (ligesom man omvendt i Norden undertiden finder ʃ: den øverste stav af ʃ; sml. foran s. 178 med note). Hvor tegnet ʃ fra Themskniven anføres i det foregående, må det altså rettes til l, som det er gengivet på min tegning tavle III.

S. 73 not. Den omtalte lille amulet med runer er nu skænket til det oldnordiske museum.

S. 127 not. 1. Til de der anførte græske indskrifter i almindelig bustrofedon er i den nyeste tid kommen en gammel indskrift fra Samos, som C. Curtius har bekendtgjort i *Rheinisches Museum für Philologie*, XXIX, 1, 1874, s. 160 no. 3. — Med hensyn til de gamle attiske indskrifter må nu henvises til det fortrinlige *Corpus Inscriptionum Atticarum. I. Inscriptiones Euclidis anno vetustiores.* Ed. A. Kirchhoff. Berol. 1873.

S. 158 ff. Beviserne for en folkevandring til Norden ved den yngre jernalders begyndelse har for nylig også J. E. Sars underkastet en grundig kritik i *Udsigt over den norske Historie*, I, Christiania 1873 (sé navnlig s. 63 ff.). Det glæder mig, at forfatteren af disse skarpsindige og, selv hvor jeg må erklære mig uenig med ham, i høj grad vækkende undersøgelser, med hensyn til folkevandringstheorien er kommen til samme resultat som jeg. *Det forekommer os altsaa at være det rimeligste, at baade den ældre og den yngre Jernalder tilhøre den samme Stamme og afgive Vidnesbyrd om de samme Folks i Tidens Løb og efter Udviklingens Medfør vexlende Moder eller Skikke.* (s. 66).

S. 179—90. Medens jeg læser sidste korektur på *tilføjelser og rettelser* til denne afhandling, får jeg underretning om en nylig funden runesten i Norge, der synes at skulle kaste lys over de spørgsmål, om hvilke jeg s. 184 erklærede, at de først vilde kunne besvares ved nye fund af runeindskrifter fra tiden mellem 650—800. Den omtalte sten, hvis opdagelse skyldes student I. Undset, skal være funden i en gravhøj på Vatn i Ørlandets præstegæld. Indskriften består kun af ét ord, som jeg efter et fotografi tror at måtte læse $\mathfrak{R} \mathfrak{H} \mathfrak{A} \mathfrak{L} \mathfrak{D} \mathfrak{A}$ rhoaltr o: *Rhóaldn*, altså samme navn, som vi i ejeformen finder på Snoldelev-stenen. Ligesom på de ældste danske stene og på Sølvesborg-stenen er det gamle *d*-tegn $\mathfrak{D}$ altså fortrængt af $\mathfrak{T}$, hvorimod *o* endnu

udtrykkes ved $\mathfrak{R}$, hvor Snoldelev-stenen har $\mathfrak{N}$. Er min læsning rigtig, må indskriften sættes til omtr. år 700. Da imidlertid $\mathfrak{R}$ og navnlig $\uparrow$ (altså de runer, som er af størst interesse) er højst utydelige på fotografiet, tør jeg ikke betragte de slutninger, hvortil denne læsning vilde føre, som sikre, før end jeg har indhentet nærmere oplysninger fra Norge.

De mere end 1000 typer, som er skårne til denne afhandling, er ligesom de lithograferede tavler udførte efter de tegninger, jeg har taget efter indskrifterne. Uagtet al den flid, der er anvendt på at gengive tegnene så nøjagtig som muligt, er de naturligvis ikke på alle steder blevne aldeles efter ønske; men jeg håber, at den læser, som kender de vanskeligheder, der er forbundne med dette arbejde, vil oversé de enkelte små mangler, som kan findes hist og her; nogen virkelig fejl, der kunde virke forstyrrende på meningen, har jeg ikke opdaget. Derimod bedes følgende trykfejl rettede:

- S. 30, l. 4 f. o. ε læs ε .
 - 116, - 7 - - er tegnet $\mathfrak{M}$ vendt på siden.
 - 145, - 13 - - er tegnet $\mathfrak{J}$ vendt på hovedet.
 - 185, - 5 f. n. $\uparrow$ læs $\downarrow$.
 - 236, - 9 - - *Áveirr* læs [*Áveirr*].

Anmærkning til alfabettavlerne.

Ved - betegnes, at vedkommende bogstav ikke har været i brug som lydtegn i de indskrifter, hvorefter alfabeterne er dannede; ved .., at det tilfældig mangler i indskrifterne, men utvivlsomt

har været benyttet; ved ?, at tegnet ikke kan påvises, og at det er usikkert, om det har været til stede.

For øvrigt anføres de græske bogstaver overalt (undtagen i det »græske grundalfabet») i de former, der bruges, når indskriften går fra venstre til højre. Da indskrifterne fra Thera så vel som flere andre af de ældste indskrifter også går fra højre til venstre, forekommer der naturligvis også former, som vender til den modsatte side (altså f. eks. i rækken no. 1 Γ , Φ o. s. v. = Γ , Φ o. s. v.). Af de forskellige former i no. 1 for γ , ϵ , μ er den sidste særlig melisk (Γ synes at være lævning fra den tid, da skriften gik fra højre til venstre). I no. 3 tilhører formen λ for λ særlig Bøotien. De i no. 6 manglende tegn for ρ og ζ forekommer i indskrifter på vaser, som bruger samme alfabet, i formerne ρ og ζ . I det ioniske alfabet (no. 8) tilhører de først anførte former et ældre standpunkt, de sidste omtr. år 450, og dette ioniske alfabet stemmer således næsten aldeles med det, der 50 år senere blev fællesgræsk. I alfabetet fra Argos (no. 11) tilhører $\mathcal{M}$ = σ kun de ældste indskrifter, medens de yngre har ς og dernæst ξ ; naturligvis optræder $\mathcal{M}$ i betydning μ først på den tid, da det ikke længer havde betydning σ . Samme bemærkning gælder også andre rækker, hvor det samme tegn undertiden forekommer med forskellig betydning; det beror selvfølgelig på en tidsforskel. Når vi f. eks. i no. 7 finder λ = γ , men også = ϵ , er det klart, at λ i betydning γ har været samtidig med de ældre former af ϵ , men da dette antog formen λ , må også γ have ændret sin form, skønt vi tilfældig ikke kan påvise, hvorledes den har været.

I det moabitiske alfabet øverst på tavlen er der for *teth* indsat den form, som må antages at have været den almindelige oldsemitiske; at *waw*-tegnet både er stillet på sin oprindelige plads og sidst i alfabetet er sket for at betegne, at både græsk ρ og ν udgår herfra.

På den 2den tavle, hvor de gamle italienske alfabeter gengives, findes øverst et »oldgræsk alfabet i Italien«, der er dannet efter formerne i de gamle indskrifter (sml. tav. I, no. 2 og no. 6—7), og hvoraf alle italienske alfabeter lader sig forklare. I rækkerne 6, 8 og 11 er et par sjældne forekommende tegn satte i parentes. Hvad der i øvrigt kunde trænge til oplysning, vil fremgå af teksten.

Fig. 1.

Fig. 2.

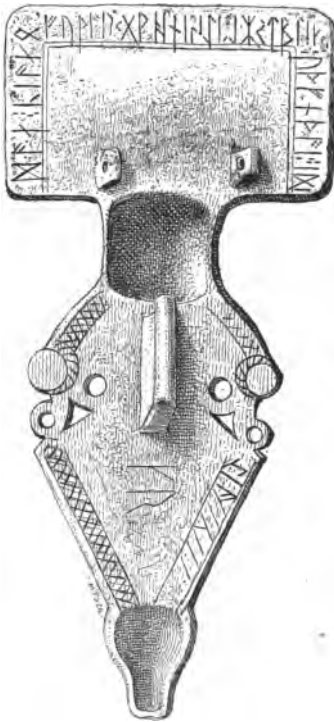

Fig. 3.

